

Pretoriana

**TYDSKRIF VAN DIE GENOOTSKAP OUD-PRETORIA
(PRETORIASE HISTORIESE VERENIGING)**

**JOURNAL OF THE OLD PRETORIA SOCIETY
(THE PRETORIA HISTORICAL ASSOCIATION)**

Prys R 4,00 Price

**LYS VAN BESTUURSLEDE VAN DIE
GENOOTSKAP OUD-PRETORIA
(PRETORIASIE HISTORIESE VERENIGING)
OP 1 NOVEMBER 1987**

Dr. N.A. Coetzee	voorsitter
Mnr. W.J. Punt	ondervoorsitter, bewaring van geboue
Mev. M.L. Willmer	sekretaresse
Mnr. S. de K. Venter	verteenwoordiger van die Stadsraad van Pretoria
Mev. M. Andrews	organisasie van toere
Mnr. T.E. Andrews	<i>Nuusbrief</i> en bewaring van begraaftplase
Mnr. J. de Beer	penningmeester
Mev. A. de Beer	organisasie van byeenkomste
Mev. S.W. Jacobs	skooltuine
Dr. C. de Jong	redakteur van <i>Pretoriana</i> , tel. (012) 468 419
Dr. H.J. Petrick	mederedakteur van <i>Pretoriana</i>
Mnr. R. Tomlinson	forte
Mev. I. Vermaak	posbestellings

Die posbusnummer van die sekretariaat is 4063, Pretoria 0001
Telefoonnummer (012) 703 052

***PRETORIANA* – AFRICANA**

Aanbod van uitgawes van *Pretoriana* van vroeë en onlangse datum

Hoeveel geskiedenisboeke kan U vir R20,00 koop?

Miskien een, wat bestaan uit nog nie eens 200 bladsye nie.

Hoeveel *Africana*-boeke kan U vir R20,00 koop?

Waarskynlik nie eers een nie.

Hoeveel *Pretoriana*'s kan U vir R20,00 koop?

Tenminste 40 uitgawes met meer as 1500 bladsye propvol met geskiedenis, foto's, belangrike data en kostelike stories.

Daar is stelle *Pretoriana*'s met uitgawes vanaf die vroeë jare vyftig, by die Genootskap beskikbaar. Skryf 'n briefie aan Anton Jansen, Posbus 33704, Glenstantia 0010, Pretoria, of nog makliker, skakel sy kantoornummer 70 6456 of na kantoortyd 47 5838 om 'n stel *Pretoriana*'s te bestel.

Afsonderlike nommers is ook beskikbaar VANAF R0,50 per eksemplaar.

INHOUDSOPGAWE / TABLE OF CONTENTS

bladsy/page

Van die redakteur / From the editor	2
Bydraes oor die NZASM / Contributions on the NZASM	3
<i>Robert C. de Jong</i> , Beknopte geskiedenis van die Nederlandse Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij NZASM (1)	3
<i>J. Ploeger</i> , Die oprigting van die NZASM-monument te Waterval-Boven (1934) en die Pretoriase herdenkingsfeeste in 1945	12
Ander artikels / Other articles	
<i>N.A. Coetzee</i> , Herontwikkeling van die stadskern van Pretoria	28
Reportage in the <i>Pretoria News</i> of the unveiling of the War Monument in front of the Union Buildings at Pretoria on Sunday 21 July 1929	32
C.M. van den Heever, Oorlogskruisies in Vlaandere (gedig)	39
Anonymous, History of the Standard Bank group	40
<i>C. de Jong</i> , Introduction of Prof. Arthur Davey on the Bushveldt Carbineers	44
<i>Arthur Davey</i> , The Bushveldt Carbineers: Pretoria connections	51
<i>J. Ploeger</i> , Prof. U.G. Louts 1787-1865, werksaamhede en skakeling met Pretoria	53
<i>C. de Jong</i> , Die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Wêreldposunie 1891	56
<i>C. de Jong</i> , Lewenskets van John James Innes Middleton, 1874-1956	63
<i>C. de Jong</i> , Moontlike voorbeelde van Reisacher se skilderye van die Tweede Anglo-Boere-oorlog 1899-1902 (4)	72
<i>C. de Jong</i> , Die vlag van die Republiek Gosen	77
P.C. Boutens, De Grootte Grijsje (gedig op S.J.P. Kruger)	78
<i>C. de Jong</i> , Vandalisme - vanwaar dié uitdrukking?	79

VAN DIE REDAKTEUR

Die jaar van herdenking van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) 1987 het nog nie geëindig nie. Daarom bevat *Pretoriana* No. 92 'n artikel van Robert C. de Jong met die eerste aflewering van 'n kort geskiedenis van die NZASM en 'n artikel van Kol. Dr. J. Ploeger oor voorgaande herdenkings van dié Maatschappij.

Ander artikels is: die toespraak van ons voorsitter, Dr. N.A. Coetzee, oor die herontwikkeling van Pretoria se stadsentrum, 'n skets van die Standard Bank se geskiedenis, 'n herdruk van die *Pretoria News* se verslag oor die onthulling van die Delvillebos-monument in 1929 met 'n toespraak van Percy Fitzpatrick in pragtige, gevoelvolle en gedrae Engels, as vervolg van Kol. Dr. J. Ploeger, "Die oprigting van die Oorlogsmonument voor die Uniegebou" in *Pretoriana* No. 90, November 1986, 'n bydrae van prof. A. Davey oor die betrekking tussen die Bushveldt Carbineers en Pretoria in 1901-02, 'n herinnering aan prof. U.G. Louts as eerste pleitbesorger van die Voortrekkers van Kol. Dr. J. Ploeger, 'n lewenskets van Mr. J.J.I. Middleton deur C. de Jong, laasgenoemde oor "Die ZAR en die Wêreldposunie", die beskouing van C. de Jong oor die vierde skildery deur S. Reisacher van die Anglo-Boere-oorlog gemaak, tans in die Nasionale Kultuurhistoriese Museum, en 'n verklaring van die benamings Vandale en vandalisme.

FROM THE EDITOR

The memorial year 1987 of the Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) is not yet over. Therefore *Pretoriana* Nr. 92 offers the first part of a short history of the Company by Robert C. de Jong and an article by Dr. J. Ploeger on previous commemorations.

Other articles are: the speech of our Chairman, Dr. N.A. Coetzee, on the future redevelopment of the city centre at Pretoria, a sketch of the history of the Standard Bank, a reprint of the reportage in the *Pretoria News* on the unveiling of the Delville Wood Monument in 1929, with a speech of Percy Fitzpatrick in splendid, feeling and lofty English, in continuance to Dr. J. Ploeger's article on the erection of the War Monument in front of the Union Buildings in *Pretoriana* Nr. 90, November 1986, a contribution by Prof. A. Davey on the connection between the Bushveldt Carbineers and Pretoria in 1901-1902, a reminder of Prof. U.G. Louts as the first propagandist of the Voortrekkers by Dr. J. Ploeger, a short biography of Mr. J.J.I. Middleton by C. de Jong, the lastmentioned's speech on the ZAR and the World Postal Union, a view on S. Reisacher's fourth painting of the Anglo-Boer War in the National Museum for Cultural History, and an explanation of the terms Vandals and vandalism.

BEKNOPTE GESKIEDENIS VAN DIE NEDERLANDSCHE ZUID-AFRIKAANSCH SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ (1)

deur Robert C. de Jong

Voorgeskiedenis van die NZASM-konessie

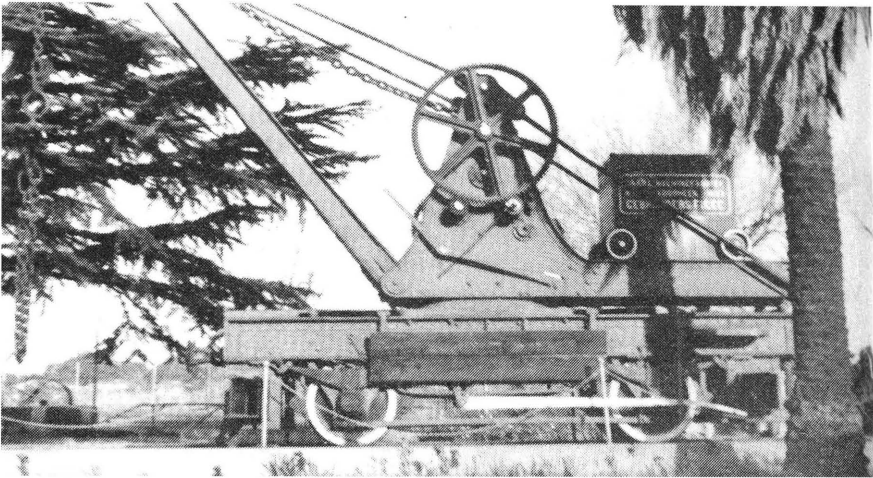
In 1987 is dit 100 jaar gelede dat die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) gestig is. Die aanleg en eksploitasie van amper alle spoorweë in Transvaal voor 1900 was in hande van hierdie maatskappy. Dit was 'n Nederlandse onderneming en die merendeel van sy blanke werknemers was Nederlanders. Die lyne in beheer van die NZASM was: die "Randtram" tussen Springs en Krugersdorp; die Oosterlyn tussen Pretoria en die grens met Mosambiek; die Barbertonlyn tussen Kaapmuiden aan die Oosterlyn en Barberton; die Suiderlyn tussen Pretoria en Vereeniging; die Suidoosterlyn tussen Volksrust en Elsburg aan die Suiderlyn, en die Suidwesterlyn tussen Krugersdorp en Klerksdorp.

Tot die einde van die Tweede Anglo-Boere-oorlog 1899-1902 was Transvaal 'n onafhanklike Boererepubliek, bekend as die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR). In die geskiedenis van Suid-Afrika en die ZAR het die NZASM 'n rol van groot betekenis vervul, veral op staatkundige en ekonomiese gebiede. Maar ook in sosiaal-maatskaplike, kulturele en militêre opsigte is hierdie maatskappy 'n essensiële deel van die geskiedenis van Transvaal en natuurlik ook van die Nederlanders in Suid-Afrika.

Die NZASM se geskiedenis begin reeds 'n paar jaar voor die oprigting daarvan. Hierdie tydperk herinner aan 'n voortgesette skaakspel tussen die belanghebbende partye. Dit het uitgeloop op die totstandkoming van die NZASM op Dinsdag 21 Junie 1887 te Amsterdam. Die eintlike spoorwegaanleg het eers amper twee jaar later begin en ook voor die gedenkwaardige Dinsdag in 1887 is belangrike besluite geneem, maar die datum van 21 Junie staan sentraal in die NZASM se geskiedenis. Om hierdie rede is dit histories juis om in 1987 die stigting, opgang, bloei en ondergang van die maatskappy te herdenk.

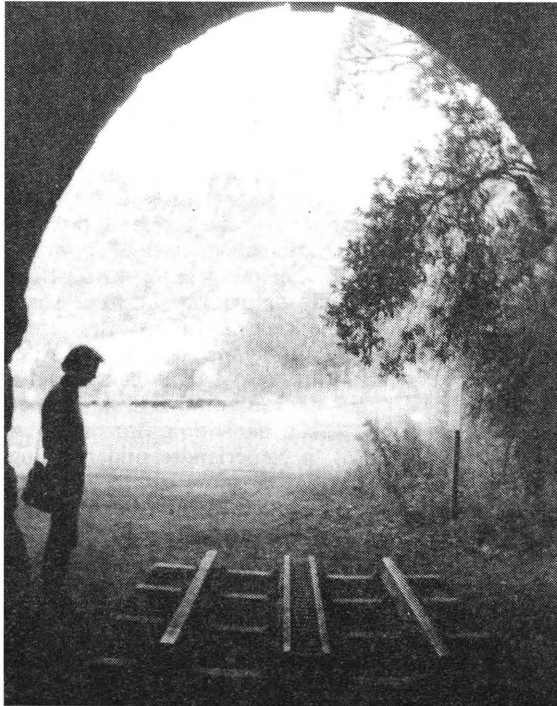
In 1887 het die "geboorte" van die NZASM plaasgevind en het hy sy bedrywighede in Suid-Afrika begin deur uitstuur van 'n opmetingspan na die Transvaalse Laeveld. Dit is 'n tweede aanleiding om die NZASM in herinnering te bring. Omdat die NZASM 'n Nederlandse onderneming met Transvaal as arbeidsveld was en op talle terreine sy spore agtergelaat het, is dit goed dat ook Nederlanders en oud-Nederlanders in 1987 die NZASM in herinnering roep. Hoewel die NZASM reeds lank nie meer bestaan nie en in 1908 formeel gelikwider is, gaan dit by hom tans nie om "dooie" geskiedenis met oorgroeiende bouvalle, verroeste spoorstawe en stowwerige dokumente nie. Dit blyk daaruit dat al die voormalige NZASM-lyne nog in bedryf is. 'n Ander sigbare nalatenskap bestaan in die vorm van talle geboue soos stasies, huise, loodse, kantore, van brûe, duikers (culverts), spoorstawe, dwarslêers en ander tasbare voorwerpe uit die NZASM-tyd.

Die bedoeling met die NZASM-gedenkjaar 1987 is om die herinnering aan hierdie onderneming lewendig te hou. Hierdie doel pas ook in die raamwerk

Hyskraan op spoortrok, vervaardig deur Machinefabriek Figeet te Haarlem en gebruik deur die NZASM - tans museumstuk voor die stasie te Witbank opgestel.

Foto C. de Jong 1983

Blik uit die oostelike toegang van die NZASM-tunnel tussen Waterval-Boven en Waterval-Onder – tans nasionale monument.

4 In die toegang lê nog 'n stuk van die oorspronklik daar gebruikte tandradspoor tussen Waterval-Onder en Waterval-Boven.

van die Nederlands-Suid-Afrikaanse betrekkinge, omdat die NZASM by uitstek Nederland se betrokkenheid by Suid-Afrika beliggaam het. Hopelik sal die herinnering aan die NZASM tewens grotere kennis van en waardering vir die vergete spoorwegboukuns bevorder en die behoud van talle representatiewe "spoorwegmonumente" soos stasies, brûe, wonings ensovoorts verseker. Tesame met die weinige nog oorgeblewe lokomotiewe en rytuie en die herdenkings- en ander publikasies oor die NZASM gaan dit hier immers om 'n "lewende" spoorwegverlede wat in die hede nog nut vir die toekoms het.

Die aanwesigheid van 'n groot aantal Nederlandse NZASM-werknemers in Pretoria het bygedra tot die ontstaan van die Nederlandsche Vereeniging te Pretoria in 1893. Talle spoorwegmense was lid van die Vereeniging. In die bestuur was enkele topfigure van die NZASM. Die NZASM-hoofbestuurder G.A.A. Middelberg was in 1897-98 voorsitter. Ook die eerste sekretaris was 'n NZASM-funksionaris, naamlik die latere Chef van Weg en Werken van die Oosterlyn, Ir. A. van Lennep. 'n Straat in Pretoria is na Middelberg genoem.¹ Nederlandse NZASM-werknemers was ook aktief in ander verenigings en klubs te Pretoria voor 1900.

Die soektog na die see

Die NZASM het ontstaan uit die strewing van die ZAR na 'n eie verbinding met 'n nie-Britse seehawe ter wille van die kontak met die buiteland wat ook die republiek se ontwikkeling sou bevorder.² Natuurlik was daar geskikte hawens in Natal en Kaapland, maar dié was Britse kolonies en die Britse Ryk is as 'n bedreiging vir Transvaal se onafhanklikheid beskou. Die ZAR het in 1852 sy staatkundige onafhanklikheid gekry, maar slegs 'n eie weg na die see vry van Britse seggenskap wat ekonomiese vryheid sou impliseer, sou die staatkundige onafhanklikheid waarborg.

Reeds spoedig is die aandag in die ZAR gevestig op Delagoabaai, die hawe van Lourenço Marques wat nou Maputo heet. Dit was weliswaar in die Portugese gebied Mosambiek en heel primitief, maar dit was nader aan die ZAR as Natal en Kaapland. Ook het die ZAR vriendskaplike betrekkinge met Portugal gehandhaaf.

Voordat die NZASM op die toneel verskyn het was daar reeds pogings aangewend om die ZAR met die Delagoabaai te verbind. Hiervan was die spoorwegplanne van T.F. Burgers, wat in 1872 tot Staatspresident verkies is, die verste gevorder. Die Britse anneksasie van Transvaal in 1877 het egter 'n eind aan sy ambisieuse spoorwegprojek gemaak. Ná die Eerste Anglo-Boere-oorlog (1880-81) het Transvaal sy onafhanklikheid herwen. Die land se toestand was destyds allesbehalwe rooskleurig. S.J.P. (Paul) Kruger wat in 1883 Staatspresident geword het, wou hierin verandering bring. Hy het gestreef na die totstandbring van 'n doeltreffende bestuursapparaat, industriële ontwikkeling, beter onderwys en 'n spoorweg om sy land vir die handel te ontsluit. Sy gedagtes het weer uitgegaan na 'n verbinding met die Delagoabaai. Reeds in 1881 het die Transvaalse regering van die Volksraad toestemming gekry om 'n spoorwegkoncessie vir dié doel toe te ken. 'n Koncessie is 'n vergunning van die owerheid aan 'n bepaalde persoon of instansie met uitsluiting van andere vir die aanleg van werke of verrigting van dienste vir openbare nut.

Die toekenning van die NZASM-koncessie

Dit was vir Kruger duidelik dat die ontwikkeling van sy land met hulp van vreemdelinge moes geskied. Hierby het hy hom veral tot Nederlanders gerig, want die Transvalers het die vereiste vermoëns ontbeer en die Kaaplanders was afkomstig uit 'n Britse kolonie en daarom uitgesluit. Die oorlog in 1880-81 het in Nederland ongekende geesdrif vir die vēr Transvaal gewek en Kruger het gehoop om daarby te baat.

Teen die einde van 1883 het 'n deputasie, bestaande uit S.J.P. Kruger, S.J. du Toit en N.J. Smit, na Europa vertrek om met die Britse regering oor 'n nuwe staatkundige skikking te onderhandel. In 1884 besoek die deputasie Nederland, onder meer om belangstelling vir die eerder genoemde spoorwegkoncessie te wek. Op advies van J. Groll, oud-direkteur van die Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, en D. Maarschalk, oud-inspekteur-generaal van die Staatspoorweë op Java, is besluit om 'n koncessie te ontwerp en te poog om die nodige geld byeen te bring deur plasing van aandele in 'n te stigte spoorwegmaatskappy met 'n deur die ZAR gewaarborgde minimum-rendement. Op 14 April 1884 verleen die deputasie die koncessie aan 'n groep invloedryke Nederlanders, onder wie Groll en Maarschalk.

Spoedig het die eerste moeilikhede opgeduik. Die Portugese regering het in Desember 1883 op eie houtjie 'n koncessie toegestaan aan kolonel Edward McMurdo. Hy was 'n hardkoppige Noord-Amerikaner met wie die Nederlandse konsessiehouders weldra sou bots. Die Portugese koncessie het voorsien in die aanleg en eksploitasie van die spoorweg op Portugese gebied (Mosambiek). Vir die vervoer oor Portugese gebied was die te stigte Nederlandse maatskappy afhanklik van McMurdo. 'n Bevredigende ooreenkoms tussen beide partye het uitgebly. McMurdo het self 'n spoorwegmaatskappy opgerig en hom verbind om die spoorweg voor Junie 1887 te voltooi.

'n Finansiële krisis op Java het veroorsaak dat die Nederlandse konsessiehouders nie die benodigde kapitaal van vyf miljoen gulden byeen kon bring nie. Hulle het daarom in November 1884 afstand van die koncessie gedoen. Groll en Maarschalk het die saak gered: op hul versoek is die koncessie in Desember 1884 oorgedra aan hulle en R.W.J.C. van den Wall Bake as derde konsessionaris; hy was direkteur te Amsterdam van die Bataviasche Oosterspoorweg-Maatschappij.

Terwyl die nuwe kombinasie besig was om die moeilikhede met McMurdo en die kapitaalverskaffing te oorkom, het nuwe teenslae hulle oorval: Groll is in April 1885 en Maarschalk in Januarie 1886 oorlede. 'n Uitweg is gevind deur oordrag van die koncessie aan Van den Wall Bake en J.L. Cluysenaer, sekretaris van die Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen in Nederland.

In Mei 1886 het die Portugese regering besluit om aan McMurdo se maatskappy die nodige gelde toe te ken, omdat hy nog niks uitgerig het nie. In Junie is die aanleg van die Mosambieklyn eindelik met groot voortvarendheid aangepak. In Februarie 1887 het die regering die opekking van McMurdo se konsessie aangekondig omdat sy maatskappy in die oorblywende tyd onmoontlik die spoorweg sou kon voltooi.

Op grond van die vooruitsig dat die Nederlanders tog tot ooreenstemming

oor die Mosambiekse spoorweg sou kom, is in Februarie 1887 'n voorlopige ooreenkoms tussen 'n Amsterdamse bank en twee Berlynse banke gesluit. McMurdo het egter weer roet in die ete gegooi deur sy Portugese maatskappy in 'n Britse om te sit om die nodige kapitaal vir die voltooiing van die lyn te bekom. Hy het dus naelskraap die Portugese konsessie behou. Bake het in April 1887 nie daarin geslaag om 'n ooreenkoms met die Portugese regering en McMurdo se maatskappy te bereik nie.

Uit Portugal terug in Nederland ontvang Bake die min gerustellende mededeling van die Transvaalse regering dat hy die konsessie aan die Nederlanders sou terugtrek indien die voorwaardes nie definitief op 2 November 1887 nagekom sou wees nie. Bake en Cluysenaer het toe besluit om die knoop deur te hak en die voorlopige ooreenkoms van Februarie 1887 is vervang deur 'n nuwe tussen hulle en 'n banksindikaat. Dit het bestaan uit 'n Amsterdamse bankier en twee Berlynse banke en sou 'n groot deel van die aandeelkapitaal verskaf en 'n lening plaas. Ons moet nie vergeet dat intussen, in 1886, winsgewende gouderts aan die Witwatersrand ontdek is nie. Daardeur het beleggings in Transvaal opeens veel aantrekliker geword.

Die taai volharding van die konsessiehouers en die volgehoue vertroue van president Kruger jeens die Nederlanders is op 21 Junie 1887 eindelik met sukses bekroon. Op hierdie historiese dag is die NZASM formeel in Amsterdam gestig.

Die Oosterlyn

Die aanleg van die Oosterlyn het 'n amper epiese karakter weens die lang duur van die werk - sewe jaar -, politieke en finansiële hindernisse en tegniese moeilikhede verbonde aan die ontsluiting van 'n ongesonde en plaaslik baie bergagtige deel van die land. Die Oosterlyn was die langste en ook een van die belangrikste lyne, 472 km., wat deur die NZASM aangelê en geëksploteer is. Die voorlopige opmeting van die trajek tussen die grens van Mosambiek en Pretoria is in 1883-84 deur 'n Portugese majoor van die genie, J.J. Machado verrig, enkele jare voor die stigting van die NZASM. Hy het 'n voortreflike werk gedoen en daarom is Machadodorp aan die Oosterlyn na hom genoem.

Teen die einde van 1887 het die eerste opmetingspan van die NZASM aan die Komatirivier aangekom met die opdrag om detailmetings te verrig. Die werk moes egter weens die malaria spoedig gestaak word. Twee ingenieurs het gesterf - ons vind hul graf op die begraafplaas van Komatipoort. Die ander het inderhaas die Laeveld verlaat. In die winter van 1888 - die malariavrye jaargety - is die opmetings onder leiding van hoofingenieur W. Verwey hervat.

In 1890 is besluit tot uitgebreide opmetings van die trajek van die Oosterlyn nie oor Barberton nie, maar deur die vlei van die Krokodilrivier - die "Krokodilpoort" - en oor Nelspruit na die Hoëveld. Die oorgang van die Laeveld na die Hoëveld sou bewerkstellig word deur 'n tandradbaanvak van amper tien kilometer met 'n helling van een op 20 meter en 'n tunnel van 211 meter lengte. Hieroor sou die Hoëveld by Waterval-Boven bereik word. Verdere opmetings wes van hierdie plek het tenslotte die rigting wat die spoorlyn oor die Hoëveld na Pretoria sou volg, bepaal.

Dit het einde 1889 geword voordat die eerste graaf in die grond gestek

Die stasiegebou van die NZASM te Heidelberg in Transvaal kort na die voltooiing daarvan in 1895. Dit is ontwerp deur die NZASM-tekenkamer en in 1894-95 gebou deur Martens en Gebroeders Schuitemaker.

Dit is een van die mooi NZASM-stasies in Nederlandse Neo-Renaissance styl en tans nasionale monument. Daar is nou 'n vervoermuseum in die gebou gevestig.

Foto uit *In memoriam NZASM*, Amsterdam 1909

is, omdat daar onsekerheid was oor 'n reëling van spoorwegtariewe op die Portugese lyn en die ZAR-regering daarom die werk aan die Oosterlyn verbied het. Hierdie reëling het eindelik in September 1889 tot stand gekom, nadat die Portugese regering McMurdo se konsessie ingetrek het.

Die NZASM het die hele trajek van die Oosterlyn in 12 seksies verdeel en besluit om die aanleg van elke seksie deur private aannemers te laat uitvoer. Daar was onsekerheid of Suid-Afrikaanse aannemers bereid sou wees om die Oosterlyn oos van Nelspruit in die ongesondste deel van die Laeveld aan te lê. Daarom het die NZASM 'n ooreenkoms aangegaan met 'n buitelandse firma, naamlik J.C. van Hattem & Co. van Amsterdam wat reeds buite Nederland groot werke uitgevoer het, onder meer in Oos-Indië. In Oktober 1889 sluit die NZASM met Van Hattem & Co. 'n kontrak vir die aanleg van die eerste vier seksies met ongeveer 100 km lengte.

In Mei 1890 het die eerste groot werk begin; die bou van die belangrike Komatibrug. Grondwerk vir die stuk spoorweg tussen die grens en die brug, ongeveer 3½ km, was reeds deur 'n Britse aannemer voltooi. 'n Jaar later het die eerste lokomotief oor die voltooide brug gery. Die lyn het die stasie Hectorspruit in Oktober 1891 bereik. In Junie 1892 was die lyn tot Nelspruit gereed. Die aanleg van hierdie lyn van 116 km. was 'n uiters moeisame proses weens die klimaat van die Laeveld en die voortdurende onmin tussen die bestuurders in Transvaal en Van Hattem & Co.

Die jong maatskappy het deur ervaring, onder meer met die aanleg van die "Randtram" tussen Springs en Krugersdorp, geleer dat hy hom tot ander bekwame aannemers kon wend. Gaandeweg is dan ook alle seksies deur die NZASM regstreeks aan Engelse, Skotse, Italiaanse en Nederlandse aannemers uitbestee.

In Junie 1892 bereik die Oosterlyn die stasie Alkmaar. Teen die einde van dié jaar was die gedeelte by die tunnel in aanleg. Destyds is reeds besef dat dit 'n moeilike, maar grootse werk was. Met die deurgraving van die berg van albei kante is in Oktober 1892 begin en elf maande later het die ontmoeting ondergronds plaasgevind. Na voltooiing van die inwendige bemesseling en die aanleg van die tandradbaan in Mei 1894 is in Junie die Oosterlyn tot Waterval-Boven oopgestel.

Sedert 1893 was Pretoria oor die Suiderlyn per spoor bereikbaar en kon dus die nodige spoorwegmateriale daarvoor aangevoer word. Dit was dus moontlik om vanuit Pretoria in oostelike rigting aan die Oosterlyn te bou. Ook vanaf Waterval-Boven is die aanleg energiek voortgesit. Nadat die laaste bergagtige streke oorwen is het die aanleg vanaf Belfast vinnig gevorder. Elke week is 11 tot 12 km spoorbaan voltooi.

Op 20 Oktober 1894 het die verbinding van die spoorwegnet uit die weste en die ooste by die stasie Balmoral plaasgevind en is die laaste spoorstawe gelê. President Kruger het op 2 November by die Wilgerivier die laaste spoorbout vasgedraai. Met hierdie simboliese handeling is die Oosterlyn as voltooi beskou. Eers in November was die lyn geheel gereed. Die volledige diens het op Nuwejaarsdag 1895 begin. Die feestelike inwyding van die Oosterlyn het op 21 Julie 1895 plaasgevind.

Netsoos ander NZASM-lyne is die Oosterlyn na voltooiing voortdurend uitgebrei weens die toename van die passasiërs- en goedereverkeer. Nuwe stasiegeboue het nodig geblyk, meer wonings, betere watervoorsiening ensovoorts. Talle bouwerke dateer uit die eerste jare na die aanleg.

Die Barbertonlyn

Barberton is in 1884 gestig en was die middelpunt van die Kaap-goudvelde. Dit lê voor die hand dat hulle daar spoedig op 'n spoorwegverbinding aangedring het. Die NZASM het deur opmetings vasgestel dat bereiking van die Hoëveld vanuit die Laeveld oor Barberton nie moontlik was nie. Wel was die Maatschappij bereid tot aanleg van 'n afsonderlike lyn vanaf die Oosterlyn na Barberton. In Junie 1890 is die oorspronklike konsessie aan die NZASM verleen, deur die regering en Volksraad gewysig. Hulle het die NZASM onder meer verplig om 'n sylyn na Barberton aan te lê. Eers twee jaar later het 'n kombinasie van belanghebbendes in Barberton onder leiding van Frank Watkins daarin geslaag om die aanleg van die lyn finansiëel moontlik te maak. Die aanleg sou onder toesig van die NZASM geskied wat die opgelewerde spoorbaan teen betaling sou oorneem en eksploiteer.

In 1892 het die opmetings begin. Die kombinasie-Watkins het die uitvoering van die kontrak opgedra aan die aannemer Pettegrew & Co. Die lyn moes in Desember 1894 voltooi wees, maar groot oorstromings het ernstige vertraging veroorsaak. Die skade aan diverse brûe wat in aanbou was, het te groot vir die finansiële drakrag van die aannemer geblyk en die NZASM het die voltooiing van die lyn op hom geneem.

In Maart 1895 is die eerste gedeelte, van Kaapmuiden aan die Oosterlyn tot die stasie Avoca, voltooi. Op 1 April 1896 is die hele lyn tot Barberton vir verkeer oopgestel.

Die Barbertonlyn van 56 km is die kortste en mins bekende NZASM-lyn, ook omdat dit as deel van die Oosterlyn geëksploiteer is. Nietemin is ook hierdie lyn ryk aan NZASM-kenmerke. Weens die afwesigheid van 'n elektriese boleiding en die feit dat die lyn nog steeds enkelspoor is, het veel van die oorspronklike karakter behoue gebly.

Moeilikhede tydens die aanleg

Tydens die aanleg van die Oosterlyn en die Barbertonlyn was die blanke en nie te vergeete die swart werklui aan groot ontberings blootgestel. Hulle is in tentê of verplaasbare barakke gehuisves. Wilde diere was 'n groot oorlas en miljoene muskiete, miere en termiete het die lewe dikwels ondraaglik gemaak. Daar was maar min afleiding. Malaria en ander siektes het hulra tol geëis, maar danksy die inspanning van die Geneeskundige Diens van die NZASM het minder sterfgevälle voorgekom as wat dikwels beweër word; die gerugte dat die aantal dooies gelyk aan die aantal dwarslêers was, is dan ook skromelik oordrewe. Voorts was die werk veeleisend en het die harde klimaat dit erg bemoeilik. Die NZASM-gedenkboek-1895 vermeld dan ook tereg dat konstruksiewerke wat in Europa nie as merkwaardig groot werke beskou word nie, in 'n land soos Suid-Afrika waar hoë temperature en koors die werklui druk, waar gegronde vrees vir plotseling afkomende vloedwaters bestaan, waar werklui moet werk met hyskrane en materiale vir steigers wat van oorsee ingevoer moes word, wél groot prestasies is; al hierdie omstandighede het moeilikhede opgelewer en 'n tydsduur en bedrag aan geld geëis waarvoor mense elders verbaas sou wees.

1. Die Van Lennepstraat teenoor die Oranjehof in die Prinsloostraat te Pretoria is nie genoem na die NSASM-ingenieur nie, maar na Jonkheer Willem Frederik van Lennep wat in 1937-44 buitengewone gesant en gevolmagtigde minister van Nederland in die Unie van Suid-Afrika was en wie se gesantskap in die Oranjehof gevestig was. (Verwysing van C. de Jong).
2. Die Transvalers se soektog na 'n nie-Britse seehawe is deeglik beskryf deur Dr. D.W. Kruger, "Die weg na die see of die Ooskus in die Boerebeleid voor 1877, met besondere verwysing na die verhouding tot die Portugese", in *Suid-Afrikaanse Argief-Jaarboek*, deel een, Pretoria 1938. (Verwysing van C. de Jong)

**DIE OPRIGTING VAN DIE NZASM-MONUMENT OP
WATERVAL-BOVEN (1934) EN
DIE PRETORIASE HERDENKINGSFEESTE IN 1945**
deur Kol. Dr. J. Ploeger

Inleiding

In die jare wat aan die Tweede Wêreldoorlog (1939-1945) vooraf gegaan het, het in Pretoria 'n kragtige verenigingslewe van Nederlanders, oud-Nederlanders en gelykgesinde Afrikaners bestaan wat o.m. in die *Bond van Oud-ZASM Personeel* en die *Vereeniging van Nederlandsche Oud-Strijders* tot uiting gekom het. Die saamhorigheidsgevoel wat van hierdie organisasies uitgestraal het, was gedeeltelik gegrondves op die herinneringe aan gemeenskaplike belewenisse in die dae voor en tydens die Tweede Anglo-Boere-oorlog (1899-1902).

Onder hulle wat in dié jare binne die gesketste raamwerk op die voorgrond getree het, was o.a. die destydse voorsitter van die Spoorwegraad, mnr. Albert Kuit; die destydse Nederlandse konsul op Pretoria; mnr. W.J. Geerling; en C. Plokhooy, DTD,¹ die energieke redakteur-eienaar van die "*Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika gewijd aan cultureele en economische belangen. Onafhankelijk Nederlandsch orgaan*".

Hierdie tydskrif, wat elke veertien dae verskyn het, was o.m. die amptelike mededelingsorgaan van die plaaslike "*Nederlandsche Vereeniging*", die "*Vereeniging van Nederlandsche Oud-Strijders in den Boeren-oorlog 1899-1902*" en die "*Bond van Oud-ZASM Ambtenaren*".²

Sonder om ander gelykbesnaardes wat binne die raamwerk van die destydse patroon van samewerking op Pretoria geval het, te benadeel of te verontagsaam, het die reeds genoemde Albert Kuit ongetwyfeld - en na jare - reg op 'n hernude bekendstelling onder die jonger lesers.²

Albert Kuit was een van die sewe kinders van die winkelier Geerd Kuit en sy eggenote. Hy is op 9.4.1876 in die stadje Steenwijk, provinsie Overijssel, Nederland, gebore en het in 1885 saam met die ander gesinslede na Transvaal gekom. Die aanleiding tot die gesin se emigrasie was lotsverbetering.³ Geerd Kuit het eers met sy gesin op Middelburg en daarna in die distrik Wakkerstroom gaan woon. Daar het hy 'n belangrike rol in verband met die stigting en opbou van die dorp Volksrust gespeel. Albert en sy broer Roelof het hulle jeugjare nie ononderbroke op Volksrust deurgebring nie, maar 'n paar jaar in Nederland onderrig geniet. Na sy terugkeer tree Albert in diens van die NZASM om daarna o.m. as posmeester van Volksrust (1899) op te tree en die veldpos op die Transvaals-Natalse grens te organiseer.

Tydens die oorlog het hy sy plig gedoen en na die beëindiging van die vyandelikhede 'n tak van sy vader se saakwaarnemersfirma op Amersfoort begin. In 1904 is hy deur genl. Louis Botha gevra om te help om die *Het Volk-*

party te organiseer. In 1914 het hy aan regeringskant 'n klein kommando aangevoer maar later sy steun aan genl. J.B.M. Hertzog gegee. In 1924 het hy tot die oorwinning van die Nasionale Party in die distrik Wakkerstroom bygedra en in 1925 het sy benoeming as spoorwegkommissaris gevolg; tien jaar later word hy voorsitter (hoofkommissaris) van die Spoorwegraad.

Nadat hy die aftree-ouderdom bereik het, het Kuit o.m. as persoonlike raadgewer van die Minister van Spoorweë opgetree en hom na 1945 beywer om vir behuising vir teruggekeerde soldate en hulle gesinne te sorg.

Mnr. Kuit was o.m. lid van die Londense *Institute of Transport* en erevoorsitter van die *Bond van Oud-ZASM Ambtenaren* en kommandeur in die *Order of St. John*.

Sy liefde vir die verlede blyk o.m. uit talryke geskiedkundige toesprake en 'n viertal publikasies, t.w. *Transvaalse Verskeidenheid* (Pretoria, 1940); *Transvaalse Gister* (Pretoria, 1942); *Transvaalse Terugblikke* (Pretoria, 1945) en 'n *Kommando-prediker* (Pretoria-Kaapstad, 1948).

Hy sal ook onthou word as die voorsitter van die *Beweging 1652* wat daarna gestrewe het om die samewerking tussen Nederlanders en Afrikaners te bevorder. Ook het hy 'n belangrike rol in verband met die totstandkoming van die vooroorlogse *Bond van Burgers van die Zuid-Afrikaanse Republiek* en sy Vrystaatse eweknie gespeel. Uit die na-oorlogse jare dateer die *Afrikaans-Nederlandse Verwantschapsbond(band)*. Dié organisasie het, onder voorsitterskap van prof. dr. G.M. Pellissier, op 12.12.1949 'n byeenkoms van gelykgesinde Nederlanders, oud-Nederlanders en Afrikaners in die Pretoriase Voortrekkergedenksaal belê om saam oor die betekenis van Geloftedag en die Voortrekkermonument te besin.⁴

In 'n huldeblyk is o.m. in die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* verklar:

“Kuit was een der geboren Nederlanders, die zulk een groote en gezegende rol gespeeld hebben voor Zuid-Afrika en Nederland beide. Een der laatsten daarvan. Als zoodanig zal zijn roep onder ons in eerbiedige gedachtenis blijven”.⁵

Cornelis Plokhooy (Stad aan 't Haringvliet, Nederland, 28.2.1877 - Pretoria, 28.4.1964) het sy Transvaalse onderwysersloopbaan in 1897 begin, aan die Tweede Anglo-Boere-oorlog deelgeneem en in die oorlogsjare geheime sendings na Suid-Afrika in opdrag van dr. W.J. Leyds uitgevoer. Na die oorlog het hy geweier om die eed van getrouheid aan die Britse bewind af te lê, maar in die vroeë twintigerjare na Transvaal teruggekeer. Hy was die stigter van die reeds genoemde *Vereeniging van Nederlandsche Oud-Strijders*, redakteur-eienaar van die *Hollands Weekblad* (1933-1953), 'n bestuurslid van die *Nederlandsche*

Vereeniging te Pretoria en, wat sy blad betref, o.m. die kroniekskrywer van Nederlandse en Nederlands-Afrikaanse kulturele en dergelike bedrywighede, o.m. van geskiedkundige aard, in die Transvaalse hoofstad.⁶

Tenslotte verdien mnr. (later dr.) Willem Henry Jacobus Punt (Elandsfontein, 26.4.1900 – Pretoria, 22.5.1981) besondere vermelding met betrekking tot die organisasie en die verrig van verwante werksaamhede by geleentheid van die vyftigjarige herdenking van die amptelike indiensstelling van die spoorwegverbinding tussen Pretoria en die destydse Lourenço Marques. Dié feestelike herdenking is op 16.7.1945 op Pretoria gehou.

Die feit dat dr. Punt die seun van 'n NZASM-amptenaar, assistent-stasie-meester mnr. Jacob Punt, was, het ongetwyfeld 'n rol in verband met sy bereidwilligheid gespeel om 'n werklik grootse manifestasie te organiseer en foutloos te laat verloop. Burgemeester raadslid G.H. Brink het in 'n geleentheidstoespraak “de heer W. Punt, die met zooveel sukses als organisator van deze feesten had medegewerk” lof toegeswaai.⁷

1. Die oproep van burgemeester Sjoerd Alkema

In die uitgawe van 26.8.1933 van die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* is 'n brief van 'n sekere S.A. gepubliseer wat ongetwyfeld ouer lesers, en veral oud-NZASM-amptenare oor die inhoud en strekking daarvan laat nadink het. Later het dit geblyk dat die burgemeester van Ermelo (Transvaal), mnr. Sjoerd Alkema, die skrywer van dié brief met die volgende inhoud was.⁸

Mnr. Alkema het 'n tydjie gelede die begraafplaas op Waterval-Boven besoek en sowel grafstene as houtborde op grafte besigtig. Dié grafte was almal die laaste aardse rusplekke van Nederlanders uit die tyd van die NZASM en die meeste van die opskrifte was onleesbaar.

Aan die redakteur van die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* het die brieffskrywer gevra:

“Denkt U niet, dat het - indien mogelijk - goed zou zijn deze graven een beetje in orde te brengen? De Regering behoort toch ook hier te helpen. Deze personen waren toch ook pioniers van dit land, ten minste voor zover het de spoorwegen betreft”.⁹

Daar was, aldus mnr. Alkema, 'n redelik goeie grafsteen op die graf van wyle Pieter Ferdinandus, gebore te De Rijp, provinsie Noord-Holland, 1851 en oorlede op 3.1.1898. Hy was opsigter-masjinis eerste klas, in diens van die NZASM.¹⁰

In totaal het die besoeker ongeveer 18 grafte van Nederlanders, vyf van Italianers en een van 'n Oostenryker opgemerk.

Volgens Alkema was die name van die Nederlanders, wat nog leesbaar was, die volgende: M.W. Daams, van Blerik, Nederland, A.B. v.d. Hoeve, van Halle, Nederland Uilke van Dam, van Gorredijk, Nederland; H.G. du Buy, van Haarlem, Nederland; R.J. Been (onleesbaar), Nederland; Rudolf Heckman, van Scheemda, Nederland Willem Mensens, van Arnhem, Nederland; en J.J.H.K. van Nieuwmegen, van Neeritter, Nederland.

In die lys van oorledenes wat in besit van 'n boedel was, kom in dieselfde volgorde voor: Onder 14789/1898, Marthinus Wilhelmus Daams; onder 12879/1897, Anton Bernard van der Hoeve; onder 14241/1898, Uilke van Dam; onder 14487/1898, Hermanus Gerhardus du Buy; onder 14814/1898, Marthinus Johannes Renier Been; onder 16786/1899, Rudolf Heckman; onder 15724/1899, Willem Mensens; en onder 16851/1900, Johannes Jacobus Hendrik Karel van Nieuwmegen *alias* Neomagus.¹¹

Hierdie name was tydens mnr. Alkema se besoek nog leesbaar, maar hy het gemeen dat dit na die somer nie meer die geval sou wees nie, "daar het geverfd is op een paar plankjes".¹²

Die beroep wat mnr. Alkema op die redakteur gedoen het, het weerklink gevind. Laasgenoemde het met mnr. Alkema saamgestem dat die Suid-Afrikaanse spoorweë iets moes doen. Verder was hy van mening dat die manne wat hulle lewens in verband met die aanleg van die "Oosterlijn" gegee het, hulle werk onder die moeilikste omstandighede uitgevoer en 'n groot prestasie verrig het. Seker het hulle 'n behoorlik onderhoue graf verdien. Die redakteur sou mnr. Alkema se skrywe dan ook onder die aandag van hooggeplaaste spoorwegamptenare bring.

2. Die volgende stap

In Februarie 1934 kon die redakteur van die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* aan sy lesers meedeel dat, na aanleiding van die skrywe van mnr. Alkema en die naskrif van homself, mnr. Albert Kuit, kommissaris van Spoorweë en Hawens, Unie van Suid-Afrika, en dr. H.A. Lorentz, Buitengewone Gesant en Gevolmagtigde Minister van H.M. die Koningin van die Nederlande, gehoor gegee het aan die versoek van 'n groot aantal belangstellendes. Na oorleg met die Minister van Spoorweë en Hawens is deur bogenoemdes besluit om die gedagtenis van talle afgestorwe Spoorwegvoortrekkers van die NZASM langs die Oosterlyn vir die nageslag te bewaar deur 'n register aan te lê wat al die bekombare gegewens sou bevat. 'n Verantwoordelike spoorwegamptenaar op Waterval-Boven sou die register bewaar en ter insae lê. Verder is besluit om 'n gedenkteken op die NZASM-begraafplaas te Waterval-Boven op te rig. Die monument sou in die toekoms deur die S.A. Spoorweë versorg word. Die gedagte is ook uitgespreek dat oud-NZASM-personeel en ander belangstellendes in die geleentheid gestel sou word om die onthulling van die gedenkteken by te woon.¹³

Om die gedagte aan die oprigting van 'n monument te verwesenlik is belangstellendes aangespoor om hulle geldelike bydraes aan die Nederlandse gesantskap, Pretoria, of aan die redaksiekantoor van die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* te stuur.¹⁴

3. Die geldinsameling

Met betrekking tot die geldinsameling ten behoeve van 'n gedenkteken, wat aanvanklik op die NZASM-begraafplaas op Waterval-Boven sou verrys, is die beskikbare gegewens onvolledig. In Maart 1934 is intekenlyste vir bydraes aan die volgende persone, vermoedelik almal oud-NZASM-amptenare, gestuur. Belangstellendes kon hulle skenkings op die lyste aanteken en die geldelike bedrae aan die bewaarders van die lyste oorhandig. Hulle was:

G. Boonstra, Durban; W.F. Mondriaan, Aliwal-Noord; M.P. Barendsen, Kaapstad; C. Snoeck, Machadodorp; W. Offermeyer, Middelburg (Tvl.); A.D. Vellema, Potchefstroom; A.J. Vellema, Standerton; K. Tolman, Johannesburg; L. Braak, Pretoria; N. van Malsen, Pretoria; T.V.G. Papenfus, Johannesburg; J.W.C. Oudegeest, Heidelberg (Tvl.); J.N. Smink, Lindley; W.P. Diepraam, Dullstroom; en C. Plokhoo, Pretoria.¹⁵

Aan die begin van Mei 1934 was die gevraagde £30:0:0 vir die gedenkteken ingesamel.¹⁶

4. Die reis na Waterval-Boven, Komatipoort en Lourenço Marques

Terwyl die dagbladpers reeds vroeër berig het dat oud-NZASM-amptenare op 27.8.1934 in die geleentheid gestel sou word om met 'n ekstra trein van Pretoria na Waterval-Boven te reis

“om daar aanwesig te zijn bij de onthulling van een monument ter ere van de leden van het personeel van de N.Z.A.S.M., die bij de bouw van de Oosterlijn en in de jaren daarop onmiddellijk volgende, het leven lieten”,

het die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* dié heuglike mededeling in sy uitgawe van 11.8.1934 onder die aandag van sy lesers gebring.¹⁷

Na die verrigtings op Waterval-Boven sou die reis na Komatipoort voortgesit word en vervolgens sou 'n besoek aan Lourenço Marques op die program staan. Op 30.8.1934 sou die geselskap terug wees in die Transvaalse hoofstad. Die reis sou kosteloos aangebied word, terwyl die reisigers vir hulle maaltye en slaapplekke moes betaal of self voorsiening in dié verband moes maak.

Twee weke later kon die redakteur van die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* berig dat meer as honderd persone aan die reis sou deelneem. Die reisprogram het soos volg gelui: 27.8.1934, 11.05 nm, vertrek uit Pretoria; 28.8.1934, 6.50 vm, aankoms op Waterval-Boven, onthulling van die monument; 28.8.1934, 12.15 nm, vertrek van Waterval-Boven; 28.8.1934, 5.30 nm, aankoms op Komatipoort; 29.8.1934, 6.04 vm, vertrek van Komatipoort; 29.8.1934, 8.00 vm, aankoms te Lourenço Marques; 29.8.1934, 5.30 nm, vertrek uit Lourenço Marques; 30.8.1934, 9.59 vm, aankoms op Pretoria.

Verder is meegedeel dat weens siekte van die Nederlandse gesant (dr. H.A. Lorentz) sekretaris H. van Wickevoort Crommelin van Berkenrode die gesant sou verteenwoordig. Verder sou 'n bekende inwoner van die hoofstad, kaptein V. de Waegenaere, in sy hoedanigheid as konsul van Portugal die reisigers vergesel om reëlins in Lourenço Marques te tref.¹⁸

5. C. Plokhoo se reisverslag¹⁹

Op 27.8.1934 het die "ZASM-trein" saans op die vasgestelde tyd van Pretoria vertrek. Eersteklas kompartimente, keurig versorgde rytuie, vriendelike hulpvaardigheid en die gevoel om tuis te wees het, gepaardgaande met die ywer waarmee na vriende deur die reisigers gesoek is, die tyd laat vlieg. Na 'n verkwikkende nagrus is die volgende oggend die omgewing van Dalmanutha gegaar. Na aankoms op Waterval-Boven het die reisigers Vierkleurdraagtekens ontvang en kon hulle die monument op die stasie, wat nog met die Unievlag en die Vierkleur aan die oë van nuuskieriges onttrek was, aanskou.

Onder die aanwesiges is o.m. mnr. Albert Kuit, voorsitter van die Spoorwegraad; gesantskapsekretaris H. van Wickevoort Crommelin van Berkenrode; mnr. T.H. Watermeyer, hoofbestuurder van die Suid-Afrikaanse Spoorweë; konsul kapt. V. de Waegenaere; ds. D. Rumpff, leraar van die Gereformeerde gemeente, Pretoria; en seremoniemeester G. Boonstra opgemerk.

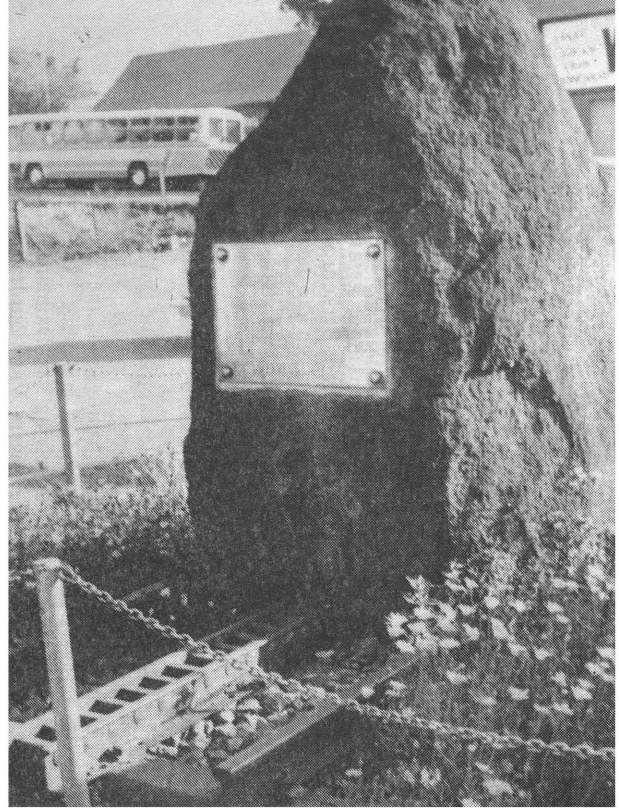
Nadat die seremoniemeester die aanwesiges, o.a. 'n aantal Portugese uit Lourenço Marques, verwelkom het, het ds. Rumpff die verrigtings met gebed geopen. Vervolgens het mnr. Kuit 'n boodskap van die Eerste Minister, genl. J.B.M. Hertzog, voorgelees. In die boodskap het die Eerste Minister o.m. die Nederlandse intellek en materiële hulp beklemtoon wat die totstandkoming van die spoorweg gewaarborg en moontlik gemaak het.

"Dit is dus gepas en onvermydelik dat op 'n dag soos hierdie, dankbare hulde gebring word nie alleen aan diegenes wat hulle lewe aan dié werk opgeoffer het nie, maar ook aan al diegenes wat deur hulle kraginspanning en toewyding die bou van die lyn - 'n monument van hulle kunde en deeglikheid - voltooi het, en wat ook op menig ander gebied 'n bevrugterende invloed uitgeoefen het op ons volkslewe".²⁰

ALBERT KUIT

Foto in *Transvaalse terugblikke*, van Albert Kuit, J.L. van Schaik Bpk, Pretoria 1945

Die gedenkklip met koperplaat met inskrip vir die personeel van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) wat by die aanleg van die Oosterlyn en die gebruik daarvan die lewe verloor het, onthul voor die stasie op Waterval-Boven op 28 Augustus 1934. Voor die klip lê 'n stuk van die tandradspoor wat in die NZASM-tyd Waterval-Boven en Waterval-Onder verbind het.

Foto: C. de Jong
1984

Daarna het mnr. Kuit meegedeel dat die Minister van Spoorweë, adv. Oswald Pirow, nie aanwesig kon wees nie en vervolgens die skare toegesprek en verduidelik op watter wyse onderskeie verbindings met Delagoabaai tot stand gekom het. Die aanleg van die Oosterlyn deur verkeersbaanbrekers het 'n groot aantal menselewens gekos. Verteenwoordigers van 'n twintigtal nasionaliteite, o.a. 239 Suid-Afrikaners, het die dienspersoneel gevorm van 'n Nederlandse en 'n sterk Nederlands-gekleurde maatskappy.

“Ons gedagtes staan nou stil by die eensame, onbekende en bekende graftes wat daar in die lang vlei voor ons lê, 'n vlei wat eindig by die graf van Louis Trigardt, aan die strand van die Indiese Oseaan.

Nogmaals bring ons hulde aan die bewuste en onbewuste stryderys vir die inspirasie van die Voortrekkers

En nou, ten slotte ook aan jou, ou NZASM, vaarwel. As 'n gesonde besighedsinrigting was jy die eer van Nederland en die eer van die ou Transvaal”.^{2 1}

Na hierdie slotgedagtes van 'n begaafde spreker het hoofbestuurder T.H. Watermeyer aan die woord gekom en o.m. by vroeëre spoorwegplanne en vertraagde omstandighede, soos klimaatsomstandighede, stilgestaan. Die Oosterlyn is op 2.11.1894 voltooi en die spreker het hulde gebring aan hulle wat alles geoffer het om die pad vir komende geslagte makliker te maak.

Daarna het gesantskapsekretaris H. van Wickevoort Crommelin van Berkenrode die monument, 'n los klip van meer as 20 ton gewig, namens gesant dr. H.A. Lorentz onthul. Op 'n koperplaat is die volgende opskrif aangebring:

“N.Z.A.S.M. Gewijd aan de nagedachtenis van het personeel die langs de Oosterlijn hun leven lieten”.

Skoolkinders het twee koelette van “Die Stem” gesing en in sy boodskap, wat deur die sekretaris voorgelees is, het gesant dr. H.A. Lorentz o.m. verklaar dat die herdenking nie alleen betrekking op Nederlanders in diens van die NZASM gehad het nie, maar op onderdane van verskeie lande.

Daarna is deur seremoniemeester G. Boonstra, wat in die verlede hoof van die afdeling “Weg en Werken” van die Oosterlyn was, 'n aantal kranse gelê. Kranse van die Unieregering, die Minister van Spoorweë, Pretoria-Afrikaners, die spoorwegpersoneel op Waterval-Boven, die Duitse regering, die Franse regering, die Nederlandse regering, die Portugese administrasie e.a., sommige vergesel van boodskappe, is gelê.^{2 2}

Daarna het konsul V. de Waegenaere en oud-NZASM-hoofrekenmeester M.P. Barendsen die woord gevoer en het laasgenoemde dankwoorde aan die organiseerders gerig.^{2 3}

6. Die “Bond van Oud-ZASM Personeel” gestig

Gerrit Bakker van Nylstroom was as apteker in diens van die NZASM om, jare later, soos Plokhooij tereg in sy reisverslag vermeld het, die bevolking van Nylstroom “en vele mijlen in de omtrek daarvan” van medisyne te voorsien. Na die aankoms van die NZASM-trein op Komatipoort het ’n dertigtal oud-NZASM-amptenare, onder leiding van Bakker en eerw. P.F. van Straten, in die eetsalon die grondslae vir die latere “Bond van Oud-ZASM Personeel” gelê. ’n Voorbereidingskomitee bestaande uit W. van Wijk de Vries, eerw. P.F. van Straten, G. Bakker en G.R.J. Bodde is benoem om verdere aanvoorwerk te verrig. Binne ’n paar uur het die “Bond” oor meer as honderd lede beskik, terwyl mnr. Albert Kuit die ere-voorsitterskap van die jong vereniging aanvaar het.

7. Van Komatipoort na Lourenço Marques en terug na Pretoria

In Lourenço Marques is die reisigers deur die direkteur-generaal van die spoorweë in Mosambiek, maj. Pinto Teixeira, die burgemeester van Lourenço Marques en ’n tweetal diplomatieke verteenwoordigers van die Unie verwelkom. Maj. Teixeira het ’n gedenkplaat ter gedagtenis aan maj. (later genl.) Machado onthul en daarna was mnr. Kuit die tolk van die gaste deur nadruk op die betekenis van die heengegane i.v.m. die beplanning van die Oosterlyn te lê. Vervolgens het hy ’n krans aan die gedenkplaat geheg.

Daarna is die besoekers en hulle Portugese vriende na die ou begraafplaas waar, voor die kapel, ’n diens ter ere van die held en ontdekkingsreisiger, die Voortrekkerleier Louis Tregardt, deur eerw. P.F. van Straten gelei is. Nadat mnr. Albert Kuit die betekenis van Louis Tregardt as die oudste soeker na ’n verbinding tussen Transvaal en Mosambiek beklemtoon het, is ’n lourierkrans, ’n geskenk van Afrikaanse kultuurverenigings in Pretoria, ter ere van Tregardt in die kapel opgehang.

Omstreeks 17h30 van dieselfde dag het die trein die terugreis aanvaar en het die militêre adjutant van die goewerneur-generaal van Mosambiek, die Portugese direkteur-generaal van Spoorweë, die burgemeester van Lourenço Marques en die vise-konsul van die Unie die besoekers uitgeleide gedoen.^{2 4}

8. ’n Terugblik

Die reis wat deur oud-NZASM-amptenare onderneem is, het moontlik geword deur die welwillendheid van die Unieregering, die Minister van Spoorweë, adv. O. Pirow, en sy ondergeskiktes, en die destydse Nederlandse gesant, dr. H.A. Lorentz, se samewerking met bogenoemdes. Verder het die behoefte bestaan om dié werkers wat die hoogste-offer tydens die aanleg van die Oosterlyn gebring het, te huldig en te herdenk.

Sowel A.C. Floor as Simon van Garderen, albei oud-NZASM-amptenare, het hierdie gedagtes beklemtoon in briewe wat in die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* gepubliseer is.²⁵ Ook is in die blad se uitgawe van 8.9.1934 'n voorlopige naamlys van lede van die "Bond" gepubliseer. Die meeste lede was woonagtig op Pretoria, terwyl ander in Kenilworth, Durban, Johannesburg, Willowdene, Brakpan, Middelburg (Tvl.), Observatory, Heidelberg, Standerton, Ladybrand, Germiston, Oos-Londen, Aliwal-Noord, Dullstroom, Stellenbosch, Kaapmuiden, Witbank, Balfour-Noord, Brits, Premiemyn en Nylstroom op hulle jare in diens van die NZASM teruggesien het.²⁶

Die vraag hoekom die monument op die stasie van Waterval-Boven opgerig is, terwyl aanvanklik die gedagte bestaan het om 'n gedenkteken op die begraafplaas van Waterval-Boven te plaas, is in 1945 soos volg in die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* beantwoord. In 1933 of 1934 het mnr. Albert Kuit vasgestel dat, op 'n paar uitsonderings na, die grafte te verwaarloos was om opgeknip te word. Op grond van dié omstandigheid is besluit om 'n gedenkteken op die stasie se Perron op te rig. Deur mnr. Albert Kuit en dr. H.A. Lorentz is 'n geskikte klip langs die treinspoor langs die suidelike deel van die Krugerwildtuin uitgesoek, deur 'n spesiale kraan na Waterval-Boven vervoer, op die stasie se Perron geplaat en van 'n koperplaat voorsien.²⁷

9. Verdere gebeurtenisse

As voorlopige bestuur van die "Bond van Oud-ZASM Personeel" het aanvanklik B. Bloemsmá (voorsitter), eerw. P.F. van Straten (vise-voorsitter), G.R.J. Bodde (penningmeester), W. van Wijk de Vries (sekretaris) en J.E. Grobbelaar opgetree. Die "Bond" het met 101 lede begin en op 12.10.1934 is die eerste algemene vergadering in die *Nationale Klub* in Paul Krugerstraat gehou.²⁸

Voordat dié byeenkoms plaasgevind het, het die voorlopige bestuur, met mnr. Albert Kuit as ere-voorsitter, besluit om op 9.10.1934 'n NZASM-luiklok, afkomstig van die NZASM-stasie op Barberton, aan die Nederlandse regering by die Nederlandse gesantskap op Pretoria aan te bied.²⁹

Ongeveer 60 voormalige NZASM-lede was op die genoemde dag in "Oranjehof" aanwesig waar die genoemde stasiebel, bevestig aan 'n opstand van NZASM-dwarslêers van die eiland Java en voorsien van 'n afdakkie, namens die "Bond" deur ere-voorsitter Kuit aan dr. H.A. Lorentz oorgedra is.³⁰

Op 12.10.1934 is die algemene vergadering van die "Bond" deur 51 lede bygewoon, terwyl 'n konstitusie bespreek en goedgekeur en die volgende bestuur gekies is: J.A. van Aken, voorsitter; eerw. P.F. van Straten, onder-voorsitter; W. van Wijk de Vries, sekretaris; G.R.J. Bodde, penningmeester; en J.E. Grobbelaar (bestuurslid).³¹

Só het die "Bond" die jaar 1935 en die daaropvolgende jare tegemoet gegaan nadat die lede en dié van die *Vereeniging van Nederlandsche Oud-Strijders*, sowel as 'n aantal bestuurslede van die *Nederlandsche Vereeniging* op 28.12.1934 feestelik in die vorm van 'n "rookavond" in die *Nationale Klub*

bymekaar gekom het. Die doel van die byeenkoms was om dank aan mnr. Kuit te betuig en hom 'n passende geskenk aan te bied. Prof. Gerrit Bon het die aand met klaviermusiek opgeluister.³²

In die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* van 9.2.1935 is 'n lys van bydraes gepubliseer wat van oud-NZASM-personeel in Nederland ontvang is. Onder hulle is o.m. jhr. ir. C.L.C. van Kretschmar van Veen (van Den Haag), seun van die laaste diensdoende direkteur van Pretoria; en dr. M.S. Lingbeek (van Arnhem); en die *Landelijke Bond van Oud-NZASM Personeel* in Nederland, vermeld.³³

Op 28.4.1935 is mnr. Sjoerd Alkema, 'n Fries wat in 1900 na Transvaal gekom het om by die Ermelose kommando aan te sluit en die oorlogsjare in die veld deurgebring het, op Ermelo oorlede. Hy was sedert 1916 met mej. Van Rheede van Oudtshoorn getroud. Die oorledene was 'n handelaar en kontrakteur, byna 20 jaar 'n stadsraadslid en 'n paar maal burgemeester van Ermelo. Tewens was hy 'n ere-korrespondent van die *Bond van Oud-ZASM Personeel*.³⁴

Op 25.5.1935 is 'n gesellige aand vir Bondslede in die Nasionale Klub, Pretoria, gereël. As eregas het minister Oswald Pirow die vergaderdes toegesprek.³⁵

In die loop van sy toespraak het minister Pirow die werk van die Nederlanders as NZASM-personeel of as strydere in die oorlog geprys en die mening uitgesprek

“dat we nu niet meer in de tijd leven, waarin men bewijzen moest zeven of acht geslachten lang in Zuid-Afrika te hebben doorgebracht, voor en aler men Afrikaners genoemd worden kon. Allen, die hun lot met Zuid-Afrika hebben ingeworpen, allen die dit land tot hun tuiste gemaakt hebben, die daarin leven en begraven willen worden en ook als het moet zich daarvoor opofferingen getroosten; zij kunnen met recht Afrikaners genoemd worden”.³⁶

Op 6.8.1935 het gesant dr. H.A. Lorentz die lede van die “Bond” ontvang om die geleentheid te herdenk dat die “Oosterlijn” 40 jaar gelede geopen was.³⁷

10. Die Oosterlynfeeste in 1945. Die Stadsraad van Pretoria.

Na bogenoemde gebeurtenisse het ongeveer tien jaar verbygegaan, jare waarin o.m. die *Bond van Oud-ZASM Personeel* bly voortbestaan het. Die vyftigjarige bestaan en amptelike indiensstelling van die spoorlyn tussen Pretoria en Lourenço Marques het in sig gekom en die belastingbetalersvereniging Sunnyside en Muckleneuk het die Stadsraad genader met die versoek om die goue jubileum van die Oosterlyn nie onopgemerk te laat verbygaan nie. 'n Kommissie onder voorsitterskap van burgemeester raadslid G.H. Brink en bestaande uit raadslide Frates en Lombard en stadsklerk Price is in verband met verdere reëlings benoem, terwyl mnr. (later dr.) Willem H.J. Punt, as gevolg van sy

studie oor die geskiedenis van die Tregardt-trek en sy besondere betrekkings met Portugese gesagsdraers, as organiseerder benoem is. Die stadsraad het die *Bond van Oud-ZASM-Pioniers* gevra om 'n gedeelte van die plegtighede te reël. Van dié gedeelte was die program soos volg:

- (a) Van 13.7.1945 tot 17.7.1945 'n tentoonstelling van foto's en oudhede uit die tyd van die NZASM in die Stadsaal, Paul Krugerstraat;
- (b) Op 16.7.1945 'n kranslegging op die Stasieplein deur die *Bond van Oud-ZASM-Pioniers* by die standbeeld van president S.J.P. Kruger. By dié verrigtings sou die administrateur van Transvaal, genl. J.J. Pienaar, die woord voer. Vervolgens sou spoorwegveteraan P.H. Bouten (85) 'n krans lê. Dr. van Broekhuizen sou die verrigtings met 'n gebed afsluit;
- (c) Op 16.7.1945 sou 'n burgerlike ontvangs in die Stadsaal plaasvind wat deur die NZASM-bel ingelui sou word. By dié geleentheid sou burge-meester G.H. Brink, die voorsitter van die *Bond van Oud-ZASM-Pioniers*, E.J. Grobbelaar, en waarn. Eerste Minister, Jan H. Hofmeyr, die aanwesiges toespreek. Prof. Gerrit Bon sou 'n musiekprogram reël.^{3 a}

'n Gepaste program is deur die Stadsraad laat druk en bogenoemde program is, op 'n paar wysigings na, uitgevoer. Genl. J.J. Pienaar het die NZASM-staatmakers lof toegeswaai en die geskiedenis van die ontstaan van die maatskappy en die Oosterlyn geskets. Die spreker het, namens die provinsie Transvaal, die staatmakers gehuldig vir die verrigte baanbrekerswerk in verband met die treinvervoer en die vername rol wat hulle met betrekking tot die algemene vooruitgang in Transvaal gespeel het.

By die ontvangs in die stadsaal was, behalwe 'n groot aantal oud-NZASM personelede en ander belangstellendes, o.a. ministers Jan H. Hofmeyr, F.C. Sturrock, die Portugese gesant, die Nederlandse gesant (dr. P.C. Visser) e.a. aanwesig.^{3 a}

Die tentoonstelling het veel belangstelling getrek en die Stadsraad het 'n silwer gedenkpenning laat slaan waarop o.m. aan die een kant die stadswaapen en aan die ander kant die voorkant van die NZASM-gedenkpenning van 1895 voorkom. (Kyk die foto van die penning op p. 24).

In die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* van 22.12.1945 het die destydse bestuur van die *Bond van Oud-ZASM Pioniers*, t.w. E.J. Grobbelaar, voorsitter; eerw. P.F. van Straten, vise-voorsitter, H.W. van Wijk, penningmeester; W. van Wijk de Vries, sekretaris en N. van den Dool, bestuurslid, na aanleiding van 'n berig van 18.12.1945 deur die betrokke komitee van die Stadsraad van Pretoria wat die feestelikhede in Julie 1945 gereël het, navraag gedoen. Dit was in verband met adresse van lede van die "Bond" om silwer gedenkpenninge aan hulle te kan stuur. Ook is adresse van oudste nabestaandes van lede vir dieselfde doel gevra.

In dieselfde mededeling het die bestuur talryke lede bedank vir hulle briewe en telegramme sowel as gelukwense wat hulle tydens die feestelikhede in Julie 1945 ontvang het.^{4 o}

Silwer gedenkpenning, in 1945 deur die Stadsraad van Pretoria uitgereik by die herdenking van die opening van die Oosterlyn tussen Pretoria en Komatipoort in 1895. Die penning is in besit van die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum te Pretoria (NASKO). Dit toon op die een kant die stadswapen van Pretoria, op die ander kant die embleem van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) wat die Oosterlyn aangelê het. Die embleem het ook op die gedenkpenning wat die NZASM in 1895 uitgereik het, verskyn. Op die keersy van die penning van 1895 staan die portret van Staatsresident S.J.P. Kruger in profiel.

Die skrywer van die onderhawige bydrae was destyds een van die jonger belangstellendes wat die feestelikhede op Pretoria in Julie 1945 bygewoon en baie van die NZASM-staatmakers ontmoet het. Hulle het 'n onvergeetlike indruk op hom gemaak.

Jare het daarna verbygegaan, die staatmakers is ter ruste gelê, en die *Bond van Oud-ZASM-Pioniers* het saam met hulle verdwyn.

In 1948 het *Die Suid-Afrikaanse Spoorweë - Geskiedenis, Omvang en Organisasie*, 'n publikasie van die afdeling van die Openbare Skakelamptenaar van die Suid-Afrikaanse Spoorweë, die lig gesien.

In sy voorwoord het die destydse Minister van Vervoer, P.O. Sauer, L.V., o.m. nadruk op die betekenis van die spoorweë in die destydse Suid-Afrikaanse vervoerwêreld gelê.

In die daaropvolgende inleiding het hoofbestuurder W. Marshall Clark o.m. verklaar dat die geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Spoorweë die geskiedenis van vertroue, gerugsteun deur planmatige baanbrekerswerk, is.

Aan die planmatige baanbrekerswerk het die NZASM en sy personeel 'n belangrike aandeel gehad, terwyl almal in 'n gees van vertroue hulle groot taak aangepak en volbring het.

'n Eeu na die totstandkoming van die genoemde maatskappy het die erkenning van hierdie waarhede nog niks aan hulle oorpronklike betekenis en draagwydte ingeboet nie.⁴¹

Julie 1986

AANTEKENINGE

1. Dekoratie voor Trouwe Dienst 1899-1902, deur die Unieregering aan strydere vir die Boererepublieke uitgereik (Redakteur).
- 1a. In die *Hollands Weekblad (HW)* kom uiteenlopende benamings voor. Vgl. *H.W.*, jg. 4, no. 19, 22.9.1934 (omslag); *H.W.*, jg. 5, no. 1, 12.1.1935, p. 14. Ons lees die benamings: Bond van oud-ZASM-Ambtenaren, Bond van oud-ZASM-Personeel en Bond van oud-ZASM-Pioniers.
2. *H.W.*, jg. 19, no. 26, 24.12.1949, pp. 12-18 vooraf gegaan deur die teks van K. se toespraak op 12.12.1949 in die Voortrekkergedenksaal, Pretoria, by geleentheid van 'n byeenkoms van die "Afrikaans-Nederlandse Verwantschapsbond", pp. 4-12. Kyk ook *The Star*, 13.12.1949. In sommige gevalle "Verwantschapsband" genoem.
3. *Familia*, jg. 7, 1971, no. 2, Jan Ploeger, "Immigrante uit Overijssel 1850-1899", p. 15.
4. *Zuid-Afrika* (Amsterdam), Desember 1949, p. 12, J.H. Broekman, "Afrikaans-Nederlandse Verwantschapsband". Sprekers: Mnr. Albert Kuit, prof. dr. S.P. Engelbrecht, dr. Jan van den Berg, bedankings prof. dr. G.M. Pellissier. Kyk ook *H.W.*, 24.12.1949, "De Afrikaans-Nederlandse Verwantschapsband", pp. 4-12.
5. *H.W.*, jg. 19, no. 26, 24.12.1949, p. 17. Kuit was getroud met mej. S. Roux, 'n dogter van mnr. G.J.N. Roux, van Skuilplaats, distrik Wakkerstroom. Sy stoflike oorskot is op 15.12.1949 in die Bosmankerk, Pretoria, opgebaar. Ds. Reynecke het die diens in die kerk geleë.
6. *Standard Encyclopaedia of Southern Africa* (Cape Town, 1973), vol. 8, pp. 618-619.
7. *H.W.*, jg. 15, no. 15, p. 6. Raadslid G.H. Brink was burgemeester van 30.10.1944-1945 en is op 6.11.1945 deur Raadslid C.W. Sinclair opgevolg. M.b.t. dr. W.H.J.

- Punt, DVD, kyk *Pretoriana*, no. 84, Julie 1983 (Uitgawe ter herdenking van dr. Willem Punt).
8. *H.W.*, jg. 4, no. 4, 24.2.1934, p. 5.
 9. *Ibid.*, jg. 3, no. 17, 26.8.1933, p. 15.
 10. Volgens die *Index of Estates of deceased persons* (Pretoria, 1912), 6.227, was die oorledene Pieter Ferdinandus en die nommer van sy boedel 13936/1898.
 11. *Ibid.*, p. 177, Blerik, prov. Limburg *ibid.*, p. 293, Hall (Hal), naby Brummen, prov. Gelderland; *ibid.*, p. 177, Gorredijk, prov. Friesland; *ibid.*, p. 67, Haarlem, prov. Noord-Holland; *ibid.*, p. 69; *ibid.*, p. 298, Scheemda, prov. Groningen; *ibid.*, p. 458, Arnhem, prov. Gelderland; *ibid.*, p. 512, Neeritter, prov. Limburg, oos van Thorn.
 12. *H.W.*, jg. 3, no. 17, 26.8.1933, p. 16.
 13. *Ibid.*, jg. 4, no. 3, 10.2.1934, p. 19.
 14. *Ibid.*, jg. 4, no. 4, 24.2.1934, p. 5.
 15. *Ibid.*, jg. 4, no. 6, 24.3.1934, p. 19, met lys van bydraes.
 16. *Ibid.*, jg. 4, no. 9, 5.5.1934, p. 15; met twee lyste. In *H.W.*, jg. 4, no. 10, p. 5, is gevra om uitstaande lyste vir die "ZASM Monumentfonds" aan die Ned. gesantskap te stuur. In *H.W.*, jg. 4, no. 12, p. 20, is nog 'n lys van 13.6.1934 gepubliseer. Kyk ook *H.W.*, jg. 4, no. 13, 28.6.1934, p. 18.
 17. *Ibid.*, jg. 4, no. 16, 11.8.1934, p. 13.
 18. *Ibid.*, jg. 4, no. 17, 25.8.1934, p. 12. I.v.m. Komatipoort word o.m. na *Contree*, no. 11, Januarie 1982, verwys. In dié aflewering: J.W.N. Tempelhoff, "Komatipoort. Oostelike poort van Transvaal", pp. 5-18. In 1970 het die Departement van Vervoer die brosjure *Waterval-Boven 75 jaar 1895-1970* die lig laat sien. Die eerste stasie op Waterval-Boven is op 20.6.1894 oopgestel. Op 1.7.1891 het die eerste trein op die Oosterspoor tussen die Portugese grens en Komatipoort geloop. Kyk i.v.m. Waterval-Boven se 75-jarige bestaan o.m. *Hoofstad*, 22.8.1970, p. 3.
 19. *H.W.*, jg. 4, no. 18, 8.9.1934, pp. 2.14.
 20. *Ibid.*, p. 3.
 21. *Ibid.*, p. 6. Die teks van hierdie toespraak is ook weergegee in Albert Kuit, *Transvaalse Verskeidenheid* (Pretoria, 1940), pp. 173-179 (met 'n groepsfoto teenoor p. 178).
 22. *H.W.*, jg. 4, no. 18, 8.9.1934, pp. 9-10 (volledige lys).
 23. *Ibid.*, foto's van die verrigtings te Waterval-Boven kom op pp. 5, 8, 11 en 13 van die genoemde aflewering voor.
 24. *Ibid.*, p. 14.
 25. *Ibid.*, pp. 15-16.
 26. *Ibid.*, pp. 26-27.
 27. *H.W.*, jg. 15, no. 15, pp. 2-3.
 28. *Ibid.*, jg. 4, no. 19, 22.9.1934, p. 3. Op dieselfde bladsy is telegramme van dank en 'n lys vermeld. In jg. 4, no. 20, p. 12, kom 'n reisverslag van eerw. P.F. van Straaten voor (ook gespel: Van Straaten).
 29. *Ibid.*, p. 4, no. 20, 6.10.1934, p. 19, met ook 'n aanvullende ledelys op dieselfde bladsy.
 30. *Ibid.*, jg. 4, no. 21, 20.10.1934, p. 9 (met foto).
 31. *Ibid.*, jg. 4, no. 21, p. 11; *ibid.*, jg. 4, no. 22, 3.11.1934, p. 14, bevat 'n lys van lede en betaalde ledegedelde van 25.10.1934.
 32. *Ibid.*, jg. 5, no. 1, 12.1.1935, pp. 14-15. In die aflewering van 9.2.1935 (no. 3) kom op pp. 15-17 die skets "Herinneringen uit mijn ZASM tijd" van die hand van "Oom Daantje" (Daniel Pitton), Tjepoe, N.O. Indië voor.
 33. *Ibid.*, jg. 5, no. 3, 9.2.1935, p. 18.
 34. *Ibid.*, jg. 5, no. 9, 4.5.1935, p. 2.
 35. *Ibid.*, jg. 5, no. 10, 18.5.1935, p. 17. Aankondiging deur J.A. van Aken, R.W. Nijenes, W. van Wijk de Vries.
 36. *Ibid.*, jg. 5, no. 11, 1.6.1935, pp. 15-17. Aanhaling, p. 16.
 37. *Ibid.*, jg. 5, no. 14, 13.7.1935, p. 10. Besonderhede i.v.m. lede van die "Bond" en die herdenking op 6.8.1935 is vermeld in *H.W.*, jg. 5, no. 15, 27.7.1935, p. 24.

Die verslag van die verrigtings is in *H.W.*, jg. 5, no. 16, pp. 1-3, gepubliseer. Belangrik is o.m. die mededelings van N. van Malsen en P.H. Bouten. In *H.W.*, jg. 5, no. 20, p. 24, kom besonderhede i.v.m. oud-president S.J.P. Kruger se spoorwegrytuig voor wat in Aug. 1934 by die stasie op Waterval-Boven gestaan het.

38. *H.W.*, jg. 15, no. 14, 14.7.1945, p. 11.

39. *H.W.*, jg. 15, no. 15, 28.7.1945, pp. 4-6.

40. *H.W.*, jg. 15, no. 26, 22.12.1945, p. 9.

41. Ten einde hierdie bydrae binne sekere perke te hou, is uitsluitend die gegewens in die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* nagegaan en vermeld. Ander periodieke is nie geraadpleeg nie.

Ander onlangs verskene literatuur oor die NZASM van dieselfde skrywer is:

Kol. Dr. J. Ploeger, Bond van Oud-NZASM-Personeel (BOZP); in *Zuid-Afrika*, maandblad van de Zuid-Afrikaansche Stichting Moederland (ZASM) te Amsterdam, jg. 63, no. 5, Mei 1987, p. 14-16.

Kol. Dr. J. Ploeger, Herinnerings aan die NZASM 1887-1908: in *Africana Aantekeninge en Nuus*, 19-27 (vi), Johannesburg, Junie 1987, p. 232-245.

Naskrif van C. de Jong, redakteur.

Toe die herdenking in 1945 ophande was, het die Bond van Oud-ZASM-Pioniers die volgende telegram aan Jhr. Ir. C.L.C. van Kretschmar van Veen gestuur.

R A 284 Pretoria 12/20/PH

Maart 1945

Jhr. C.L.C. van Kretschmar van Veen

p/a Mevr. Gardenier, 28 Park Road, Bulawayo

De Bond van oud-ZASM Pioniers wenscht hiermede hulde uit te spreken aan wijlen Uw vader Jhr. Kretschmar van Veen voor zijn uitstekende leiding en beheer van de NZASM gedurende de moeilijkste jaren die Transvaal is doorgegaan.

Bij de 50-jarige herdenking van het bestaan van de Oosterlijn gevoelen wij het onzen plicht U dit te vermelden.

secretaris Van Wijk de Vries

Die oopstelling van die Oosterlyn 75 jaar gelede is ook in 1970 herdenk. Op die sentraalstasie in Pretoria is op 14 Julie 1970 'n gedenkplaat vir generaal J.J. Machado in Portugees, Afrikaans en Engels onthul om sy opmeting van die hele Oosterlyn te eer. En in Mnr. R. Searle se brosjure *The Grand Tram*, 1986, p. 10, lees ons oor die 46-tons NZASM-lokomotief 'Roos', deur E. Kessler in Duitsland in 1893 gebou en nog in bedryf.

Die 75 jarige herdenking van die opening van die Delagoa-baai spoorlyn is op 17 Augustus 1970 gevier deur 'Roos' te gebruik om 'n spesiale trein vanaf Waterval-Onder na Waterval-Boven te trek. Die naam 'President Kruger' was vir hierdie geleentheid aan hom toegeken.

Toespraak van Dr. N.A. Coetzee (Voorsitter) by geleentheid van die seminaar oor DIE ONTWIKKELING VAN DIE STADSKERN VAN PRETORIA gehou by die WNNR op Dinsdag 24 Februarie 1987

Herontwikkeling van die stadskern van Pretoria

Die Genootskap Oud-Pretoria/The Old Pretoria Society, is die Historiese Vereniging van Pretoria, en gestig in 1948. Dit hou 'n wakende oog oor die historiese erfenis van Pretoria. Ek praat namens hierdie Genootskap se Bestuur en sy lede.

Die Genootskap Oud-Pretoria is dankbaar vir die onderhoud van sy verteenwoordigers Dr. N.A. Coetzee (Voorsitter), Mnr. W.J. Punt (Vise-Voorsitter) en Dr. C. de Jong (Bestuurslid en Redakteur van *Pretoriana*) op 23 Oktober 1986 met mnr. F.R. Kraehmer (Voorsitter, Afdeling Stadsbeplanning en Argitektuur) in Kamer 5114, Munitoria, waar ook 'n model van die voorgenoemde of voorgestelde herontwikkeling beskikbaar was.

Die Bestuur van die Genootskap Oud-Pretoria het op 3 November 1986 die Plan 2431T TPA 24 FP DS1 met die verslag van die Direkteur van Stadsbeplanning en Argitektuur bespreek en soos volg besluit vir oordrag aan die Stadsraad soos op 6 November 1986 gedoen is, en ook aan die Direkteur van Stadsbeplanning en Argitektuur, Bus 3242; die Stadsingenieur en die Direkteur van Vervoer van die Stadsraad. Hierdie besluite word dan ook voor hierdie Seminaar, gereël deur die Burgerlike Trust, deur my voorgedra.

Besluite:

1. Die Standbeeld van President S.J.P. Kruger moet onder geen omstandighede verskuif word nie. Dit moet in die **middel** van Kerkplein bly, op dieselfde plek waar dit nou staan, met die Boerekrygers rondom. Dit is die ereplek in die Hoofstad en die Republiek van Suid-Afrika. Hierdie historiese standbeeld hoort op geen ander plek as in die sentrum van die Kerkplein van Pretoria. Die gedagte om Sammy Marks se fontein daar te plaas is nie aanneemlik vir die inwoners van Suid-Afrika nie. Dit sal onprakties wees en die voetverkeer daarlangs belemmer as die wind effens waai, dit sal 'n versamelplek van vuilgoed word, wat gedurig skoonmaak moet word. Waarom moet hierdie Fontein die ereplek in die Republiek van Suid-Afrika inneem? Die Genootskap kan nie saamstem met die argument om Paul Kruger se standbeeld uit te skuif na 'n minder belangrike plek, al is dit voor die Raadsaal en reg teenoor die Paleis van Justisie. Die Genootskap Oud-Pretoria wil nie die toekomstige geslagte in die geleentheid of verleentheid bring om maklik 'n verskuiwing van die Sammy Marks Fontein na 'n ander plek te maak en 'n nuwe standbeeld van 'n tweede en ondergeskikte historiese figuur in Suid-Afrika in die middel van die Plein op te rig nie. Dit sal 'n vergaande sabotasie en vernedering van die historiese figuur van Paul Kruger meebring as die President van die

Zuid-Afrikaansche Republiek en die Transvaal, die inspirasie van kultuur van ons land Suid-Afrika en die simbool van ons land se Vryheid en Beskawing.

Die Sammy Marks Fontein hoort in die Noord-Oostelike Kwadrant van die plein waar dit 'n ontspanning-simbool kan wees vir die gesellige toekomstige doel van hierdie Kwadrant volgens die herontwikkelingsplan.

Paul Kruger se standbeeld moet bly waar dit is, dit is die beheer- en sentrum-posisie van Pretoria. Dit is die ereplek in enige stad en in enige land ter wêreld.

2. Ondergrondse water

Die bou van drie ondergrondse parkeergarages, een vir die busse van die stadsverkeer en twee vir motorkarre, op Kerkplein sal ernstige skade aanbring aan die historiese geboue om Kerkplein, naamlik

Die Ou Raadsaal

Die Paleis van Justisie

Die ou Nederlandse Bankgebou en aangrensende geboue

Die ou Poskantoor wat nou so mooi gerestoureer is

Die ou Nasionale Bankgebou

Die ou Muntgebou

Ander historiese geboue of fasades

Sommige van hierdie geboue is reeds as Nasionale Gedenkwaardighede verklaar.

Hierdie geboue se fundamente is nog in die tydperk van die Zuid-Afrikaansche Republiek gelê, sonder baie versterking en sonder pylers. Dit maak hierdie geboue baie afhanklik van die voginhoud van die ondergrond. As in aanmerking geneem word dat daar baie water ondergronds in hierdie gedeelte is, soos geblyk het toe die Permanente Bouvereniging se gebou operig is, sal daar water uitgedomp moet word, moontlik aanhoudend in die toekoms, en die omliggende grond sal uitgedroog word.

Die moontlikheid bestaan dat die historiese geboue om Kerkplein sal bars en vergaan as die voginhoud van die ondergrond versteur word of verminder word. Wyle Dr. W.H.J. Punt het reeds vroeër gewaarsku teen hierdie gevaar, hy was die stigter van die Genootskap Oud-Pretoria in 1948. Die Genootskap Oud-Pretoria kan nie saamstem met 'n ondergraving van Kerkplein vir bus- en motorparkering nie. Dit is nie nodig nie, daar is genoeg alternatiewe plekke bognonds vir sulke geriewe. **Die sentrum vir die busverkeer hoort sekerlik by die spoorwegstasie, soos in ander lande.**

3. en skadelike petrol-en ander uitlaatgasse

Die bou van drie ondergrondse parkeergarages op Kerkplein sal meebring dat giftige en korrosie-werkende gasse hierdie omgewing sal omsweef, al word dit uitgedomp en in die lug opgestuur deur pypleidinge. Dit sal die historiese geboue om Kerkplein asook ander geboue van privaatonderne-

mings blootstel aan verswaring en verwerking wat nie geduld kan word nie. Die toringblokke se boonste verdiepings sal veral daaraan blootgestel word as die gasse met pypleidings opgeneem en bo uitgelaat word. Die lugreelings van die hele omgewing van Kerkplein se geboue, historiese geboue en andere sal gebruik moet maak van giftige en besoedelde lug uit die omgewing, wat vir die personeel wat in hierdie geboue moet werk, dit ondraaglik en ongesond sal maak. (Die tyd ontbreek vir 'n pleidooi vir die **Stasieplein** as terminaal vir die stad se busverkeer.

4. en onveiligheid van sulke ondergrondse parkeer- en terminale garages

Die onveiligheid van ondergrondse deurloope, winkels, garages en busstasies gedurende die besigheidsure is in alle lande alreeds 'n probleem, veral vir vrouens. Wat sal die onveiligheid nog vererger wees in die nare en aande, op Kerkplein in die ondergrond. Die onveiligheid veral met die samedromming van die leegloperelemente op Kerkplein en daaronder sal maak dat die publiek hierdie ondergrondse garages sal vermy teen alle koste, al moet hulle ook in die buitewyke van die stad Pretoria hulle inkope gaan doen, of hulle ontspanning in die aande daar gaan vind.

5. en die beskadiging van historiese geboue deur vibrasie.

Die samedromming van die munisipale busse in die voorgenome ondergrondse terminaal onder Kerkplein sal 'n aanhoudende vibrasie van die hele gebied veroorsaak. Voeg daarby die vibrasie van 2000 motorkarre in die twee parkeergarages daaronder dan kan verwag word dat die historiese geboue om Kerkplein verder sal verval as gevolg hiervan, ook siende die outydse fundamente van hierdie geboue, sonder sterk betonstruktuur en diepgaande pylers. Ons kan geen geloof heg aan die planne en verslae van ingenieurs dat hierdie gevare oorkom kan word nie.

Die gevare beskryf in items 2 tot 5 in verband met die ondergraving van Kerkplein dui daarop dat die Ontwikkelingsplan alhier nie prakties en wenslik is nie. Die Genootskap Oud-Pretoria maak ten sterkste beswaar teen hierdie ondergraving van Kerkplein. Daar is ander moontlikhede in verband met busroetes en busterminaal buite om die stadskern wat meer effektief en prakties sal wees. Enige gedagte van 'n ondergrondse busterminaal moet as onprakties beskou word. 'n Busterminaal hoort op grondvlak en daar is genoeg ruimtes daarvoor in Pretoria. Die effektiewere bediening van vervoer vanaf die **Pretoria Stasie** na al die stadsdele dien ook aandag te kry met die beplanning. Die koste van die ondergraving van Kerkplein vir drie parkeergarages sal enorm en onekonomies wees, veral as die motorparkeergarages deur die publiek vir veiligheidsredes en gesondheidsredes vermy sal word.

6. Die hele skema se koste van ongeveer 500 miljoen Rand, hoe dit ook al gefinansier word, sal uiteindelik op die belastingbetaler neerkom.

7. Die gedagte om die Stadskern aantrekliker te maak is lofwaardig. Die Genootskap Oud-Pretoria is egter gekant daarteen dat die hele gebied vanaf Kerkplein tot by Prinsloostraat aantrekliker gemaak word vir leeglêers. Dit sal die blanke kopersklandisie wegdryf na die buitewyke van die stad en die hele duur ontwikkelingsplan sal sy hoofdoel misloop. Die sentrum van Pretoria sal nie daardeur geselliger gemaak word nie. Planne moet vir eers daadwerklik beraam word om die leeglêers en onproduktiewe faksie uit die middestad verwyder te kry, anders sal Pretoria se stadskern deur almal, kopers en toeriste, verniy word.
8. Die Genootskap Oud-Pretoria sal graag die fundamente van die Ou Kerk wat in 1904 afgebreek is, in die plaveisel op Kerkplein uitgelê wil sien, om so die historiese gedenkwaardigheid van Kerkplein met Paul Kruger se standbeeld as dominerende simbool in die middel daarvan te verhoog.
9. Die heringebruikstelling van die ou Capitolteater vir 'n meerdoelige ontspanningsentrum dag en nag sal baie mense na Kerkplein lok. Nou dat die ou Wurlitzerorrel teruggeplaas word is hierdie ideaal nader aan verwesenliking. Nog meer sosiale en gesellige byeenkomsplekke moet op Kerkplein ingerig word.
10. **Algemeen.** Die Genootskap Oud-Pretoria versoek dat 'n seminar oor hierdie herontwikkelingsplan deur die **Stadsraad** byeengeroep word en dat alle belangstellende organisasies verteenwoordig word vir die bespreking en raadgewing. Die Genootskap se standpunt is dat so 'n vergadering die beginpunt moes gewees het van die hele aangeleentheid van die herontwikkeling van die Stadskern van Pretoria.

Die Genootskap Oud-Pretoria/The Old Pretoria Society bedank die Burgerlike Trust vir die organisasie van hierdie geleentheid, en vir u aandag aan ons vertoë.

**REPORTAGE IN THE "PRETORIA NEWS" OF THE UNVEILING OF THE
WAR MONUMENT IN FRONT OF THE UNION BUILDINGS AT PRETORIA
ON SUNDAY 21 JULY 1929***

Monday, July 22, 1929.

The Pretoria News

Page Five

THE MEMORY OF THE DEAD

**THE TWIN BRETHREN
REPLICA OF DELVILLE WOOD MEMORIAL
CEREMONIAL UNVEILING AT UNION BUILDINGS**

The unveiling of the Delville Wood Memorial at Union Buildings yesterday, by Sir Percy Fitzpatrick, K.C.M.G.,¹ Chairman of the South African National Memorial (Delville Wood) Committee, was a ceremony marked by the utmost reverence, as befitted the occasion.

Fully an hour before the ceremony was due to commence, trams, buses and private conveyances began to off-load their quota until there must have been something in the neighbourhood of 3 000 present to do homage to the South African heroes of the Great War, who gave their lives that out of the enmity and bitter loss might spring a new era of sympathy, co-operation and affection between all.

The scene at the Buildings was impressive. The South African flag and the Union Jack were at half-mast in front of the building, while two of these flags covered the memorial itself. The arrangements were excellent and the installation of loudspeakers enabled all to hear the service without difficulty. The terrace on which the memorial stands was reserved for the Guard of Honour, detachments of various regiments, members of the B.E.S.L.² and Moths,³ the Naval Brigade, Boy Scouts and V.A.D.⁴ In addition an enclosure was reserved for widows and persons who had suffered losses in the Great War. On the upper terrace the general public assembled, and for 250 yards they were packed along the front, every coign of vantage being taken. On the lower terraces also a large number of people assembled.

On the platform at the Memorial were Sir Percy Fitzpatrick, the Mayor (Councillor F. Dey), Mr. J.A. MacPhail, the Very Rev. the Dean of Pretoria, Rev. Dr. H.S. Bosman, Rev. Howard Young, Rev. E. Macmillan and Rabbi W. Hirsch. On both sides of the memorial, those who were placing the wreaths were provided with seats.

The Service

The service opened with the singing of the hymn "O God, our help in ages past", the crowd joining in to the accompaniment of the band of the XII Infantry Battalion. Followed a prayer by Rev. Dr. H.S. Bosman, a lesson (Psalm 121) by Rabbi W. Hirsch, and a further prayer by Rev. Howard Young.

Sir Percy Fitzpatrick unveiled the memorial amid tense silence, which

* See on page 37.

was rendered the more impressive by the Last Post by the trumpeters of the South African Field Artillery, the Guard of Honour of the South African Air Force presenting arms.

In a voice that seemed to lose its power as he proceeded, Sir Percy Fitzpatrick, obviously overcome by seeing the task of his committee an accomplished fact, addressed the vast crowd. In halting tones, he said:

"It is my great privilege today to present formally to the Government of the Union of South Africa this bronze replica of the sculpture which crowns the beautiful memorial to our dead erected on the battlefield of Delville Wood in France. This I do on behalf of the South African National Memorial Committee.

"May I be permitted to offer a few words of explanation? Our work has extended over ten years, from December 1919, when negotiations were begun for the acquisition by South Africa of the battle-ground of Delville Wood. As you must know, it was due to the patriotic and far-sighted act of General Smuts, when he was Prime Minister, that this work was made a truly National Memorial by the active help and association of the Government of the Union. It was he who appointed the National Memorial Committee to raise and administer the funds contributed by public subscription, and to complete the work of the Memorial.

Voluntary Subscriptions

"Nearly all the funds - well over £50 000 - were contributed by voluntary subscriptions, and we, the Committee, have been able to complete the memorial in Delville Wood, and meet all expenses at a cost which has left us a substantial margin after providing an agreed capital sum needed for upkeep in perpetuity. The great memorial on the field of Delville Wood was completed three years ago, and the high and generous spirit which has stamped the inception of the work was strikingly marked by the action of the Prime Minister, General Hertzog, who, in reply to my request, consented to visit Delville Wood on the occasion of the unveiling on October 10, 1926, to perform the ceremony himself on behalf of the Union of South Africa. His own generous and chivalrous act in inviting Mrs. Louis Botha to perform the actual ceremony of the unveiling, as representing her late husband, General Botha, will never be forgotten. The spirit of the dead whom we commemorate in the memorial has inspired all.

From the first there has been the feeling that, however appropriate it may be to have our great memorial in France, however honoured the position among the heroes of the world, however sanctified and hallowed for all time is 'The Sacred Way', thousands of South Africans are denied sight of it because the pilgrimage (to France) is beyond their resources, beyond their hopes. So we, who were charged with the duty of creating this tribute to our South African dead, seized the opportunity of securing replicas of the touching and inspired work of Mr. Turner, the sculptor of the Delville Wood memorial, with a view to their erection here and in Cape Town, and so keeping touch with our people. Yet it was beyond our resources to undertake their erection, involving as it did the securing of suitable sites and a proper setting. I approached the Prime Minister, General Hertzog, and, in keeping with his attitude towards the

The unveiling of the Monument for the Great War in front of the Union Buildings at Pretoria on Sunday 21 July 1929. At the foot of the Monument Sir Percy Fitzpatrick is speaking before the microphone; opposite him the four clergymen are standing. Photo of Col. J. Ploeger.

Memorial Committee from the outset, he, in consultation with his Government, whole-heartedly agreed to accept the bronzes with all that the acceptance of the gift implied. Our replica has now been erected here. In due course the other one will be put up in Cape Town.

Government's Assistance

“To the Government, then, we make grateful acknowledgment that this monument stands here today. Not only was the gift accepted, but our views upon the lay-out and scheme for this memorial were consulted. Thus it was that once more the genius and inspiration of Sir Herbert Baker, the man who planned the lay-out and erection of these magnificent Union Buildings, the man who designed our National Memorial in Delville Wood, could be called upon. Fortunately, he was on a short visit to South Africa, and the Government readily acquiesced in his services being retained. No one was more fitted for the work. No one could better have assured success. To the Municipal Council of Pretoria South Africa also owes a debt. Their response to an appeal for co-operation and financial support was immediate and practical. Last, but not least, we are greatly indebted to the zeal and enthusiasm of the Public Works Department, headed by Mr. O.W. Straten, the Secretary for Public Works. To this Department the Government delegated the task of bringing our wishes to fruition. And right worthily have they done their work.

Tribute to General “Tim” Lukin

“This ceremony almost completes the work of the National Memorial Committee, and I cannot let it pass without paying a tribute of admiration, affection, and gratitude on behalf of my colleagues to one whose character and services deserve to live in the memory of his country. General Lukin had given his life to the service of his country. He was not alone the trusted and devoted leader of the South Africans on the very site of the memorial - he devoted the last years of his life to the memorial, and to the relatives and dependents of those who fell. No one worked so devotedly and unselfishly as he did to make the memorial worthy of those whom we commemorate. He did not live to see its completion. On his death-bed his last message to me was: - ‘Remember, I trust you to see it through to the end’.

We remember also today one whose name will always be associated with our national memorial in Delville Wood. I refer to the late Rev. Dr. H.P. van der Merwe, Moderator of the Dutch Reformed Church. Above all, we aimed at national unity in honouring our dead. In this he gave invaluable aid by taking part, with the full consent of the Synod, in the ceremony of the unveiling. That in itself was much. But he did so much more. His prayer and address on that day will ever be remembered by those who heard it. His words breathed a spirit of tolerance, of understanding, and of charity. He was inspired by a lofty patriotism that lifted us to a higher plane. He saw in that memorial a message to our beloved fatherland. He saw it as the foundation stone of a nation united and at peace. May the bright, pure flame of his patriotism be ever kept burning in our hearts!

Symbol of profound meaning

“Here in Pretoria now stands in a setting unique as it is fitting, a symbol of profound meaning to our land. A mighty union hammered out of the bloody discords of the past: a bond fashioned by our sons, the youth, the pride and glory of South Africa, on a hundred battlefields all over the world. To them in the hour of trial unity brought strength, and, more precious still, it brought a common purpose. They achieved that unity of purpose which you see in this magnificent work of art. Their purpose was single. It was to represent faithfully and well their own beloved land, South Africa, aye, even unto death! To you, the people of Pretoria, there is given a trust. Many will come here and will see this monument, many who have had no opportunity to know the far-away scenes of battle, or to understand the services rendered and sacrifices made by those who fell. You will see to it that they know the meaning of the memorial, the spirit of unity which moved those who are commemorated, and the high example they left to guide us. The symbol of the great Twin Brethren speaks to us of the unity and spirit and purpose of the two races – of courage, sacrifice, and achievement.

“It remains for me now to hand over this gift to the Government of the Union of South Africa, to be maintained for ever for your people”.

Sir Percy formally handed over the memorial to Mr. J.A. MacPhail, Under-Secretary for Public Works.

A trust for all time

In accepting it, the Government representative addressed Sir Percy and said – “I have been asked by the Honourable the Minister of Public Works to express to you and to all the people present his great regret that, by reason of his Parliamentary duties, he is unable to be here today and, as representing the Government, to take over from your hands the custody of this beautiful memorial. His Honour the Administrator, by force of circumstances and much to his regret, is also unable to be here, and I have, therefore, been deputed by the Minister to represent the Government of the Union of South Africa and on its behalf to take this Memorial into its safekeeping, as trustee for the people of South Africa, and to give the fullest assurance that for all time the upkeep and safeguarding of it will be looked upon as a sacred duty. I have now the honour to accept formally the custody of this Memorial”.

The Very Reverend the Dean of Pretoria dedicated the memorial. “In the name of the Holy, and Undivided Trinity and in the faith of Jesus Christ, the Redeemer and Saviour of mankind, we dedicate this Memorial to the unperishable fame and undying glory of those who laid down their lives for their King and country in the defence of liberty and in the maintenance of right and justice”.

The Funeral March was played by the Pretoria Regiment band and the Reveille sounded by the Artillery trumpeters.

The Wreaths

During the singing of the "Old Hundredth", wreaths were laid by the following:

H.E. the Governor-General and Princess Alice (Captain van Dam); The Government of the Union of South Africa (Mr. J.A. MacPhail); S.A. National Memorial (Delville Wood) Committee (Sir Percy Fitzpatrick); His Honour the Administrator (Mr. T. Osterloh); His Worship the Mayor (Councillor F. Dey); The British Empire Service League (Lieut.-Col. W.E. Puntis); The British Empire Service League Women's Auxilliary (Mrs. W.E.C. Tanner); Air Force (Lt.-Col. Sir P. van Ryneveld); Defence Headquarters (Lt.-Col. Bush); S.A. Field Artillery (Col. S.S. Taylor); Mrs. Niven; Mrs. Allan Fitzpatrick; Mrs. Oliver Fitzpatrick; Standard Bank (Mr. G. le Sueur); 1st S.A.I. Brigade (Major J.R. Leisk); The Navy League of S.A. (a representative of the Boys' Naval Brigade); The Moths (Mr. E.J. Wickham); The S.A. Scottish Regimental Association (Lt.-Col. E. Christian); St. Dunstan's Committee (Mrs. H.P. Veale); Dominion Headquarters B.E.S.L. (Col. E.F. Thackeray); The Sons of England (Mr. W.B. Clapham); The Sons of England Women's Association (Mrs. Joel); Pretoria Soldiers' Graves Association (Mrs. L.B. Roos); The London Committee of the National (Delville Wood) Fund (Mr. H. George); Pretoria Regiment (Major Harington); V.A.D.⁴ (Miss K. Palmer); Jewish Community of Pretoria (Mr. M. Leibman); Boys' High School (Mr. T.S. Wilkinson); Pretoria Girl Guides (Mrs. J.M. Cuthbertson) Captain E.S. Miller; Captain Williamson.

The wreath from the Governor-General was made of arum lilies and laurel leaves, while the Moths' consisted of a tin hat covered with moss with the inscription "Moths".

At the close a vast crowd thronged to the memorial and it was some considerable time before many could get a glimpse of the outstanding epitome: "Their ideal is our legacy,

Their sacrifice our inspiration".

Among the detachments which paraded under the command of Lieut.-Col. van Deventer were: S.A.A.F. (who supplied the Guard of Honour); Captain Meredith and 100 men, XII Infantry (Pretoria Regiment); Captain A. Simkins and 75 officers and men; S.A.P. Sub-Inspector J.E.W. Beyer and 50 men; S.A. Ord. Corps, Lieut. C. Trollope and 30 men; S.A. Field Artillery, 30 men; V.A.D., Lieut. K. Palmer and 20 nurses; Boy Scouts, Scoutmaster G.W. van Ahlefeldt and 30 boys; Pretoria Division Boys' Naval Brigade, Lieut.-Commander W. West and 40 ratings; B.E.S.L.² and Moths, Captain G. Elliot and 120 members.

Others present in addition to those who laid wreaths were:

Col. J.G. Jeffery and several junior officers of the Pretoria Regiment; Col. Weldrom; Captain Brink; Captain J.G. Marais; Councillors P.M. Vanleer, I. Solomon, W.S. Duxbury, J. Patmore, Greenlees, Gordon and Mr. M.G. Nicolson (Town Clerk). Major Kruger was in charge of the parade.

* This contribution is a sequence to the article by Colonel J. Ploeger, entitled "Die agtergrond van die oprigting van die Oorlogsgedenkteken voor die Uniegebou, Pretoria", in *Pretoriana* Nr. 90, November 1986, published to commemorate the battle of Delville Wood in France, 70 years ago. The editor.

References

1. K.C.M.G. : Knight Commander of (the Order of) Saint Michael and Saint George
2. B.E.S.L. : British Empire Service Legion
3. M.O.T.H. : Memorable Order of Tin Hats
4. V.A.D. : Voluntary Aid Detachment

“THE TWIN BRETHREN” (Die Tweelingbroers)

Die beeldgroep op die Delvillebos-monument is ontwerp deur die Britse beeldhouer Alfred Turner, wie se naam te dikwels weggelaat word. Dit stel die tweeling-halfgode Castor en Pollux, twee broers in die Grieks-Romeinse mitologie, voor. Die samesteller van die boek *Their name liveth, Volume 5 Part 3, Some pictures of Commonwealth war cemeteries 1914-1918 and 1939-1945*, published by order of the Commonwealth War Graves Commission, 1964, gee op p. 21 die volgende toeligting: op die bogenoemde monument in Noord-Frankryk:

“... the flat top of its dome is surmounted by a bronze group showing a charger (strydros, oorlogsperd) between two men in the pride of their youth, holding hands symbolic of the comradeship between men of Dutch (d.w.s. Afrikaans) and English origin, who, recently enemies, had combined together against a common foe. The architect for both cemetery and memorial, Herbert Baker, has recorded that the figures are also intended to recall Castor and Pollux, the twin brethren who appeared from the skies to fight in the ranks of Rome”. This group is the work of the sculptor Alfred Turner”.

Vir die Grieke en Romeine was Castor en Pollux seuns van Zeus of Jupiter, die oppergod of hemelgod, en vorm hulle saam ’n sterrebeeld. Volgens Romeinse tradisie het hulle van die hemel gekom om die Romeine te help om die stryd teen die Latyne by die meer van Regillus te wen. Daarom is hulle in Rome hoog vereer. Hulle is die Dioskouroi (Grieks vir seuns van Zeus) en *Dioscure* (Latyn) genoem.

Die mitologiese tweelingbroers is nou geassosieerd met die perd as gewyde dier. Daarom geld later Castor en dikwels ook Pollux as beskermer van die vee-stapel, insonderheid die perd. Ons vind die goddelike tweeling, geassosieerd met die perd, ook by ander Indo-Europese volke. In die mitologie van Voor-Indië heet hulle Nakoela en Sahadeva, die een as beskermer van die heilige beeste, die ander as hoeder van die perde. Hulle vorm deel van die vyf Pandava-broers in die uitgebreide Sanskriet-epos **Mahabharata**. In Europa vind ons die tweeling by die Angelsakse en heet hulle Hengist en Horsa, dit beteken eenvoudigweg hings en ros (horse). Die *Encyclopaedia Britannica* en ander bronne beskryf hierdie twee mitologiese halfgode ernstig as die twee leiers van die eerste groep Saksers wat komende uit die Nederlande in 450 n.C. in Kent geland het. Ander naslagwerke wys met meer begrip op die mitologiese aard van die Angelsaksiese tweeling.

C. de Jong

Gedig van C.M. van den Heever gewy aan die Suid-Afrikaanse militêre wat in 1914-1918 aan die Wesfront in Frankryk en België omgekom het.

(In *Pretoriana* no. 90, p. 20 is 'n gedig van J.R.L. van Bruggen aan dieselfde strydery gewy, opgeneem).

OORLOGSKRUISIES IN VLAANDERE

Die kruisies straal wit-glansend in die son:
van helde, dood vir hulle vaderland.
Vir hulle vaderland? Die horison
reik ver en droef sy eensaam skemerrand . . .

Hier in die wildheid van die dood gestort,
by duisende gemodder in die klei,
vir watter doel? Die daglig is so kort
en verre windgeruis is hoog oor my . . .

Hul kind, hul vrou, hul huis, hul land verlaat,
met wilde drif en holle krygsgeroem,
die somber teken op die strak gelaat:
ons is vir ewig tot die dood gedoem.

En diep die voetgedreun die eeue deur
van donker skares in dié hel geja,
en eendag as die tempele sal skeur,¹
sal ons verbitter nog om antwoord vra.

Van uit die voortyd vlam die lig nog na
van puine gloeiend in dié vuur vergaan,
maar stil sal ons die heimwee in ons dra
oor hierdie wreedheid van² die mens gedaan.

Want rus die dooie, immer roep ons bloed,
en kyk ons na die verre skemerland,
na wit-bestraalde kruisies, en ons groet
die helde wat geval het vir hul land . . .

Uit: C.M. van den Heever, *Versamelde gedigte*; J.L. van Schaik, Pretoria 1945.

1. toespeeling op Markus 29 vers 51: "....die voorhangsel van die Tempel het in twee geskeur" – Die voorhangsel het die twee vertrekke in die Tempel te Jerusalem, te wete die Heilige en die Allerheiligste, van mekaar geskei. Volgens die Evangelie van Markus het dit geskeur toe Jesus aan die kruis oorlede is.
2. "van" beteken hier óf aan óf deur die mens gedoen.

HISTORY OF THE STANDARD BANK GROUP*

The City of Port Elizabeth on the coast of the foot of the African continent was founded in 1799 when Fort Frederick was built by the British on a site overlooking Algoa Bay. Little more than twenty years later, the British Government, wrestling with a depression and the problem of absorbing soldiers returning from the Napoleonic Wars, seized on the idea of settling people in the Cape; so it was that in 1820 some 4000 people landed in Algoa Bay and were guided inland to their allocated farms.

Gradually the City grew into the Colony's main commercial centre. In 1857 a group of local businessmen decided to try and form a local bank financed by local capital. They could not and so John Paterson, the moving spirit behind the venture, sailed to London in July 1859 to attract overseas investors. Three years later the *Cape Argus* was able to report on 13 December 1862 '.....Mr. John Paterson's "Standard" is fairly hoisted. The Standard Bank starts with a capital of one million sterling and a clerk, cashier and manager will soon be here.....'

The diamond rush to Kimberley began in 1870, the Bank's equipment having to travel by oxwagon from Port Elizabeth which took a leisurely, if dusty, six weeks to arrive. The only mishap was in fording the Vaal River when the safe slid off the ferry but 'floated like a cork to the opposite shore'.

Gold was first found at Barberton in the eastern Transvaal in 1884 and the Standard was quickly there. John Milligan, the manager, soon found that brass filings and gold dust, and lead ingots gilded with gold, were commonplace, although "claims" salted with gold dust fired from a shotgun were more difficult to detect. All this experience was to be invaluable when gold was discovered in quantity on the Witwatersrand, where the skyscraper city of Johannesburg now stands. The Standard Bank was first on the scene and after a number of early moves settled into elegant premises in Commissioner Street in 1908, which, although refurbished inside, has the same façade today and is a national monument.

The Standard Bank had by now embarked on a course of expansion and acquisition and by the 1890s had nearly 100 branches which included Jan Smuts, Anthony Trollope, Cecil Rhodes and Winston Churchill among their many customers, and many prominent South Africans.

It was not long after the pioneer column reached Salisbury in 1890, that the Standard Bank opened its first branch in what is now Zimbabwe, and this international expansion was before long, to include Mozambique, Malawi, Zambia, Zaire, Kenya, Uganda and Tanzania, as well as Botswana, Swaziland, Lesotho and Namibia.

The first world war was to bring drought and depression to South Africa, but the Standard was able to support the farming sector in its desperate fight for survival and later to play its part in the return to economic stability and assist the fledgling Reserve Bank founded in 1920, to find its feet.

They were difficult years between the wars and as in other countries, the outbreak of World War II at once imposed a new and distinctive pattern

* Met dank aan die Afdeling Openbare Betrekkinge van die Standard Bank Beleggingskorporasie Beperk te Johannesburg.

on the economy of the whole of Southern Africa, as well as a reorientation for Standard Bank itself. Because imports were diminishing fewer advances were required, but the continuous heavy war expenditure was reflected in soaring deposits, for which there were now far fewer lending outlets. As advances dropped deposits rose, interest rates sagged, thus cutting still deeper into the Bank's earning capacity. The alternative outlet for surplus resources was investment in Government loans, on which interest rates were kept artificially low, which clearly they wanted to tie up for as long a term as possible. The Standard Bank survived.

Meanwhile South Africa's industrial sector was developing. Overseas trade began to expand and huge new gold deposits were found in the Orange Free State. All this activity put a great strain on the board of directors who received a torrent of detailed proposals cabled to them in London requiring urgent attention. So authority was decentralised and in South Africa's case in particular it was accepted that the Bank's organisation should move towards local control with added responsibility for Namibia, Botswana, Lesotho, Swaziland and Mozambique.

By 1962, the local board of the Bank had acquired considerable autonomy and had a network of over 800 branches and agencies; with the acquisition of several companies from 1964 to 1969, notably in the fields of merchant and general banking. It was a natural development that a Group holding company, Standard Bank Investment Corporation (Stanbic), should be formed which today covers all aspects of banking with companies specialising in commercial, merchant and general banking, factoring, trust business, hire purchase, leasing, mutual funds, and bond investments. Assets stand at over R16 billion and there are now over 1000 branches and agencies in South Africa which we administer employing about 22 000 people. Stanbic has about a 30 per cent share of the domestic market.

John Paterson would not comprehend the sort of banking technology which exists today, where transactions are completed in fractions of a second by over 3 500 computer terminals throughout our branch network. Automatic banking facilities are rapidly being installed and optical scanning equipment now helps process the millions of vouchers originated by our 400 000 Standard Bank cardholders.

But it is not only in the style and method of banking that the industry has changed since the Standard Bank's formation over 120 years ago. In those days you were lucky to get a job and probably luckier to keep it. Banks like other major companies in South Africa today have come to realise that, in a country where more skilled workers are needed, you have to do something yourself to put matters right.

The Group has an intensive training programme to which all staff from the most junior entrant to the most experienced manager are exposed, supplemented by various in-house training programmes. We have a Management College situated outside Johannesburg, where managers further their education and development. What is more unusual perhaps is our Career and Secretarial Schools where promising young employees with matriculation are given full time courses in communication, numeracy, economics and banking and in se-

De Standard Bank van ~~Port Natal~~ Zuid Africa Beprekt. PRETORIA

Deposita kwitantie voor £40,000
Deposit Receipt for 19de Mei 1899

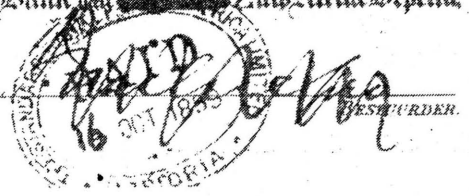
NIET OVERDRAGBAAR.
NOT TRANSFERABLE

Ontvangen van Jhr. H. d. Stephanus Kruger
Receivd from Paulus Kruger, Staats Pres. der Z.A.R.
de Som van Veertig duizend pond

the Sum of als een Deposita voor een jaar terugbetaalbaar alhier
as a Deposit for repayable here

met Rente 4 per Cent per jaar. Kennisgeving van
with Interest 4 per cent per annum. Notice of withdrawal
veertig dagen terug (usching te worden gegeven.
days before-hand to be given.

No. 1000 Voorge Standard Bank van ~~Port Natal~~ Zuid Africa Beprekt
Lid. Paulus Kruger
Led. Paulus Kruger

PRESIDENT KRUGER SE VASTE DEPOSITO
Die kwitansie uitgereik deur die Standard Bank
se Pretoriase takkantoor ter erkenning van depo-
sito van £40 000 wat deur president Kruger op
19 Mei 1899 inbetaal is.
Foto Standard Bank

cretarial skills. This venture is financed entirely from Group funds and is administered by a full-time staff.

Because of Stanbic's size and relative importance in the financial community, the Group feels it cannot ignore its social responsibility as well. For a number of years we have supported a whole range of educational, sporting and cultural activities, and each year a substantial amount is set aside for donation and sponsorship, according to a philosophy of enlightened self-interest.

If the seventies were a time of acquisition and expansion of services, then in the eighties Stanbic's talents are being refined to provide an even more efficient customer service and a continuing, significant contribution to the development of the Standard Bank Group as a whole.

John Paterson, 1822-1880, founder of the Standard Bank of South Africa

From: Pamela Elliott and E.L.H. Croft, *One Titan at a time*, Howard Timmins, Cape Town, 1860

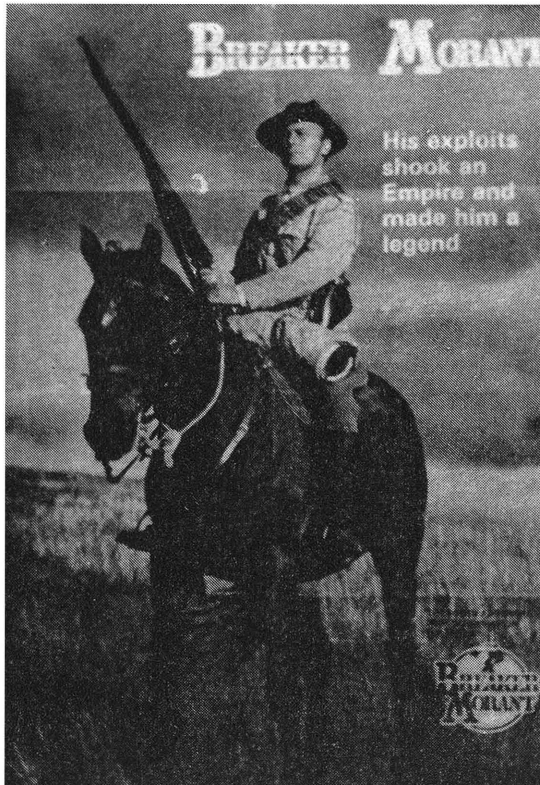
Note of the editor of *Pretoriana*

I refer to the following works regarding to Standard Bank of South Africa and its history:

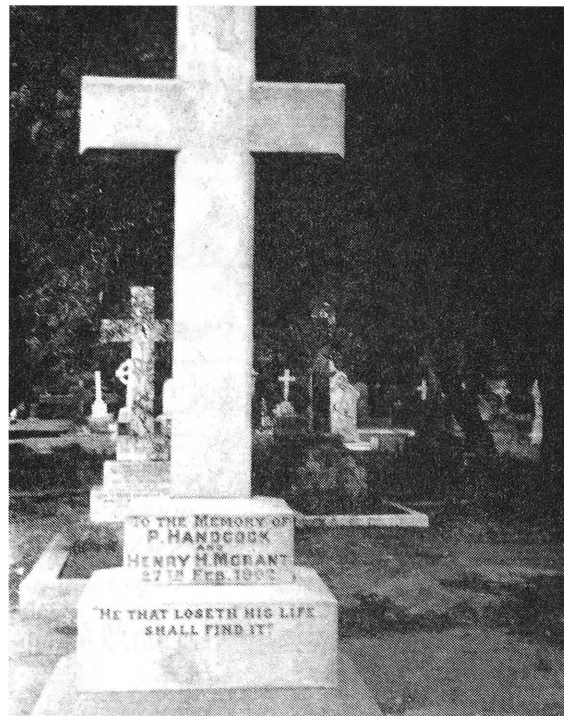
J. Henry and H.A. Siepmann, *The first hundred years of the Standard Bank*; Oxford University Press, London and New York 1963, also available in Afrikaans with the title: *Die eerste honderd jaar van die Standard Bank*, gegrond op ongepubliseerde dokumente, gekeur, saamgestel en aangebied deur J.A. Henry en geredigeer deur H.A. Siepmann, Oxford University Press, Londen en Nieu York, 1963, 365 pp.

John Henry, Some pioneering problems of the Standard Bank, in *Africana Notes and News*, volume 6, no. 1, March 1964, p. 115-128.

Elbie Immelman, Early history of the Victoria West branch of the Standard Bank of South Africa, in *Contree*, Nr. 11, Pretoria, January 1982, p.25-27.

Poster of the Australian film “Breaker Morant”, shown at Pretoria 1981, showing Henry Morant in the saddle.
Photo C. de Jong

Cross of white marble upon the grave of Morant and Hancock in the old cemetery in Church Street West, Pretoria. The inscription reads: To the memory of / P. Hancock / and / Henry Morant / 27th Febr. 1902 / He that loseth his life / shall find it.

These words are quoted from Matthew 10 verse 39; the complete text reads: “Whosoever loses his life for my (Jesus’) sake shall gain it”. A few lines higher we read. “A man’s worst enemies will be the members of his own family” - just Morant’s and Hancock’s experience.

The marble cross replaces the original cross of iron.

Photo C. de Jong 1981

PROF. A. DAVEY ON THE BUSHVELDT CARBINEERS

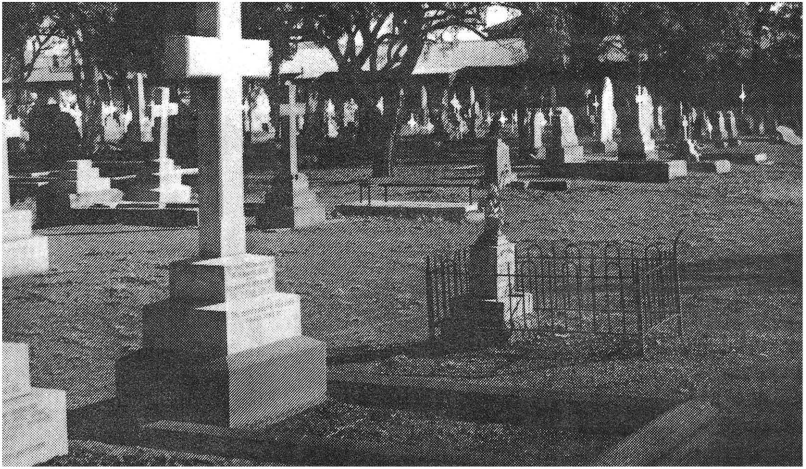
Introduction by C. de Jong

Transvaal north of Pietersburg was a lawless, savage frontier area during the 19th century. White law and order were established there later than in other regions of South Africa. The last wars against black tribes were fought there in the 90s. The area was a continuous source of concern for officials and tradesmen at Pretoria. Blacks clashed there with Blacks, Voortrekkers with Blacks and during the Boer War (1900-1902) British with Boers. Slave traders from Mozambique and big game hunters operated freely, applied their own laws and bred mischief. The scenery is beautiful, but even today local names refer to the bloody turmoil of the past: Moorddrift, Strydpoort, die Groot Spelonke (the big caves), Makapan's Cave, Duivelskloof and Mara (bitterness).

The last phase of this troubled period coincided with the actions of the British Bushveldt Carbineers, soon nicknamed "the Bushveldt Buccaneers". In the course of 1900 the "guerrilla" (i.e. small war, better: creeping war) succeeded the regular war. British troops penetrated late into the Northern Transvaal and occupied Pietersburg only on 5 April 1901. The Boers, led by the able and determined Assistent Commandant-General C.F. Beyers, resisted fiercely. The Boer corps of Jack Hindon blew up and looted many trains between Pretoria and Pietersburg. The British called this "uncivilized warfare" and complained of many "Boer atrocities" - of which I have found few examples apart from derailing and looting trains.

In January 1901 the British Military Command at Pretoria, headed by Kitchener, established several irregular corps, one of which, named the Bushveldt Carbineers (BVCs), was to subdue the Boers in the Northern Transvaal. The BVCs were joined mostly by tough adventurers and rough riders from many British countries. Among them were several Australians, because they, like people from the Americas, were attuned to the climate and wild country of Transvaal and excellent horsemen - much better than regular British troops. Several BVCs were promoted from the ranks to officer and lacked the discipline and knowledge of military law of regular army officers.

Some of the most significant of them were the Englishmen Captain P.F. Hunt and Lieutenant H. Picton and the Australians H. Morant, P. Handcock and C.R. Witton, all freshly commissioned lieutenants. The most interesting character is Henry Marrant or Morant, a mystery man. Apparently he was born of humble parents at Bridgewater, England, on 19 January 1865. He received some education, for he knew English poetry and his charming and jovial manners made him popular. In 1883, 18 years of age, he emigrated to Australia. He joined the "brigalow brigade", i.e. he became a cattle and sheep driver in the "brugalow" (the Australian veld), a superb horseman, a breaker-in of horses, a horse polo player and more: a poet. He published verses under the penname of "the Breaker", most in the *Sydney Bulletin*. Some people have called his popular "bushveld ballads" doggerel verses, but to me they are fresh like the morning dew on the brigalow.

Cross upon the communal grave of Henry Morant, “the Breaker”, and Peter Handcock in the old cemetery, Church Street West, Pretoria
 Photo Tom Andrews

Tombstone of black marble upon the grave of the Reverend Daniel Heese at the mission station of Makapanspoort close to Potgietersrus. The inscription on the pedestal reads:
 Hier ruhet in Gott / der Missionär / Daniel Heese /
 24 Febr. 1867 / 23 Aug. 1901

The inscription on the cross reads: Wir wissen aber, dasz denen die Gott lieben, alle / Dinge zum Besten dienen / Röm(erbrief) 6, 28
 Photo Robert C. de Jong, 1985

Morant's Australian years 1883-1900 passed herding flocks, rollicking and rhyming. The war in South Africa came to him as a godsend, for he could escape his creditors and he enlisted immediately. He arrived in South Africa in January 1900, participated in the campaign of Fieldmarshall Roberts to Pretoria, excelled in horsecraft and veldcraft as many Australians did, was demobilized in July and went on holiday in England. There he probably painted the town red and became friends with P.F. Hunt. When he was broke again, the new BVC corps offered another golden opportunity. He and Hunt enlisted immediately. In April 1901 they were back in South Africa.

The BVCs were divided into several squadrons. It was only Capt. Robertson's squadron at Ford Edward close to Pietersburg that was unruly, intemperate and thievish. Hunt and Morant instilled some discipline into the troop and then turned at the Boer fighters. As in the case of other creeping wars local warfare had degenerated into indiscriminate, savage killing. Later on, BVC officers maintained that Headquarters had given oral order that no prisoners of war should be brought in - like USA officers in Vietnam alleged as unfoundedly in the 60s.

The shooting of surrendered Boers was stepped up after Hunt's friend, Lt. Best, was killed in the blowing-up of a train, and by Morant after his friend Hunt and a BVC sergeant fell in a sharp fight with a small group of Boers under Field Cornet W.K. Viljoen. So far Morant had behaved correctly, but when he heard of Hunt's death and mutilation (probably not by Boers as Morant assumed, but by Blacks) he went berserk and ran amuck. Within six weeks he and other BVCs shot at least 22 surrendered Boers - among them women and children - and an unknown number of Blacks. Morant was assisted by Lt. Peter Handcock, a former Australian railway worker and horse ferrier.

Headquarters became alarmed after the BVC murder of an important witness of their murders of prisoners. He was the missionary Carl August Daniel Heese, shot on the fateful 23 August 1901 by Handcock on Morant's command. Heese was of German birth and though he was a British citizen, steps by the German government might be taken - which did not happen, however. Half a dozen BVC officers were arrested and court-martialled at Pietersburg and the BVC was disbanded immediately in October 1901. Some officers went scotfree in a remarkable way, others were reprimanded, some dismissed. Officially courts-martial were held in open court, but somehow particulars reached the British and Australian press a month after the death sentences.

Of the four main culprits Morant and Handcock were exonerated from Heese's death with a false alibi of Handcock, but sentenced to death on other charges of murder. Lt. G.R. Witton, another Australian, had his death sentence commuted to lifelong hard labour in Britain and Lt. H. Picton from England was cashiered.

Among the 22 or so victims of the BVC were six Dutch immigrants, of whom three teachers. Their names are inscribed on the two tables on churches in Pretoria and Bloemfontein which record Dutchman who died owing to

the War 1899-1902. I hope to publish in a later article on them.

Morant and Handcock were brought from Pietersburg to the jail in Pretoria, heard their death sentence there and were shot in the jail in the early morning of 27 February 1902 and buried in one grave in the cemetery in Church Street West.

When news of the executions was published, a storm of protest arose in Australia, because the only executed BVCs were both Australians. Morant and Handcock were said to be innocent and became to many national heroes and martyrs. After his release Witton published a book on the BVCs entitled *Scapegoats of Empire* (1907) and a cartoon showed in 1902 Kitchener dressed like a Hebrew Highpriest who kicks a scapegoat - the BVCs - into the desert. Several other Australian books have appeared, i.a. of Frank Renar, Cutlack, Margaret Carnegie & Frank Shields (1979) - the best one - and recently Kit Denton. But full Australian objectivity is lacking, also in Matt Carroll's excellent film *Breaker Morant*, in which Edward Woodward plays the role of the Breaker. Most Australians assume without reasons that Kitchener gave oral order to shoot prisoners, was hostile to Australians and left Pretoria to escape requests for reprieve.

On the South African side I mention here the article by Dr. C.A.R. Schulenburg, "Die Bushveldt Carbineers", 'n Grep uit die Anglo-Boere-oorlog", in *Historia*, jaargang 26 no. 1, Mei 1981, and the coming documented study to be published by the Van Riebeeck Society at Cape Town, edited by Prof. Arthur Davey. The board of our historical society is pleased to publish here his article on the BVCs at Pretoria.

Good-bye of the Breaker

On the night before his execution Morant wrote his last, bitterly ironic poem, of which the verses follow here.

Butchered to make a Dutchman's holiday

In Prison cell I sadly sit - A d-d crestfallen chappy!

And own to you I feel a bit - A little bit unhappy!

It really ain't the place nor time To reel off rhyming action -

But yet we'll write a final rhyme While waiting cru-ci-fixion!

No matter what 'end' they decide - Quicklime? or 'biling ile'* sir!

We'll do our best when crucified To finish off in style, sir!

But we bequeath a parting tip For sound advice as such men

Who come across in transport ship To polish off the Dutchmen!

If you encounter any Boers You really must not loot 'em,

And if you wish to leave these shores For pity's sake *do'nt shoot 'em!*

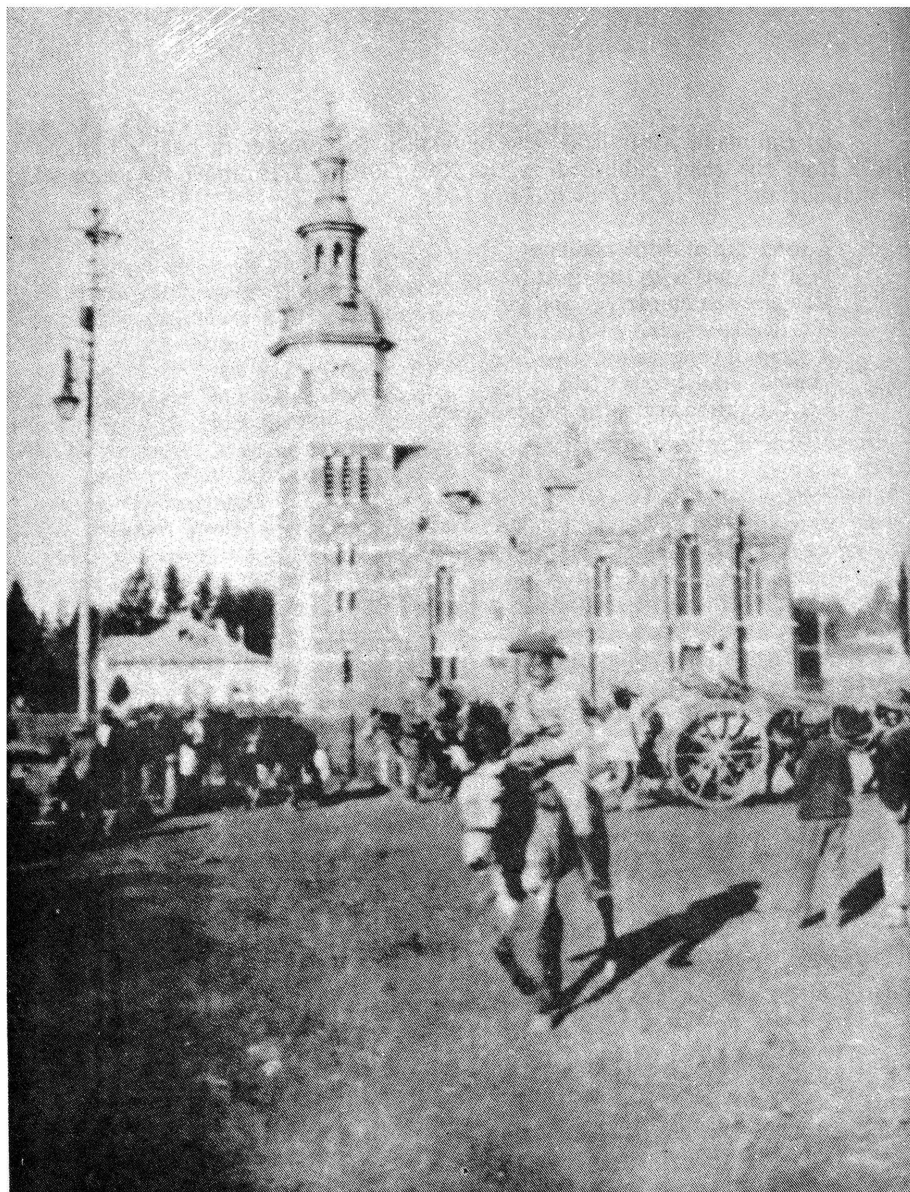
The Breaker

* cockney for "boiling oil", poured by defenders of besieged fortresses upon soldiers who stormed the walls during the Middle Ages.

Of the many Australians who bemoaned the Breaker in poetry I quote here from the elegy published by the Rev. Gordon Tidy under the name of "Mousquetaire" in the *Sydney Bulletin*:

A sorry life of drink and debt
That finished with the shrift*
Men give the murderers, and yet
Was his the singer's gift;
A scrap of song 'gainst a world of wrong!
I know! - But here's a tear
For the Crime heart, the Rhyme-heart
That ceased its beating here.

* confession, penance

“The Dopper Church, Pretoria, and Henry Morant on horseback.” Such is the caption of the photograph on p. 61 of the book of Margaret Carnegie and Frank Shields, *In Search of Breaker Morant, balladist and Bushveldt Carbineer*, National Library of Australia, April 1979. The vague photo shows the Kruger church in Church Street West, Pretoria, and in front of it a British soldier on a horse who shows some likeness to Morant. It is possible that he might be truly the Breaker.

BUSHVELDT CARBINEERS: PRETORIA CONNECTIONS

by Arthur Davey

When the British occupied Pretoria in 1900 Lieutenant Percy Frederick Hunt was appointed marriage officer for the town and district. After his campaigning with French's Scouts this must have been a rather humdrum office job. However, on his re-enlistment for further service in South Africa he was given a captaincy in the newly-raised Bushveldt Carbineers in April 1901. Whilst leading a dawn attack against a Boer farm-house near Duiwelskloof he was killed on 6 August 1901. Captain Hunt's death set the scene for a trail of vengeful murders by a small group of officers who had been his associates and friends. This grim episode has been publicised widely in the dramatic Australian film, *Breaker Morant* and in several books.

The Bushveldt Carbineers was raised as a small Imperial mounted corps with its base camp at Daspoort. Advertisements appealing for recruits mentioned that the unit was "Organised in Pretoria for Special Service in the Northern Districts of Transvaal".¹ To the base camp came Australians and men of several other nationalities who had been attested in Cape Town, Durban and other centres. When the British advance northward took place in May 1901 the Carbineers' forward base was Pietersburg, but its rear echelon was in Pretoria where the paymaster had his office, and it was to Pretoria that time-expired troopers returned to be discharged or re-engaged. The Bushveldt Carbineers had a store in Church Street that was under lax control. A patrolling police officer discovered its door wide open on the night of 14 September 1901 - with rifles, bandoliers, ammunition, etc. lying about unattended. When two N.C.O.s finally arrived, their excuse for absence was thin. Captain P. Michael Peters, head of the town police, felt that if "these Corps cannot look after their stores properly they should be made to clear out of the town".²

Much more serious business was imminent, for in October a searching inquiry began to establish the background to the summary shootings of more than a score of Boers and Hollanders and a missionary of German descent, in the North Eastern Transvaal. Busy days were spent at the Army Headquarters of Kitchener as the Provost Marshal, Major R.M. Poore and his assistant, Captain W. Bonham, interrogated men of the Bushveldt Carbineers and took affidavits from them. An assistant of theirs was an ex-trooper, who in peacetime had been a justice of the peace in Australia: he was lodged at Blackwood Villa, Van der Walt Street, close to the Carbineers' orderly room.³ When it became clear that courts-martial to try some of the officers would be convened, several of the troopers who were due for release were detained to be on hand as witnesses. Some of them were restive, but protest was of little avail for they had seen five of their comrades who had arrived earlier and "played up a bit", working on Pretoria streets with the convicts' broad arrow on their backs. As an Australian trooper put it. "none of us care to become roadmakers to his Majesty Lord Kitchener".⁴ The five delinquents had been hauled before a district court-martial in Pretoria for their offences.⁵

Several courts-martial at higher level relating to murder and other serious charges were held at Pietersburg early in 1902, but there was an intermission when the court and the accused were moved to Pretoria briefly to hear a statement from Kitchener's military secretary, Colonel (later Major-General) Hubert Hamilton. Lieutenants H. Morant and P. Handcock were brought to Pretoria at the close of the trials where they learned that death sentences on them had been confirmed. A third officer, Lieutenant George Witton, had also been condemned to death, but Kitchener commuted it to life imprisonment. Early on the morning of 27 February 1902 Witton, under escort, was waiting for the train that would take him to Cape Town and thence to an English prison. He heard the volley of the firing party in the old Pretoria Gaol that ended the lives of his two friends.⁶

Later that morning a concluding act was staged at the old cemetery in Church Street (West) when a small group of sympathisers watched the burial of Morant and Handcock in a common grave.⁷ Soon afterwards a cross was erected over the grave, but in the inscription Handcock's surname was misspelt as "Hancock". The letters "N.S.W." (New South Wales) featured at the top of the cross.⁸ This cross was replaced later by a more substantial one of a different design. Australian well-wishers were probably responsible for these remembrance tokens. After the Anglo-Boer War there was a fair-sized community of Australian settlers, many working in the building industry, on the mines or on the railways. A married sister of the imprisoned Witton was one of these newcomers to Pretoria as her husband was employed at the workshop of the Central South African Railways.⁹

Although the Bushveldt Carbineers stained their record indelibly, it should not be concluded that its members were all lawless "bushrangers" or wastrels. Some of its detachments had no connection with the acts that brought Morant and other officers to trial. One of the troopers with an unsullied record was Charles Edward Baber, a New Zealander by birth. He joined the Transvaal Public Service and in 1933 became Pretoria's Registrar of Deeds.¹⁰

References

1. *Natal Mercury*, 4.3.1901 for an example.
2. Transvaal Archives, PMO 30 (2056).
3. Transvaal Archives, CS 1092, depositions and other correspondence.
4. M. Carnegie and F. Shields, *In Search of Breaker Morant*, 1979, p. 106.
5. Transvaal Archives, MGP 272, District Orders 265, 14.11.1901.
6. G. Witton, *Scapegoats of Empire*, repr. 1982, pp. 153-154.
7. *Morning Leader* (London), 27.3.1902.
8. Carnegie and Shields, *In Search of Breaker Morant*, photograph on p. 115.
9. *The Owl* (Cape Town), 29.4.1904.
10. Private collection of T.E. Andrews, Colbyn, Pretoria; *Public Service List*, 1934, p.85.

Note: A documented study of the whole Bushveldt Carbineers affair is being prepared and the volume will be published by the Van Riebeeck Society, Cape Town, in due course.

* * *

PROF. U.G. LAUTS, 1787-1865,
sy werksaamhede en skakeling met Pretoria
deur Kol. Dr. J. Ploeger

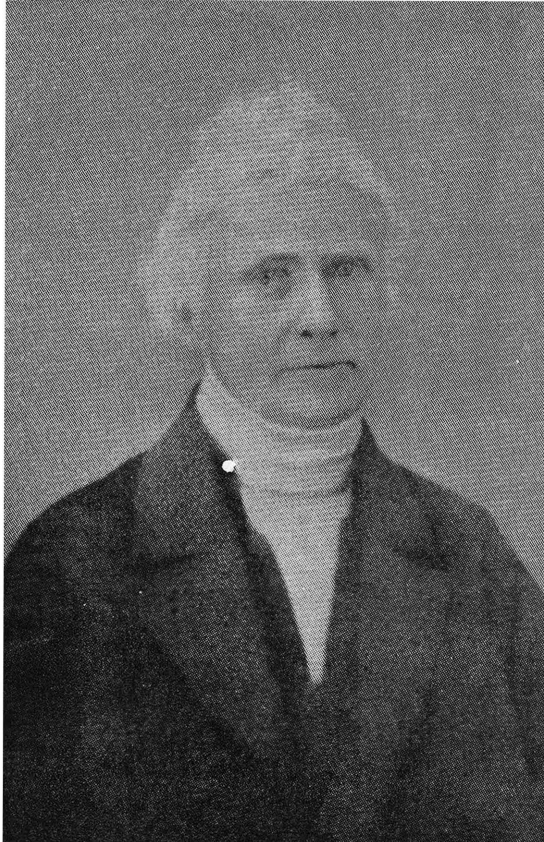
Ulrich Gerhard Lauts, die seun van 'n Amsterdamse koopman, was aanvanklik opgelei vir die handel en het onder meer in Hamburg en Engeland sy vakkennis vergroot. In 1822 is hy ewewel as dosent in die Nederlandse taal- en letterkunde aan die Brusselse Koninklijk Atheneum benoem. In 1827 het hy 'n professoraat in dieselfde vakrigting aan die Brusselse Museum voor Wetenschappen en Letteren aanvaar. Dié werksaamhede het hy tot 1830, die jaar van die Belgiese opstand teen die Nederlandse koning, voortgesit. Saam met sy vrou, die Londense Caroline Colson, het prof. Lauts na Nederland uitgewyk, waar hy nog in die jaar 1830 as tweede hoogleraar aan die Koninklijk Instituut voor de Marine in die stadje Medemblik benoem is. Hy het hierdie pos byna 10 jaar beklee en in Augustus 1840 sy eervolle ontslag ontvang. Onaangenaamhede en struwelinge met sy kollega's, die militêre kommandant van die Instituut sowel as leerlinge van die inrigting het prof. Lauts se verdere aanwesigheid onwenslik gemaak.

Hy het daarna afwisselend in Kampen, Leiden en Utrecht gewoon. Op 25 Julie 1865 is hy in laasgenoemde stad oorlede.

Ten spyte van die genoemde moeilikhede het sowel die Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden as 'n Deense oudheidkundige genootskap te Kopenhagen in 1826 en 1843 prof. Lauts se uitgebreide taal-, letterkundige en geskiedkundige kennis, waarvan die laasgenoemde aspek ook betrekking op die Kaapkolonie gehad het, na waarde geskat. Hulle het hom met 'n lidmaatskap vereer. As uitvloeisel van prof. Lauts se historiese belangstelling in die Kaapkolonie het in 1854 sy boek *Geschiedenis van de Kaap de Goede Hoop, Nederlandsche volksplanting van 1652 tot 1806* die lig gesien.

Van besondere belang was sy joernalistieke bedrywighede om die Nederlandse volk van wetenswaardighede in verband met Suid-Afrika en die destydse bevolking daarvan te voorsien. Sy belangstelling in die wel en wee van Suid-Afrika was vermoedelik 'n uitvloeisel van die feit dat hy die uitvoerder van Gysbert Karel van Hogendorp (1762-1834) se planne geken het. Die planne was die bevordering van Nederlandse handel met en emigrasie na die Kaapkolonie en die uitvoerder was baron Friedrich von Buchenröder. Vanaf 1838 het prof. Lauts dit as sy selfopgelegde plig beskou om sy landgenote in verskeie persorgane oor die Groot Trek, die Voortrekkers en hulle stigting van state in en voor te lig.

Sy inligting het hy van vooraanstaande emigrante soos Jacobus Groenendaal (1805-1860), Ds. Dirk van der Hoff (1814-1881), die opperkoopman Johan Arnold Smellekamp (1812-1866), sowel as uit die kolomme van *De Zuid-Afrikaan* verkry. Sy bydraes was ten gunste van sy vriende in die Suide en onder meer pleidooie, wat hy tot sy landgenote gerig het, om na Voortrekkerland te gaan en 'n helpende hand te bied om die jonk Blanke samelewing tot verdere ontwikkeling te bring. Nederlandse handelsekspedisies na die Voor-

Portret van Professor Ulrich Gerhard Lauts, beskryf as “de Vriend van Hollands Zuid-Afrika, de Pleitbezorger der Voortrekkers in Nederland, Geboren 19 Mei 1787, overleden 23 Juli 1865” – aldus die onderskrif van Lauts se portret, oorgeneem uit: S.P. Engelbrecht, *Geschiedenis van de Nederduits Hervormde Kerk in Zuid-Afrika*, deel een, J.H. de Bussy, Amsterdam en Pretoria 1920

trekkers het hy toegejuig en in die verband *De Kaapsche Landverhuizers of Neerlands afstammelingen in Zuid-Afrika* (Leiden 1847, herdruk no. 57, Staatsbiblioteek, Pretoria) geskryf.

Hy was die bevorderaar van die belange van Transvalers en Vrystaters, hulle spreekbuis in Nederland en gevolglik die “Vader van die Pro-Boer-beweging” in Nederland, ’n beweging wat sy hoogtepunt rondom die eeuwising sou bereik.

Hy het ongeveer 1500 van sy landgenote tussen 1849 en 1864 aangemoedig om aan boord van Nederlandse skepe tot blywende vestiging in ons land oor te gaan.

Deur sy bemiddeling het die onderwysers Hendrik van der Linden (1826?-1880), Jan Willem Landskroon Spruyt (1826-1908) en Pretoria se eerste goewernementsonderwyser Hendrik Stiemens (1822-1894) na die Voortrekkers gegaan. Ook is die eerste vaste leraar van Pretoria, Ds. Adriaan Jacob Begemann (1831-1894), deur prof. Lauts gewerf.¹

Op 19 Mei vanjaar was dit twee eeue gelede dat Ulrich Gerhard Lauts in Amsterdam, Nederland, gebore is. Deur sy beriggewing en pleidooie het onder andere Nederlanders na Transvaal gekom wat ten nouste by die ontstaan en die eerste bestaansjare van Pretoria betrokke was.

Verwysings

1. Die hier vermelde persone is opgeneem in die *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordboek*, saamgestel deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing (RGN) te Pretoria. Hendrik van der Linden staan in deel 3, 1977, outeur Dr. J. Ploeger - Jan Willem Spruyt in deel 2, 1972, outeur P.F. v.d. S. - Hendrik Stiemens in deel een, 1968, outeur Dr. J. Ploeger - Ds. Adriaan Jacob Begemann in deel een, 1968, outeur Ds. S.J. Botha.

VERSKYNING VAN BOEK OOR DIE GESLAG DU PLESSIS

Ons voorsitter, Dr. N.A. Coetzee, het jarelank navorsing oor die geslag Du Plessis in Suid-Afrika, waartoe sy eggenote behoort, gedoen en onlangs vir eie rekening ’n boek getitel *Die Du Plessis-familieboek 1688-1988* gepubliseer. Dit is gedruk by die V & R Drukkery in Pretoria. Besonderhede oor die verskillende families waarvan lede met ’n Du Plessis getrou het, word ook in hierdie werk verskaf. President S.J.P. Kruger se geslagte word hierin behandel, omdat albei sy gades Du Plessis-nooiens was. Die boek tel nie minder as 1256 bladsye nie. Die oplaag is 250 eksemplare. Die prys is R100, algemene verkoopsbelasting ingesluit.

Belangstellendes kan die boek van Dr. N.A. Coetzee op sig kry. Sy adres is: Dr. N.A. Coetzee, Julius Jeppestraat 246, Waterkloof 0181, Pretoria, telefoon 012 (kode van Pretoria) 46 3142.

DIE ZUID-AFRIKAANSHE REPUBLIEK EN DIE WÊRELDPOSUNIE 1891

Op 6 Maart 1987 het in die Posmuseum aan die Proesstraat te Pretoria 'n kort plegtigheid plaasgevind. Op versoek van die direkteur van die museum, Mnr. Johan du Toit, het Dr. C. de Jong as lid van die Nederlandse gemeenskap in Pretoria 'n kosbare historiese boek, uit Nederland afkomstig, oorgedra aan Mnr. A.M. Nolan, adjunk-posmeester-generaal. Die boek is in 'n besondere uitstakas in die Posmuseum geplaas. Omstreeks 40 Suid-Afrikaners en oud-Nederlanders het verskeie kulturele instellings daar verteenwoordig.

Hieronder volg die toeligting wat Dr. C. de Jong mondeling voor die oorhandiging van die groot, mooi boek met rooilinne band en vergulde snee op die herkoms en inhoud daarvan gegee het.

Die laaste kwart van die 19de eeu was nie alleen 'n tydperk van toenemende aggressie tussen nasies, van neo-imperialisme en die wedloop om kolonies in Afrika nie, maar gelukkig ook 'n tydperk van toenemende internasionale samewerking op ekonomiese, tegniese en humanitêre gebiede. Op humanitêre gebied noem ek die drie konvensies wat op die Haagse vredeskonferensie in 1899 opgestel is. Op ekonomiese gebied noem ek die Europese muntunies van 1868 en 1872 en die wêreldposunie. Die versnelde ekonomiese en tegnologiese ontwikkeling het tot nouere samewerking genoodsaak.

In 1874 is te Bern in Switserland die eerste internasionale poskonferensie gehou. Op 9 Oktober 1874 het 22 lande daar die eerste internasionale verdrag vir die posverkeer onderteken. Doelwitte was onder meer die vergemakliking van die buitelandse posverkeer en die verlaging van binne- en buitelandse postariewe. Daarna is periodiek poskonferensies gehou om die posverkeer te bevorder, naamlik te Lissabon in 1885, te Wenen in 1891 en te Washington in 1897.

Verskeie lande, veral dié buite Europa, het eers later tot die wêreldposunie toegetree, omdat hulle dit voorheen nie noodsaaklik gevind het nie in verhouding tot hul beskeie posverkeer en omdat die buro van die posunie in Bern 'n geldelike bydrae gevra het. Onder die lande wat 'n tydjie afsydig gebly het, was die state en kolonies in Suider Afrika. Hulle het egter meermale die gedragsreëls van die poskonvensies gevolg en hul binne- en buitelandse postariewe verlaag.

Die lande in Suider Afrika het bilaterale posverdrae gesluit. Van betekenis was byvoorbeeld die verdrae wat die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) in Transvaal in 1885 met die Oranje-Vrystaat, Natal en Kaapland en in 1891 met Portugees Oos-Afrika aangegaan het. Die ZAR het toe onder meer sy tariewe vir buitelandse pos verminder.

Die Volksraad van die ZAR het in 1885 oorweeg om tot die poskonvensie van Bern toe te tree, maar dit nagelaat omdat die ander drie lande nog geen lid van die posunie was nie. In 1891 was dit egter sover.

Die regering van Oostenryk-Hongarye het in 1891 talle lande na die poskonferensie in Wenen uitgenooi, onder hulle die regering van die ZAR. Hierdie land had in die jongste tyd die internasionale aandag getrek deur sy onafhanklikheidsstryd in 1880-81 en deur die ontdekking van die Groot Goudrif in 1886. Daardeur het Transvaal spoedig een van die grootste goudprodusente van die wêreld geword en het die posverkeer met dié afgeleë land aansienlik toegeneem.

Brittanje het in 1881 ná die onafhanklikheidsoorlog die selfstandigheid van Transvaal erken, maar die buitelandse betrekkinge van die land - uitgesonderd met die Oranje-Vrystaat - onder sy toesig gestel. Hierdie bepaling is in die Konvensie van Londen in 1884 nie uitdruklik herroep nie. Daarom het die Oostenryks-Hongaarse regering in 1891 die uitnodiging aan die ZAR na die minister van kolonies in Londen, die Colonial Secretary, gestuur. Hy het die uitnodiging via die regering van die Kaapkolonie na Pretoria deurgestuur.

Die regering van die ZAR het hierdie indirekte uitnodiging langs 'n omweg benede sy status gevind. Hy het sy gesant in Europa, Jonkheer Gerard Beelaerts van Blokland in Den Haag, opgedra om die Oostenryks-Hongaarse regering om 'n regstreekse uitnodiging te versoek. Die regering in Wenen het om verskoning gevra en dit gedoen.

Die Transvaalse regering het Van Blokland opgedra om hom op die poskonferensie in Wenen te verteenwoordig, ook omdat hy Frans, die internasionale taal van die poswese, goed magtig was. Hy was in Wenen die enigste afgevaardigde van 'n Suid-Afrikaanse land. Daar was 50 lande verteenwoordig.

Ná die poskonferensie het elke afgevaardigde 'n swaar, mooi boek met vergulde snee ontvang, ook Beelaerts van Blokland. Die titel lui: "Documents du Congrès postal universel de Vienne 1891", dit beteken: Dokumente van die wêreldposkongres te Wenen 1891. Die boek is uitgegee deur die Buro van die "Union postale universelle" te Bern.

Die inhoud van hierdie lywige boek is tans slegs van historiese betekenis. Dit omvat memorandums aan die afgevaardigdes uitgedeel, die handelinge van die konferensie en die verdrae en reëlins wat daarop vasgestel is.

Van Blokland het die boek behou en 'n verslag van die poskonferensie na die regering van die ZAR gestuur. Hy het in oorweging gegee om tot die posunie toe te tree. Die Volksraad het op 1 Julie 1892 besluit dat die ZAR op 1 Januarie 1893 sou toetree as eerste van die lande in Suid-Afrika. Hy is daartoe aangemoedig deur die toetrede van Mosambiek en ander Portugese gebiede in 1893.

Die volgende poskonferensie is van 4 Mei tot 15 Junie 1897 in Washington gehou. Aangesien Beelaerts van Blokland op 14 Maart 1897 onverwags oorlede was, het die ZAR sy posmeester-generaal Isaac van Alphen na die konferensie afgevaardig.

Dr. C. de Jong oorhandig die boek *Documents du Congrès postal universel de Vienne 1891* aan Mnr. A.M. Nolan, adjunk-posmeester-generaal, in die Posmuseum te Pretoria op 6 Maart 1987.
Foto Posmuseum

Die onderhawige boek as skakel met die ZAR

Hierdie boek vorm 'n interessante skakel met die ZAR en met die geslag Beelaerts van Blokland. Dit simboliseer die volwassenheid van die jong en tot voor kort nog swak Republiek. Hy het onafhanklik van Brittanje toegetree tot 'n belangrike internasionale organisasie, die Wêreldposunie.

Die boek is ook 'n skakel met die geslag Beelaerts van Blokland wat nou reeds vyf generasies met Suid-Afrika verbonde is. Die oudste seuns van die opeenvolgende generasies heet afwisselend Gerard en Frans. Dit tipeer die stewige tradisies in dié familie.

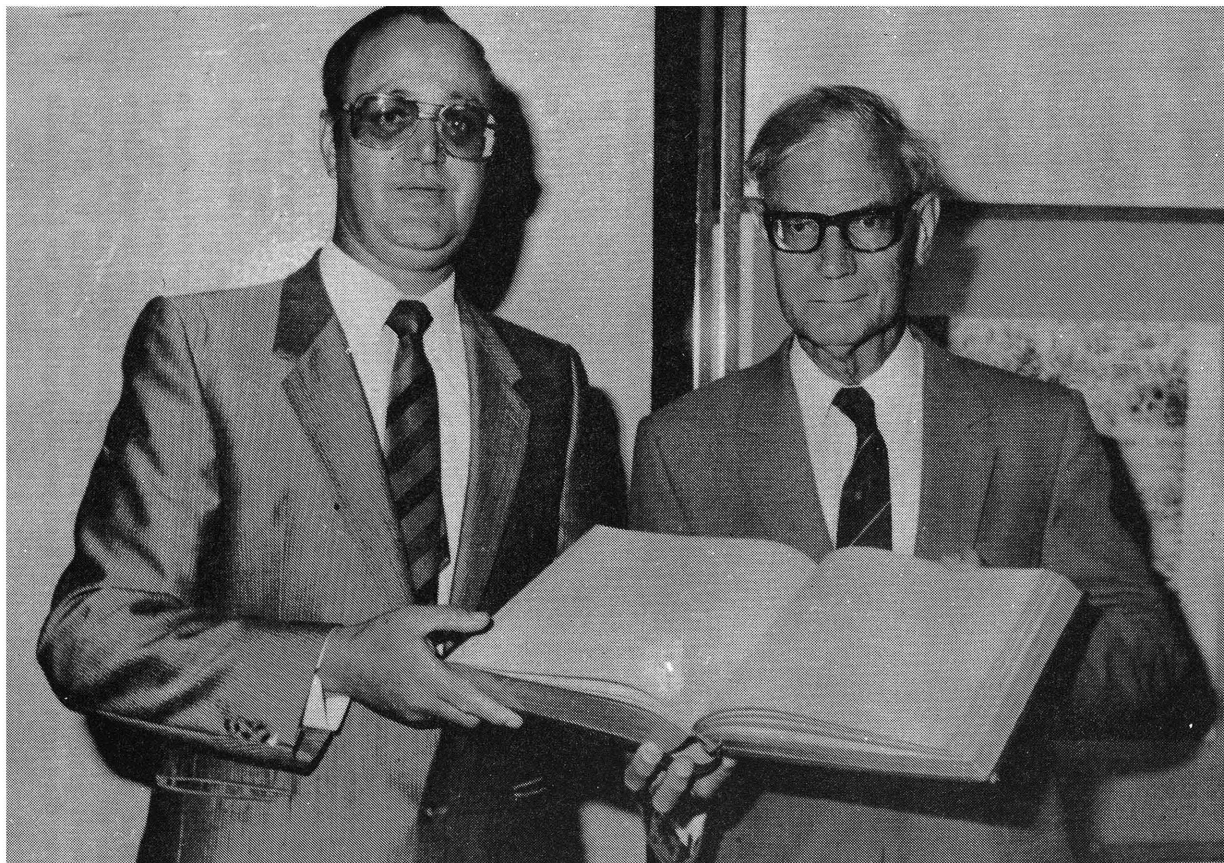
Hulle is 'n ou, aansienlike familie in Wes-Nederland. Die bakermat is Dordrecht, die oudste handelstad van Holland en brandpunt van die Calvinisme. Die Van Bloklands was oortuigde regsinnige Protestante. Hulle is Jonkhere, d.w.s. is van adel.

Die eerste Van Blokland, Gerard, is gebore te Dordrecht in 1772 en oordele in Den Haag in 1844. Hy was regsgeleerde en reeds jonk prokureur-generaal van die Kaapkolonie tydens die Bataafse Republiek en regterhand van kommissaris-generaal J.A. de Mist in 1803-05. Die Britse besetter van die Kaapkolonie het hom in 1806 gevra om aan te bly en hom tot sekretaris van justisie benoem. Hy was publieke aanklaer by die rondgaande hof in 1812 wat die Swart Ommegang genoem is, en sekretaris van die hof wat die rebelle op Slagtersnek in 1816 bereg het. Die Kaapkolonie het vir hom te Engels geword en in 1817 het hy met sy gesin na Nederland getrek. Daar het hy onder andere Parlements lid, sekretaris van die Raad van State en minister van finansies geword.

Sy oudste seun Frans Willem Anne is gebore te Kaapstad in 1810 en oordele in Den Haag in 1886. Hy het altyd intens belang in Suid-Afrika gestel en is "de Kapenaar" genoem. Hy was regsgeleerde en regter in Nederland. Hy het ywerig gewerk vir die belange van die Afrikaners en van die betrekkinge tussen hulle en Nederland, veral tydens die Eerste Anglo-Boere-oorlog 1880-81.

Frans se oudste seun was Gerard Jacob Theodoor, gebore te Rotterdam in 1843, oordele in Den Haag in 1897. Ook hy was regsgeleerde, asook hoof-amptenaar by die ministerie van justisie en voorsitter van die volksraad, maar hy wou geen minister word nie. Die koning het hom toegestaan om naas sy ampte in Nederland op te tree as amptelike verteenwoordiger van die Zuid-Afrikaansche Republiek in Europa sedert 1884 en as buitengewone gesant en gevolmagtigde minister van die ZAR sedert 1889. In dié funksie het hy in 1891 die poskonferensie in Wenen besoek. Hy het die ZAR onskatbare dienste bewys, maar nooit Suid-Afrika besoek nie.

Gerard se oudse seun Frans is in 1872 in Den Haag gebore en daar in 1956 oordele. Hy was regsgeleerde, gesant van Nederland, minister van buitelandse sake en ondervoorsitter van die Raad van State, die hoogste adviesorgaan van die Kroon. Hy het die familiebande met Suid-Afrika met toewyding in stand gehou. Hy het Nederland amptelik verteenwoordig by die herdenking van die Groot Trek in 1938 en van die stigting van die Kaapkolonie

Mnr. A.M. Nolan, adjunk-posmeester-generaal, links en Dr. C. de Jong, regs toon die boek *Documents du Congrès postal universel de Vienne 1891* in die Posmuseum te Pretoria op 6 Maart 1987
Foto dagblad *Beeld*

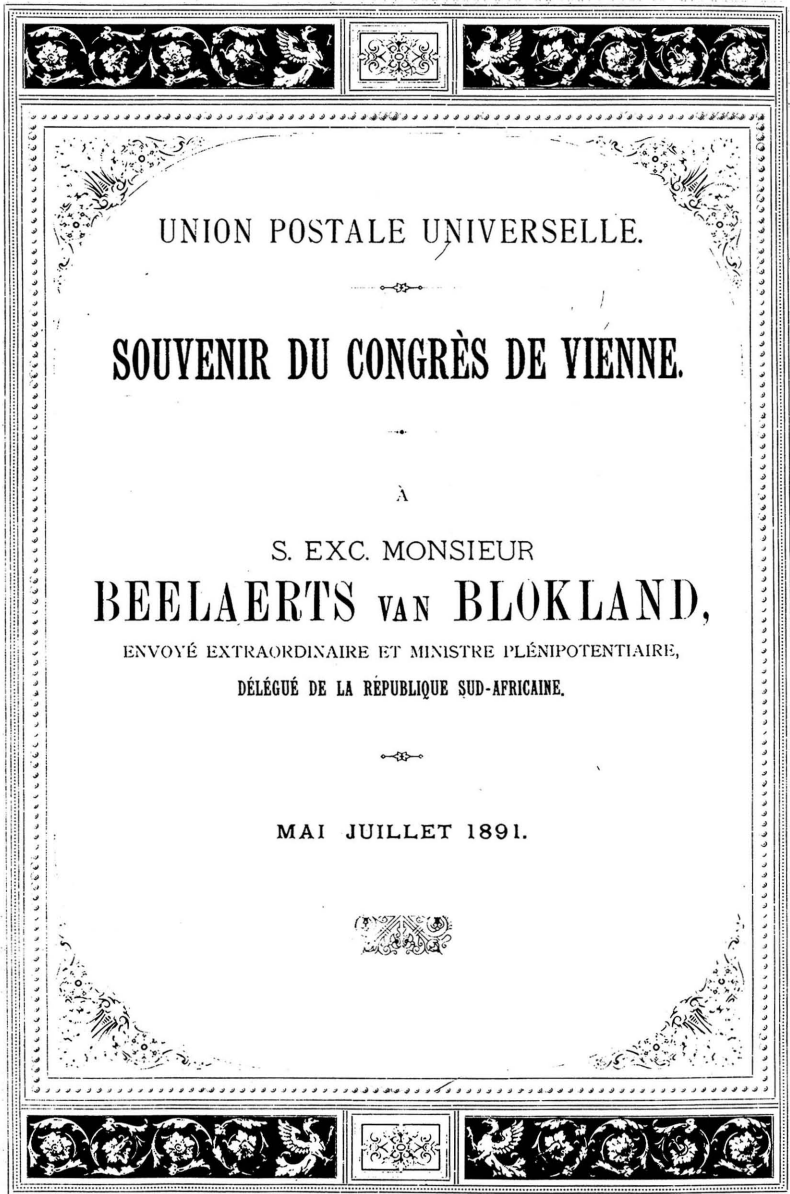
in 1952. Ook hy het geywer vir goeie betrekkings tussen Suid-Afrika en Nederland.¹

Die vyfde geslag word verteenwoordig deur Jhr. Gerard Beelaerts van Blokland, oudste seun van Jhr. Frans en Jonkvrou Maria Adriana Snoeck, gebore in Den Haag op 2 Mei 1908. Hy het soos sy voorgeslag regte aan die Universiteit van Leiden in 1927-31 gestudeer en is in 1933 tot doktor in die regte gepromoveer. Hy was amptenaar by die Ministerie van buitelandse sake in 1933-1940 en het sy vader vergesel op dié se amptelike besoek aan Suid-Afrika in 1938. Hy het met die Nederlandse regering in Mei 1940 na Brittanje uitgewyk en kommandant van die Irenebrigade, bestaande uit Nederlanders, geword. Van 1945 tot 1973 was hy by die diplomatieke diens van Nederland en onder meer ambassadeur in Peru, India en die Sovjet-Unie. Hy het in 1973 met pensioen gegaan. Hy dra Suid-Afrika ook tans 'n warm hart toe.

Hy het die voor ons liggende boek van sy grootvader en vader geerf en vorige jaar besluit om dit aan Suid-Afrika te skenk waar dit tuishoort. Hy het die boek in November 1986 aan die Suid-Afrikaanse ambassade in Den Haag oorhandig. Die ambassadeur, Mnr. D.V. Louw, het hom hartlik bedank en die boek na die posmeester-generaal in Pretoria gestuur. Laasgenoemde het die boek vir die Nasionale Posmuseum in Pretoria bestem.

Meneer die adjunk-posmeester-generaal, dit is vir my as gebore Nederlander en inwoner van die Republiek in hierdie stad 'n eer en 'n genoë om U hierdie waardevolle boek te oorhandig en dit aldus oor te dra in die besit van Suid-Afrika.

1. In die *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, deel 2, RGN-Tafelberg, Pretoria-Kaapstad 1972, het van die hand van prof. F.G.E. Nilant die volgende artikels oor die bogenoemde lede van die familie B. van Blokland verskyn: Gerard (1772-1844) p. 45-47, Frans Willem Anne (1810-1886) p. 44-45, Gerard Jacob Theodoor (1843-1897) p. 47-49, Frans (1872-1956) en ander kinders van Gerard J.Th. p. 49-50.

Opdrag aan G.J.Th. Beelaerts van Blokland as gesant van die Zuid-Afrikaansche Republiek in die boek *Documents du Congrès postal universel de Vienne 1891*, sedert 6 Maart 1987 in die Posmuseum te Pretoria
Foto Posmuseum

LEWENSKETS VAN JOHN JAMES INNES MIDDLETON

deur C. de Jong

Mnr. John James Innes Middleton, 1874-1956, was van beskeie afkoms en het 'n mooi loopbaan gevolg en baie respek verwerf. Hy is gebore in die dorp Monymusk, Paroggie Tullynessle in Aberdeenshire, Noord-Skotland, op 23 November 1874. Sy vader was Thomas Burrett Middleton, kleinboer ("gardener"), sy moeder Jane Innes.¹ John het as volwassene volgens Skotse gebruik die familienaam van sy moeder, Innes, by sy voorname gevoeg. Hy was die oudste kind en het twee broers en twee susters gehad. Hy het die laerskool in sy geboortedorp besoek en daarna tot sy 15de jaar voortgesette onderwys ontvang. Sy skoolhoof het hom les gegee in Latyn (drie stadiums of klasse, sodat hy Livius kon lees), 'n bietjie Grieks, asook reken, algebra, meetkunde, Engelse grammatika en opstelle maak. Hy was gedurende 1888 hulponderwyser (monitor) in die plaaslike skool.

As oudste seun moes hy vroeg begin werk om geld te verdien. Hy het 15 jaar oud op 8 April 1889 as junior klerk (apprentice) in diens van die takkantoor van die handelsbank North of Scotland Bank Limited in die dorp Sauchen getree. Hy het daar redelik vinnig gevorder danksy ywer, skrandtheid en hulpvaardigheid, gepaard met beskeidenheid. Tydens sy vyf jaar leertyd (apprenticeship) het hy sy kennis en ervaring aansienlik uitgebrei en misken een van die bankkursusse gevolg wat in Brittanje vroeg opgang gemaak het. Daarna het hy van 1894 tot 1896 as klerk in die hoofkantoor van die Skotse bank te Aberdeen gewerk en sy opleiding voortgesit.² Hy wou hoër klim en was geheel bereid om te emigreer. Hy het onder meer 'n Londense maatskappy wat plantasies beheer het - vermoedelik in Britse kolonies - om 'n betrekking gevra. In die antwoordbrief is hom wyslik aangeraai om in die bankwese te bly omdat hy blykbaar daarvoor die beste gekwalifiseerd was.

Hy het die goeie raad opgevolg en in 1896 in diens van die Londense kantoor van die Nasionale Bank van de Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) getree. Getuigskrifte bevat meestal slegs vleiende menings, maar die getuigskrifte wat die North of Scotland Bank hom saamgegee het, gee sy goeie hoedanighede geheel korrek weer "His qualifications are above the average He is also of steady habits and of unblemished character".

Die Nasionale Bank van de ZAR is in 1891 te Pretoria gestig met Duitse, Nederlandse en merendeels Britse kapitaal. Hy het 'n konsessie met voorregte van die ZAR-regering ontvang. Sy banknote was in die ZAR wettige betaalmiddel tot onbepaalde bedrag en hy was die amptelike bank van die regering.³ Weens sy noue finansiële betrekkings met Londen as wêreldgelden kapitaalmark het hy spoedig 'n kantoor in dié metropolis geopen.

Na voortgesette opleiding en werk as klerk in dié kantoor is Middleton 24 jaar oud na die hoofkantoor in Pretoria oorgeplaas. Daar was in Suid-Afrika naamlik groot behoefte aan goed opgeleide bankpersoneel. Hy het op 18 Maart 1898 uit Londen vertrek en reeds op 12 April in Pretoria diens aanvaar.⁴

Mr. John James Innes Middleton

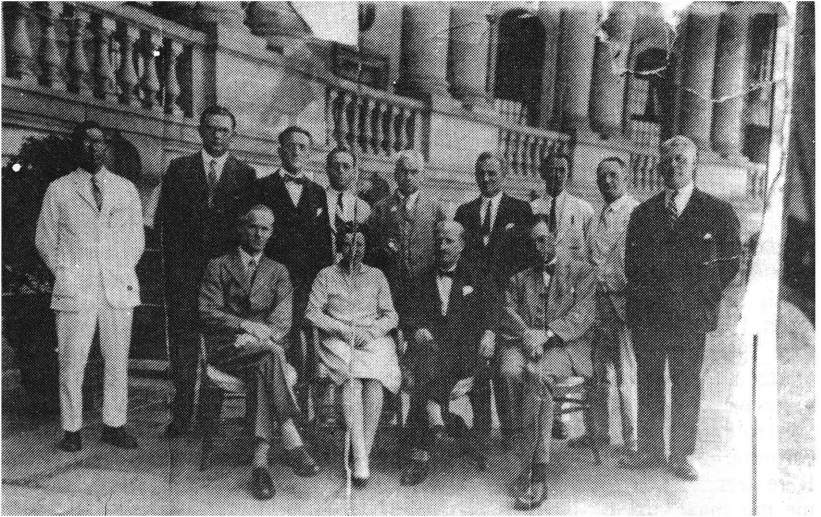
Die gesin van Thomas Burret Middleton en Jane Innes (bo) en hul vyf kinders in 1894. Die oudste seun, John James Innes, 20 jaar oud, staan in die middel van die groep.

Sy belewenisse tydens die bewoë jare van die Anglo-Boere-oorlog tot die besetting van Pretoria deur die Britse leër op 5 Junie 1900 is onbekend. Hy is blykbaar nie soos ander Britse onderdane uit die ZAR verban nie en het dus tot die onmisbares behoort. Die Nasionale Bank het moeilikhede ondervind, maar het hulle sonder groot verliese te bowe gekom. Kort voor die Britse besetting van Pretoria het die Staatsprokureur van die ZAR, Jan C. Smuts, beslag gelê op die goudreserwe by die Nasionale Bank aan die Kerkplein en die goud na die ZAR-regering in Oos-Transvaal gestuur. Die Bankbestuurder het tevergeefs geprotesteer. Moontlik was Middleton by die gedwonge oordrag aanwesig.

In 1901 het hy oorgestap na die Tesourie van Transvaal wat op 1 September 1900 tot Britse kolonie verklaar is. Die nuwe koloniebestuur het groot behoefte aan bekwame klerke van Britse herkoms gehad. Middleton was daarvoor gekwalifiseerd. Hy was danksy sy opleiding, werk en intensiewe selfstudie vertrouwd met geld-, krediet- en bankwese ondanks sy gemis aan akademiese vorming. Hy het ook kursus gevolg om Nederlands as amptelike taal van die ZAR te leer en kon dit goed lees. Hy het altyd veel gelees, nie alleen oor ekonomie nie maar ook in die Britse letterkunde en die Bybel, want hy was godsdienstig. Sy ouers was waarskynlik Presbiteriane, maar hy het hom na sy vestiging in Pretoria by die plaaslike Anglikaanse kerk aangesluit en was lid van die kerkkoor.

Hy begin 1901 sy amptelike loopbaan by die Tesourie van Transvaal en het in 1910 oorgegaan na die Tesourie van die Unie van Suid-Afrika. Hy het bedank weens die opskorting van die goudstandaard op 29 Desember 1922. Hy het gevorder van klerk tot hoofbeampte, in 1918 tot ondersekretaris van die Tesourie en 'n paar jaar later tot staatsekretaris (Secretary of Finance). Hy was die hoof van die staatsdepartement onder die minister van finansies. In sy amp was hy geen opvallende nasionale figuur nie. Prof. C.S. Richards skryf in sy kort nekrologie oor hom: "..... most of his works lies buried in official memoranda and minutes, from which no rescue is possible".⁵ En Dr. E.H.D. Arndt skryf in sy nabeskouing oor hom: "As is the cause with most public servants, there was very little public knowledge or recognition of his contributions in this field".⁶ Maar Middleton was weens sy geaardheid geheel tevrede met sy onopvallende amptelike posisie.

Hy was in hoë mate betrokke by die meeste finansiële en monetêre wette en maatreëls tussen 1901 en 1932 en het aan die voorbereiding en uitvoering daarvan meegewerk. Die regering van die kolonie Transvaal het hom na die Nasionale Konvensie ter voorbereiding van die Unie in 1908 gestuur om die amptelike verteenwoordigers van die kolonie by te staan. Hy was betrokke by die Unie se Muntwet van 1919 waarin die stigting van 'n tak van die Royal Mint van Brittanje in Pretoria aangekondig is; die Betaalmiddele- en Bankwet van 1920 wat die sentrale bank - die Suid-Afrikaanse Reserwebank - gestig het; die Unie se eerste Muntwet van 1922 vir die slaan van die Unie se eie munte, die verslag van die kommissie van prof. E.W. Kemmerer en Dr. G. Vissering

Die Public Service Advisory Committee voor die Uniegebou te Pretoria in 1929. Mr. J.J.I. Middleton, Staatssekretaris van Finansies, is die eerste persoon van regs onder die vier wat sit. Met dank aan Mev. M.J. Middleton

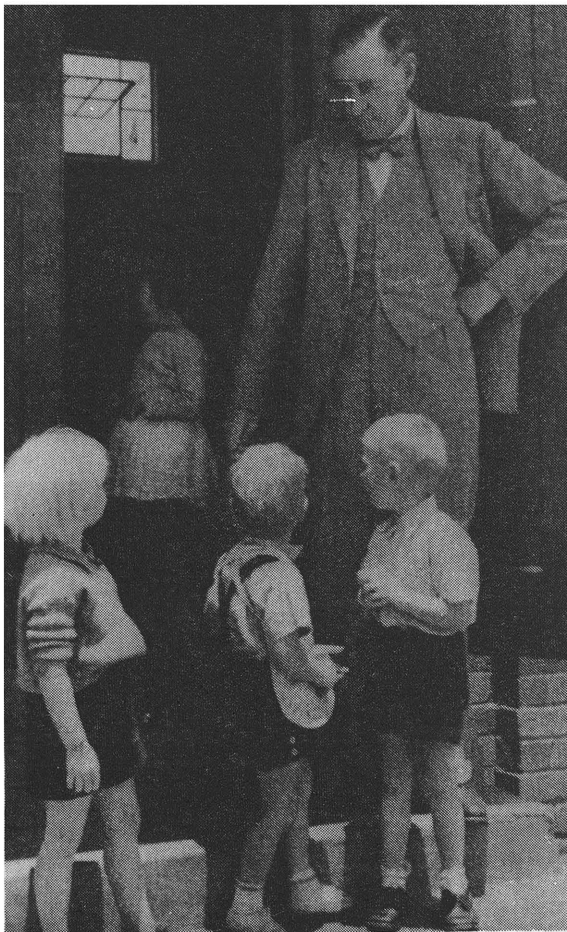
Die huis Blackwoodstraat 179 op die Meintjeskop waar Mr. J.J.I. Middleton van 1908 tot sy oorlyde in 1956 gewoon het. Met dank aan Mev. M.J. Middleton

met advies tot terugkeer na die goudstandaard in 1925, en die lewendige diskussie oor die handhawing van die goudstandard in 1931-32. Hy het Sir Henry Strakosch bygestaan by die ontwerp van die Betaalmiddele- en Bankwet van 1920 en van die sentrale bank se statute, gehelp deur sy kennis van Nederlands.⁷ Hy het deelgeneem aan die besprekings van die kommissie Kemmerer-Vissering in Pretoria op 30 Desember 1924 saam met prof. Alfred Lehfeldt en prof. C.S. Richards, beide van die Universiteit van die Witwatersrand.⁸ Toe die eerste serie Uniemunte in 1923 vervaardig sou word het hy voorgestel om op die kleinste munt, die kwartpennie of farthing, twee mossies af te beeld as illustrasie van die Bybelteks: "Are not two sparrows sold for a farthing?", want hy het sy Bybel geken. Die voorstel is uitgevoer.⁹

58 jaar oud het hy met vervroegde Staatspensioen gegaan. Die aanleiding vir sy ontslaagaanvraag was die opskorting van die goudstandaard deur die Unieregering op 29 Desember 1932.¹⁰ Hy was daarteen gekant, hy het behoort tot die groep wat prysgawe van die goudstandaard in vredestryd en gepaardgaande devaluasie of depresiasie van die nasionale geldeenheid as bedrog, ja as valsemuntery beskou het. Die destydse strikte opvatting het na Wêreldoorlog II verdwyn Hy het 24 jaar lank tot sy oorlyde in 1956 van sy pensioen geniet en steeds in sy ruim huis op Blackwoodstraat 179 met groot tuin op die Meintjeskop gewoon. Vandaar kon hy in 'n paar minute na sy kantoor in die Uniegebou stap. Hy het meestal 'n goeie gesondheid geniet, dikwels rolbal gespeel en sy klub besoek, gestap en gelees en al sy tyd nuttig bestee, soos hy vanouds gewoon was.

Hy het hom vroeg aangesluit by die Suid-Afrikaanse Ekonomiese Vereniging (SAEV) wat in 1925 gestig is as die beroepsvereniging van gekwalifiseerde ekonome in Suid-Afrika. Hoewel hy nie akademies opgelei was nie was hy 'n vooraanstaande lid en jarelank die toegewyde penningmeester. Hy het die beskeie inkomste van die SAEV sorgvuldig belê, sodat hulle aansienlik toegeneem het. Volgens sy voorstel is die mier as embleem van die SAEV aanvaar met verwysing na die Bybelteks in Spreuke 6 verse 6-8.¹¹ Daarin word die mier die simbool van vlyt en voorsorg - twee tipies ekonomiese deugde genoem.

Hy het 'n paar artikels en boekbesprekings in die *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Ekonomie* (SATE) - die Vereniging se kwartaalblad - gepubliseer. Die uitgawe van Maart 1934 bevat sy artikel "Building society finance, A review with comments upon some features of supposed Union legislation". Hy bespreek daarin die resente boek van Joseph C. Cohen, *Building society finance*, Reed & Co., Londen 1933, en verwys teweens na die artikel van Harold Bellman, "Building societies, Some aspects", in die *Economic Journal* van Maart 1933. Hierdie publikasies oor die Britse bouverenigings gee hom aanleiding tot vergelyking met die bouverenigings in Suid-Afrika en opmerkings oor die destydse aanhangige wetsontwerp wat hul posisie sou reël. Tot dié jaar het wettigering insake bouverenigings ontbreek, maar in die Groot Depressie 1930-33 het enkele van hulle in moeilikhede geraak en een, die Goldfields Building Society in Johannesburg, het bankrot gespeel, gelukkig een van die kleinere. Daarom is die bedoelde wetsontwerp ingedien.

Mr. J.J.I. Middleton by die kinders van die Pretoria-Wes-Kleuterskool
Met dank aan Mev. M.J. Middleton

Embleem van Die Ekonomiese Vereniging van Suid-Afrika
The Economic Society of South Africa, voorgestel deur
Mnr. J.J.I. Middleton: die mier

Middleton is ongerus oor die omvang van die deposito's wat die bouverenigings toevloei en oor die omvang van die belegging daarvan in verbande, met ander woorde oor die bouverenigings se ontwikkeling in die rigting van deposito- en handelsbanke wat hul laste betref. Netsoos Cohen vind hy die hipoteekbank (in Kontinentaal-Europa algemeen) wat sy geldmiddele op lang termyn deur obligasie-uitgifte verkry, eintlik 'n betere inrigting as die bouvereniging. Hy vervolgt met 'n statistiese oorsig van die bouverenigings in Suid-Afrika en wys op leemtes in die statistieke wat deur die aanhangige wetsontwerp noodsaaklik gevul moet word.

Hy het die geld vir die jaarlikse J.J.I. Middleton-prys beskikbaar gestel. Die bestuur van die SAEV gee jaarliks dié prys aan die skrywer van die beste artikel wat in die afgelope jaar in die tydskrif verskyn het.

Hy is eers getroud met Mejuffrou Lewis. Hulle het geen kinders gekry nie. Sy is na 'n lang siekte in 1938 oorlede. Hy het hertrou met Mevrou Marie Burg, dogter van 'n Nederlandse argitek Burg uit Friesland, wat in 1904 'n firma in Pretoria gestig het. Sy was 'n geskeide vrou en daarom het die Anglikaanse gemeente waarvan hy lidmaat was, geweier om sy tweede huwelik in te seën. Dit het hom diep teleurgestel. Die magistraat het hulle op 28 Januarie 1943 in 'n burgerlike huwelik verbind.¹²

Mevrou Middleton het uit haar eerste huwelik 'n seun, Johann, gehad. Middleton het jeens sy stiefseun as 'n simpatieke, verstandige vader opgetree. Hy het blykbaar as kinderlose van kinders gehou want hy het die Pretoria We-kleuterskool geldelik gesteun. Daar is 'n foto van hom tussen die kleuters staande bewaar.

Hy het elke twee of drie jaar sy geboorteland en familie in Skotland besoek. 'n Broer, William, het hom na Suid-Afrika gevolg maar is hier aan ingewandskoors oorlede. Hy het ook Nederland en familie van sy tweede eggenote besoek, want hy het van sy familie gehou.

Tydens sy laaste besoek aan Noord-Skotland het hy 'n hartaanval gekry en hy is op 3 Julie 1956 in die College Hospital in die dorp Turriff nie ver van sy geboortedorp oorlede, 81 jaar oud, en in die plaaslike begraafplaas begrawe.¹³

Die mening van sy vriende oor hom is baie gunstig. Prof. Richards het oor hom geskryf: "Though buried in Scotland, his record lies here in his adopted country – an enviable record of integrity, of thoroughness, of broadminded enthusiasm and liberal generosity, purpose and clear achievement".¹⁴ Dr. Arndt sê oor hom: "He was a stickler for efficiencyHe set an example and high standard (as) a staunch and reliable person".¹⁵

Verwysings

1. Brief van Grampian Regional Council van 25 Junie 1986.
2. Getuigskrifte afgegee deur die North of Scotland Bank Limited te Aberdeen van 19 Desember 1894, 10 Oktober 1895 en weer 10 Oktober 1896.
3. E.H.D. Arndt, *Banking and Currency Development in South Africa*; Juta & Co. 1928, p. 377-378.

oorsy van die farthing (kwart-penny) van 1923 met afbeelding n koning George V as vors van die Britse ryk geslaan in die Munt Pretoria.

Agtersy van die farthing (kwart-penny) met twee mossies op 'n mimosatak
Foto's van die Munt te Pretoria

4. Brief van Barclays (Bank) Museum, Johannesburg, 23 Mei 1986.
5. *South African Journal of Economics - Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Ekonomie SATE*, jaargang 1956, p. 248 - Hierdie uitgawe bevat twee kort nekrologieë van J.J.I. Middleton, geskryf deur bestuurslede van die Suid-Afrikaanse Ekonomiese Vereniging, prof. C.S. Richards en Dr. E.H.D. Arndt, *In memoriam J.J.I. Middleton*, op p. 248-250 met 'n portret van hom.
6. *SATE* 1956, p. 249.
7. Arndt haal Middleton se mededelings aan uit die *Verslag voorgelegd door Dr. Edwin Walter Kemmerer en Dr. Gerard Vissering over de hervatting van betalingen in goud door de Unie van Zuid-Afrika* (ens.). Staatsdrukkerij, Pretoria 1925, p. 448, Engelse uitgawe p. 458:
 "To a very large extent the provisions of the Union Act were taken from reports issued by the Bank of Java. I drafted the Bill with one of the Java Bank's publications and the reports of the American National Monetary Commission beside me. Sir Henry Strakosch revised my drafts with professor Kemmerer's *A.B.C. of the Federal Reserve System* borrowed from Mr. Samuel Evans, beside him. In the course of revision the draft got to resemble the Federal Reserve Act more closely. I think the name of the Bank (SARB) has a good deal to do with its being thought that, in its operations and dealings, its business is restricted in the same way as the American Federal Reserve Banks, but an examination of the Act will show that except in the matter of reserve requirements for other banks, tax on emergency currency, appointment of directors and some other minor adaptations, it follows closely the constitution of the Java Bank and the Bank of the Netherlands (d.i. die sentrale bank van Nederland), especially in the matter of reserves and the business which it may or may not do".
8. In die Verslag van die kommissie Kemmerer-Vissering wat in noot 7 vermeld is, het Middleton aan die woord gekom op die volgende bladsye van die Nederlandse uitgawe: p. 405, 410, 429, 435, 437, 439, 446, 448, 449, 450, 453, 454, in onderhoude op 30 Desember 1924 met proff. A. Lehfeld en C.S. Richards.
9. Farthing is afgelei van fourth, dit is die waarde van een vierde penny. J.T. Becklake, *From Real to Rand*, Central News Agency, South Africa, sonder plek en jaar, deel op p. 39 oor die muntslag van 1923 en die kleinste munt daarvan mede:
 "Farthing, a circle enclosing two sparrows on a sprigg of mimosa, referring to the well-known Biblical passage: "Are not two sparrows sold for one farthing, and one of them shall not fall to the ground without your Father" (Matthew 10, v.29). This, I understand, was at first suggested by Mr. J.J.I. Middleton, a former Secretary of Finance to the Union Government."
10. Mededeling van Mevrouw M.J. Middleton, weduwee van Mnr. J.J.I. Middleton, in 1986; ek bedank haar graag vir haar persoonlike mededelings en insae van dokumente van haar eggenoot, onder meer sy getuigskrifte.
11. Spreuke 6/verse 6-8 sê: "Gaan na die mier, luiaard, kyk na sy weë (handelswyse) en word wys! Hy het geen aanvoerder, opsigter of heerser nie, (nietemin) maak hy sy brood klaar in die somer, berg sy voedsel weg in die oestyd".
12. Mededeling van Mevrouw M.J. Middleton.
13. Kyk die bron in verwysing een hierbo.
14. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Ekonomie*, jaargang 1956, p. 248.
15. *SATE* 1956, p. 250.

**MOONTLIKE VOORBEELDE VAN REISACHER
SE SKILDERYE VAN DIE
TWEDE ANGLO-BOERE-OORLOG 1899-1902 (4)
deur C. de Jong**

Vierde skildery: Die beleg by Paardeberg 17-27 Februarie 1900

S. Reisacher se vyf skilderye oor die oorlog in Suid-Afrika 1899-1902 in die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum (NASKO) te Pretoria toon 'n stygende lyn wat bewoë dramatiek betref. Die derde skildery beeld die slag op die Spioenkop uit en is vol menslike figure en lewendige aksie. Die vierde kunswerk toon min mense en hul sigbare aksie is gering, maar hul le is as 't ware omring deur 'n gordel van vuur en vlamme. Hierdie skildery beeld geen oorwinning van die Boere uit, soos die voorgaande drie kunswerke nie, maar 'n volledige neerlaag, naamlik die beleg van generaal P.A. Cronjé se leër by Paardeberg en sy tragiese ondergang op die walle van die Moderrivier, van 17 tot 27 Februarie 1900. Die oorgawe van Cronjé se leër op Majoebadag 27 Februarie 1900 was die beslissende wending in die oorlog. Ná die oorgawe moes die republikeine geleidelik hul gehele gebied aan die Britse leër prysgee en was hul sege buite die kwessie.

Die tafereel is netsoos op die eerste en tweede skildery 'n wye vlakte op die middelplan en agtergrond, waardeur 'n breë rivier - die Moderrivier - van links na regs tussen hoë walle stroom. In publikasies oor die oorlog in 1900-1902 staan talle tekeninge van die tiendaagse beleg en talle foto's van die Boere se oorgawe en hul verwoeste laer. Reisacher kon dus uit verskeie voorbeelde kies. In die besprekings van die eerste drie van Reisacher se werke in NASKO het ek een voorbeeld as hoofbron vir sy inspirasie aangewys. Ek kan dit nie by sy vierde skildery doen nie. Hy het gegewens van verskeie tekeninge en foto's afkomstig vryelik gekombineer tot 'n geheel selfstandige komposisie van sy eie vinding.

Op die voorgrond links sien ons Boere in gate in die rivierwal verskuil en 'n klein groep offisiere wat gespanne beraadslaag. Ek herken in hul midde generaal Cronjé aan sy lang jas waarin hy op foto's van sy oorgawe verskyn. In die stryder regs van hom wat nadruklik gebare maak, meen ek Danie Theron, baasverkenner van generaal Christiaan de Wet, te sien. Hy is deur De Wet wat gepoog het om die beleërde Cronjé te ontset, met 'n boodskap aan Cronjé deur die Britse linies gestuur. Hy beduie blykbaar aan Cronjé en dié se offisiere hoe hulle moet uitbreek en kontak met De Wet se ontsettingsmag moet maak.

Mnr. Ton Hennings betwyfel in sy brosjure *Vyf skilderye oor die Tweede Vryheidsoorlog 1899-1902* (uitgawe van NASKO, 1974, p. 13, linkse kolom) dat die gebarende stryder Theron voorstel. Hy skryf: "Danie Theron se klere, so word vertel, was aan flarde soos hy deur die Britse linies gekruip het; hier

(op die skildery) is dit in goeie toestand". Ek het geen moeite om in die gebarende Boer Theron te sien nie, want Reisacher het geen noukeurige verslag in beeld van die beleg beoog nie, dog 'n kragtige impressie van die gebeure. Dit geld ook vir die uitbeelding van die vernieling van die kettingbrug op die middelplan deur Britse geskut. Mnr. Henning merk op (t.a.p. p. 13 links) dat Cronjé die kettingbrug vir sy beplande uitval ná Theron se besoek laat maak het, maar vir die skilder was hierdie tydsvolgorde nie ter sake nie.

Op die voorgrond sien ons verder in die middel 'n stukkend geskiete wa met twee sterwende muile daarvoor gespan as uitbeelding van die swaar lyding nie slegs van mense nie maar ook van diere tydens die beleg. Regs op die voorgrond is Boere- met 'n Maxim-Nordenfeldt-kanon in vol aksie in verbete weerstand teen die Britse oormag.

Op die middelplan word die kettingbrug stukkend geskiet, staan Cronjé se wa-laer in vuur en vlam en is die lug vol wolkies van ontploffende Britse granate. Stukke van waens word hoog die lug in geslinger. Die skildery gee die hel in die Boerelaer agt dae lank aangrypend weer, beter as die meeste geskrewe berigte wat redelik skaars is van Boerekant. Die dagboek van Hugo van Niekerk in die *Christiaan-de-Wet-Annale* No. 1 (S.A. Akademie vir Wetenskap en Kuns, Pretoria, Oktober 1972) gee 'n ondramatiese verslag van die verskrikkinge van die beleg en onderbeklemtoon beslis. Die lewendigste verslag wat ek gelees het, is die onopgesmukte indrukke van die Fin Matts Gustafsson, lid van die Skandinawiese vrykorps, wat by die oorgawe gevange geneem is. Kyk C. de Jong, *Skandinawiërs in die Tweede Anglo-Boere-oorlog 1899-1902*, deel een, Amsterdam 1983, p. 96-106.

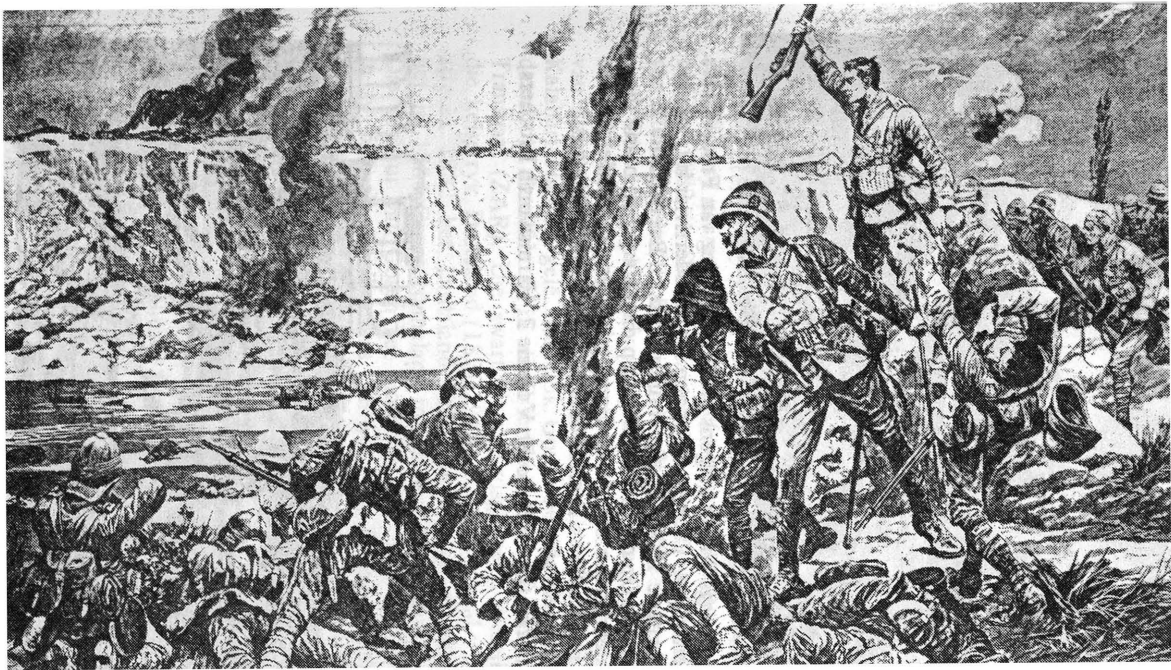
Mnr. Henning haal op p.13 die oordeel van die kunshistorikus prof. M. Bokhorst oor die Paardeberg-skildery aan: "Soos die toneel op die doek uitgebeeld is, is die artistieke kwaliteit minder goed (as van die eerste drie werke). Van kleur en komposisie is dit, aan skilderreëls gemeet, te melodramaties. Die wakamp links bo is uit proporsie en in te helder kleure geskilder". Ek laat hierdie subjektiewe oordeel graag vir rekening van prof. Bokhorst. Vir iemand wat meer as een bombardement oorleef het, is Reisacher se werk nie melodramaties nie maar werklikheidsgetrou, en ek skryf die helder kleure toe aan die fel lig van die Hoëveld. Prof. Bokhorst se mening oor die voorgrond is gelukkig gunstiger: "Maar die figure van generaal Cronjé en die vergadering by hom en die sterwende perde (d.i. muile) is egter meesterwerke. Waar die werk te kort skiet aan artistieke kwaliteit bevat dit egter tot die hoogste graad historiese waarheid".

Mnr. Hennings wys op die afwesigheid van menslike aksie op die skildery, in teenstelling tot Reisacher se ander werke, maar hy sien die Boere in vol aksie met die Maxim-Nordenfeldt oor die hoof.

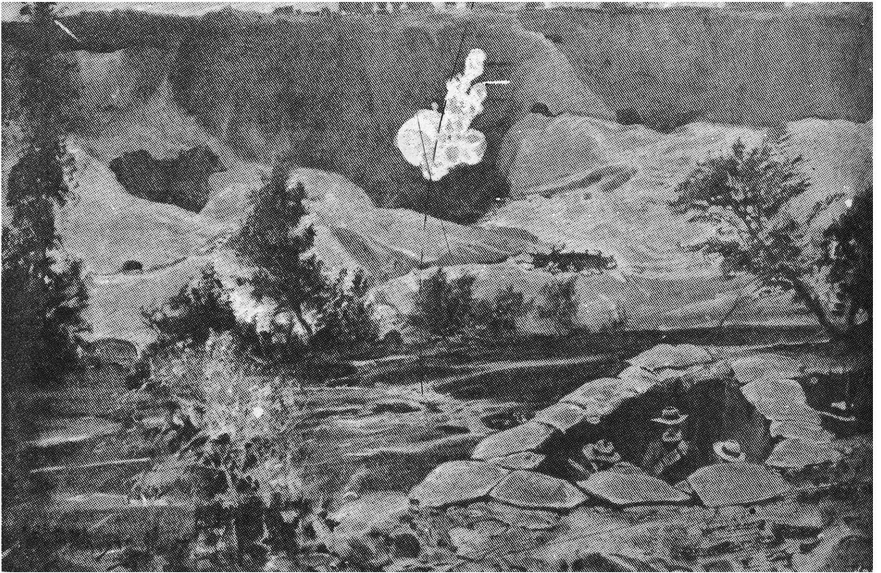
Ek beskou hierdie werk nie as die swakste van Reisacher se reeks van vyf nie, maar as een van die sterkste.

Skildery van die Duitse oorlogskilder Sylvester Reisacher van die beleg van generaal P.A. Cronjé se laer by Paardeberg, 17 tot 27 Februarie 1900, aanwesig in die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelug-Museum (NASKO) te Pretoria.
Foto NASKO

Afbeelding deur die bekende Britse oorlogskunstenaar R. Caton Woodville van die veldslag op 18 Februarie 1900 aan die begin van die beleg van generaal P.A. Cronjé se leër aan die Modderrivier by Paardeberg van 17 tot 27 Februarie 1900. Op die voorgrond sien ons die dramatiese vergeefse stormloop van Britse soldate op die Boereloopgrawe op die suidwal van die rivier wat van regs na links stroom. Die agtergrond word deur die noordwal ingeneem. Bo op en onder aan dié wal staan die Boere se wa-laer in vlamme, deur die omringende Britse geskut in brand geskiet. Hierdie afbeelding het moontlik Reisacher vir sy vierde skildery in NASKO geïnspireer.
Uit: *Illustrated London News, Record of the Transvaal War 1899-1900*, (besondere uitgawe), Londen 1900, p. 48.

Afbeelding deur H.C. Spriggs Wright volgens 'n sketstekening van Fred Villiers van die beleg van generaal P.A. Cronjé se leër aan die Modderrivier by Paardeberg van 17 tot 27 Februarie 1900. Op die voorgrond skuil Boere binne 'n verskansing van sandsakke. Op die hoë rivierwal op die agtergrond brand die Boere se wa-lae wat deur Britse bomme in vlam gesit is. In die middel stroom die Modderrivier van regs na links. Bestanddele van hierdie afbeelding is moontlik deur Reisacher gebruik.

Uit: H.W. Wilson, *With the flag to Pretoria*, Volume 2, Harmsworth Brothers, Londen 1901, p. 115

Foto van uitgebrande en stukgeskiete waens en dooie trekdiere en perde in generaal P.A. Cronjé se laer ná sy oorgawe by Paardeberg op 27 Februarie 1900. Hierdie foto het S. Reisacher moontlik geïnspireer by sy werk aan die vierde skildery oor die Anglo-Boere-oorlog in NASKO.

Uit: H.W. Wilson, *With the flag to Pretoria*, Volume 2, Harmsworth

DIE VLAG VAN DIE REPUBLIEK GOSEN

deur C. de Jong

Onlangs het ek onder die vlâe wat voor die Voortrekkermonument by Pretoria waai, 'n vlag gesien wat nie behoort tot die vlâe wat van die Nederlandse driekleur afgelei is nie.¹ Tog was die kleure daarvan my bekend. Hulle was drie horisontale bane swart, wit en rooi en 'n vertikale groen baan langs die vlagstok. Dit was die vlag van die kortstondige republiek Gosen aan die wesgrens van Transvaal wat van 1882 tot '85 bestaan het. Dié vlag voer ons terug na die jaar 1881. Toe het oorlog tussen hoofmanne van die Barolongvolk by die Transvaalse wesgrens uitgebreek. Gewapende vrywilligers uit Wes-Transvaal het hoofman Machete gehelp om sy teenstander Montsioa te verslaan. Machete het as beloning die Transvalers grond en vee gegee. Hulle het in Januarie 1882 op dié grond die klein republiek Gosen gestig en in 1883 die ander dwergrepubliek Stellaland. Stella beteken in Latyn ster. Volgens bewering dank die republiek sy naam aan die komeet of sterfster wat van 22 Mei 1881 tot 12 Februarie 1882 in Suid-Afrika sigbaar was en veel aandag getrek het. Die vlag van Stellaland het in die middel 'n ster en twee bane in rooi en groen getoon.

Die republiek Gosen is genoem na die grensgebied van Ou-Egipte wat deur die onderkoning Josef aan die Hebreërs toegewys is. Dit was aan die rand van die Sinai-woestyn geleë soos Gosen in Suid-Afrika aan die rand van die Kalahari-woestyn gelê het. Ook Gosen het sy eie vlag gehad. Die groen baan daarin is dieselfde as in die Vierkleur van die Zuid-Afrikaansche Republiek Transvaal (ZAR). Die swart-wit-rooi vlagbane is dieselfde as van die vlag van die keiserryk Duitsland (1871-1918). Kan dit toeval wees? Ek glo dit nie. Omstreeks 1882 het Duitsland belang in kolonie-stigting oorsee begin stel. Hy het in 1884 Groot Namaland in Suidwes-Afrika tot sy protektoraat verklaar. Die bestuur van Gosen het moontlik die Duitse uitbreiding vanaf die weskus in sy rigting verwelkom as teenwig teen Britse uitbreiding na die noorde en uit simpatie vir Duitsland die kleure van die Duitse keiserlike vlag aangeneem.

Die Britse uitbreidingsdrang was egter die sterkste, want die Britse regering wou belet dat Duits Suidwes-Afrika na die wesgrens van Transvaal uitgebrei sou word en die pad van handelaars en sendelinge na die noorde sou inneem. Dié pad was naamlik ook dié van Britse uitbreiding na die noorde en daarop is Gosen en Stellaland gestig. Daarom het die Britse regering 'n polisiemag gestuur en dit het in 1885 die twee republieke beset. Die grootste deel daarvan is toe by die nuwe Britse kroonkolonie Betjsoeanaland gevoeg en die kleinste by die ZAR om die Transvalers tegemoet te kom, want hulle het op toekomstige anneksasie van die twee republiekies gehoop. Met die republiek Gosen het ook sy vlag verdwyn.

1. Kyk C. de Jong, *Die Nederlandse vlag as voorbeeld vir ander landsvlâe*, in *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir kultuurgeskiedenis*, jaargang 2 no. 1, Januarie 1985, p. 6-10. Op p. 9 het ek per abuis as die kleure van die vlag Gosen blou-wit-rooi vermeld.

“DIE GROOT GRYSE”

Die skryfster Anna M. Louw is bekend danksy onder meer haar twee historiese romans oor Paul Kruger, getiteld *Die banneling* en *Die Groot Gryse*. Albei titels is afgelei van twee gedigte. Die eerste is van Jan F.E. Celliers, “Dis al”, met die reëls “Dis ’n balling gekom oor die oseaan” Die tweede gedig is van die Nederlandse digter P.C. Boutens, 1870-1943. Hy was een van die Nederlandse digters wat verse op die Boere en hul heldestryd gemaak het, onder wie bekendes soos Willem Kloos, Frederik van Eeden en Albert Verwey. Boutens het ook ’n gedig op Gideon Scheepers gemaak.

Boutens geld as ’n moeilike digter. Hy beeld in sy sonnet “Aan S.J.P. Kruger” wat hy “de Groote Grijze” noem, die teenstelling uit tussen Wes-Europa met sy vogtige, newelike klimaat en swoegende bestaan van dromme Europeërs en Kruger se eenvoudige reusegestalte uit ’n ver land vol fel sonskyn en diep skaduwees - ’n destyds veel beskrewe teenstelling.

C. de Jong

AAN S.J.P. KRUGER

Waar felle schaduw tiert noch zonneshijn,
In Westerland, dat door zijn wolkgeloken
Vensteren ’t daglicht kleureloos gebroken
Voelt schrijnen, artsensij-verdoofde pijn;

Hier waar moê slaven in hun schemermijn
Geruischloos over ’t vreugdloos werk gedoken
Leven en sterven en de onuitgesproken
Waarheid meêneme’ in ’t eeuwiglijk-stilzijn, –

Hoe staat hier plotseling de scherpgekante
Toren van uw slagschaduw, Groote Grijze,
Eenig massief in ’t neevlig-transparante?

Is het dan waar, wat geen gelooven kon,
Dat nog menschschoudren boven wolken rijzen,
Menschoogen opzien in Gods simple zon?

P.C. Boutens, *Verzamelde werken*, deel een; J. Enschede & Zoon en
J.C. Boucher, Haarlem – Den Haag 1983

VANDALISME – VANWAAR DIE UITDRUKKING?

deur C. de Jong

In die pers is deesdae dikwels sprake van “vandalisme” en “vandale”. Ook in *Pretoriana*. In die uitgawe No. 77/78 van September/Desember 1979 lees ek op p. 47 as titel van Mnr. Mervyn Emms se artikel “East Fort, a monument to the Vandals: Strubenkop”.

The Oxford Universal Dictionary Illustrated, deel 2, Oxford ens., 1975, omskryf “vandalism” soos volg: “The conduct or spirit characteristic of the Vandals in respect of culture, ruthless destruction or spoiling of anything beautiful or venerable”. Vandalisme is dus kortweg vernielug. Dit is die moedswillige beskadiging of vernieling van monumente, bouwerke en ander kunswerke asook van natuurskoon. Die verskynsel is natuurlik al oud, maar is in ons tyd algemener as in voorgaande eeue en ’n teken van verval van sedes. Nie alleen die publiek nie, maar ook die owerheid word dikwels daarvan beskuldig, hoewel die owerheid hom beroep op die algemene nut. Dit is eger so dat die owerheid dikwels aan die publiek die slegte voorbeeld stel, hoewel hy die goeie voorbeeld moes voorhou.

Wie was die Vandale na wie dié onrusbarende verskynsel vernoem is? Die Romeine het hulle in die tweede eeu n.C. in die huidige Silesië en Boheme aangetref. Hul taal was Germaans. Hulle was een van die talle barbaarse volkstamme wat tydens die Groot Volksverhuising in die 4de tot die 6de eeu deur Europa geswerf het - sommige herken in die naam Vandale die woord wandelaar, Duits Wanderer, maar dis onseker. Die Groot Volksverhuising (the Great Migrations) herinner my in talle opsigte aan die Mfecane of Difaqane in Suider-Afrika in die eerste helfte van die 19de eeu toe groot skares swartes onder leiding van bekwame leëraanvoerders soos Dingiswayo, Shaka, Msilkaats, Zwangendaba en andere rondgetrek, geroof en gemoor het.

In die 4de eeu n.C. het die druk van barbaarse volke op die langgestrekte noordgrens van die Romeinse ryk langs die Ryn en Donou so groot geword dat hulle in massa oor die grens gebars en die ryk grotendeels onder die stof geloop het. Hulle was op soek na buit en grond en het rondgetrek, geplunder en gemoor om hulle tenslotte érens te vestig, waar hulle beskaafder maniere geleer en met die inheemse bevolking versmelt het. Gedurende hul omswerwings het hul stamname vir altyd ’n slegte klank gekry, soos Teutone, Hunne, Gote en Vandale.

Ook die Vandale het opgebreek, Pannonië (Hongarye) beset, later deur die Hunne daaruit verdryf, na Germanië (tans Duitsland) getrek en in 406 Gallië (tans Frankryk) binnegeval. Die Romeinse ryk het intussen ineengestort. In 409 het hulle weer verder getrek en Spanje verower. ’n Ander Germaanse volk, die Wes-Gote, het hulle op hul hakke gevolg en hulle uit Spanje verdryf en volgens oorlewering in 428 ten dele vernietig. Slegs die suidelike deel van Spanje het in Vandaalse hande gebly en hulle het daar hul naam in die streeknaam

Andalusië agtergelaat. Hulle het uitgewyk na die destyds welvarende Romeinse provinsie Africa en 'n nuwe ryk gestig in die huidige kusstreke van Marokko, Algerië en Tunesië.¹ Hulle het die strategies gunstig geleë stad Carthago tot hoofstad gemaak.

In koning Geiserik wat lank van 427 tot 477 geregeer het, het die Vandalen 'n groot leier gevind en 'n sterk ryk gestig. "Success succeeds": hul sukses het talle lede van ander volke aangetrek en die inwoners van Noord-Afrika, vanouds seevaarders en seerowers tot in die 19de eeu, het hul seemag ter beskikking van die Vandaalse meesters gestel. Hul vloot was die sterkste in die 5de eeu. Daarmee het hulle Sisilië, Sardinie, Korsika en die Baleare verower en in 455 n.C. Rome twee weke lank geplunder. Dit was nie die eerste inval in die weerlose Italië en plundering van Rome nie: die Wes-Gote onder koning Alarik het in 410 Rome swaar geplunder. Maar die Vandalen se besoek aan die Ewige Stad geld as die laagtepunt van Rome se vernedering en daaraan het die Vandalen hul blywende slegte naam te danke.

Na bewering was die Vandaalse volk toe 80 000 sterk, maar getalle was gedurende die Volksverhuisingstyd onbetroubaar. Hulle was netsoos ander Germaanse volke soos die Wes-Gote, Oos-Gote en Longobarde Ariane, volgelinge van Arianus se uitleg van Christus se leer, en hulle het die lewe van hul Room-Katolieke onderdane in Noord-Afrika, aanhangers van kerkvader Augustinus van Hippo by Carthago, versuur. Toe 'n sterk vyand uit die buiteland opdaag, het die onderdane dan ook almal die kant van die vyand gekies en het die Vandaalse ryk spoedig tot 'n val gekom.

Dié vyand was die Oos-Romeinse ryk van Konstantinopel wat hom gehandhaaf en 'n grootskaalse teenoffensief teen die barbaarse veroweraars onderneem het onder keiser Justinianus die Grote (527-565). Hy het in 533 sy bekwame veldheer Belisarius (wie se naam verklaar word as Slawies Bjelo Tsaar, d.i. wit vors) met 'n vloot en leër na die Vandaleryk gestuur. Die Vandalekoning Gelimer het hom met sy leër onverstandig in 'n bergvesting laat omsingel en moes oorgee. Dit was die vinnige einde van die Vandaleryk in 534. Slegs hul naam leef voort, maar met 'n slegte klank.²

1. Terwyl die Vandalen Hippo, na Carthago die grootste stad in die provinsie Africa, beleër het, het in dié stad biskop Augustinus gesterf. Hy het van 354 tot 430 n.C. geleef en is die belangrikste kerkvader van die Christendom in die Oudheid. Met sy dood en die verowering van Hippo en Carthago deur die Vandalen het die ou, antieke beskawing in Afrika geëindig.
2. Die bekende Britse romanskyfwer Robert Graves het in die jare 30 "histoires romancées" van bekende Romeinse gepubliseer, met name *I Claudius*, *Claudius the God* en *Belisarius*. Daarin volg hy kritiekloos Romeinse geskiedskrywers na, in Belisarius die skrywer Prokopius wat 'n baie geflatteerde indruk van dié veldheer en onvleiende van die barbaarse volke gee.

VICTORIA DRUKKERY PRETORIA